

KOMUNISTIČKI ZLOČINI NA PODRUČJU GRADA VINKOVACA

Fabijan, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:618140>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**KOMUNISTIČKI ZLOČINI NA PODRUČJU GRADA
VINKOVACA**

LEA FABIJAN

Split, 2023.

ODSJEK: ODSJEK ZA POVIJEST

STUDIJ: Diplomski studij povijesti

**KOMUNISTIČKI ZLOČINI NA PODRUČJU GRADA
VINKOVACA**

Student:

Lea Fabijan

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Mladenko Domazet

Split, rujan 2023.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Obilježja komunističkih zločina na području Slavonije i Srijema	3
2.1. Bleiburg i križni put	14
2.1.1. <i>Križni put kroz Slavoniju i Srijem</i>	16
2.2. Sudbina Nijemaca na području Slavonije i Srijema nakon Drugog svjetskog rata.....	19
2.3. Odnosi Katoličke crkve i države na području Đakovačke i Srijemske biskupije nakon Drugog svjetskog rata	24
3. Razvoj komunističke vlasti na području grada Vinkovaca	28
3.1. Proboj srijemskog fronta i evakuacija Srijema	32
3.2. Tijek zauzimanja vinkovačkog područja	36
4. Komunistička represija i zločini na području grada Vinkovaca	38
4.1. Zauzimanje Vinkovaca 13. travnja 1945. godine i uspostava vlasti	38
4.2. Radni logor u Vinkovcima	47
4.3. Sudbina Nijemaca na području grada Vinkovaca	52
4.4. Grobišta na području Vinkovaca i u njegovoj okolini	59
5. Zaključak	67
6. Bibliografija	70
7. Popis ilustracija	74
8. Popis kratica	75
Sažetak / Summary	76
Zahvale	78

1. Uvod

Uspostavom komunističke vlasti pretežito u travnju 1945. godine zabilježeni su brojni oblici represije i zločina koji su se događali u gradovima i selima na području Slavonije i Srijema. Skoro pa istovremeno, u svibnju iste godine strahote se nastavljaju i kroz križne puteve ovim prostorom iz smjera Bleiburga. Nova vlast donosi niz odluka o uklanjanju „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ s ciljem učvršćivanja svoje vlasti na tom prostoru. Među navedene neprijatelje spadali su ustaše, domobrani, Nijemci, Talijani, Mađari, razni drugi politički neprijatelji, vojnici i civili. Dolazi do stradanja velikog broja ljudi neovisno o njihovoj političkoj pripadnosti, rasi, dobi, spolu, nacionalnosti i slično. Oblici represije i zločina koji su se istaknuli jesu konfiskacija imovine, internacija u logore, prisilni rad, oduzimanje građanskih prava, razna druga maltretiranja, ali i pojedinačne i masovne likvidacije. Posebnu skupinu koja se istaknula jesu Nijemci i njihova sudbina na području Slavonije i Srijema. Upoznat će se pojmovi kao što su folksdojčeri, Kulturbund, i dr. Isto tako, govorit će se o odlukama i problemima nove vlasti u uspostavi iste u gradovima i selima, njihovim sličnostima i razlikama s ciljem stvaranja slike o tome kako su ti procesi tekli na cjelokupnom području Slavonije i Srijema.

U fokusu ovog rada je praćenje razvoja komunističke vlasti na području grada Vinkovaca i kako je na cijeli proces imao utjecaj proboj srijemskog fronta, evakuacija Srijema s naglaskom na zauzimanje vinkovačkog područja. Važnost proboja srijemskog fronta i zauzimanje Vinkovaca za komuniste jest smještanje glavnog prometnog čvorišta na prostor grada koji je imao velik utjecaj tijekom sukoba Drugog svjetskog rata.

Vinkovci bivaju zauzeti od strane partizanskih jedinica 13. travnja 1945. godine. Nakon osvajanja grada, partizanske jedinice odmah su započele s jakom represijom uspostavljati svoju vlast što je započelo unositi nemir i strah među stanovništvom, istovremeno započinje progon Nijemaca čija je zajednica na prostoru grada bila vrlo velika.

Analizom dokumenata, ponajviše povremenih i mjesečnih izvješća nižih organa vlasti višim, novinskih članaka, ostale stručne literature te pregledom kartona žrtava i upisnika grobišta s priložima bit će donesen pregled i tijek represije i zločina koji su izvršeni na području grada Vinkovaca od strane komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata. Završetak glavnog djela donosi pregled grobišta na području grada i njegove okolice te njihova problematika.

Bibliografija ovog rada poglavito se oslanja na sakupljenu dokumentaciju i korespondenciju između mjesnih, oblasnih i državnih organa vlasti koji su po svojoj važnosti sakupljeni od strane Vladimira Geigera u djelu „Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja“ iz razdoblja 1945. i 1946. godine. Kako bi se stvorila slika o represiji i zločinima na području grada Vinkovaca usmjerit će se na specifično na vrlo slične vrste dokumenata sakupljene od strane Marka Landeke („Dokumenti kotarske i gradske vlasti Vinkovaca od 1945. do 1947. godine“). Svi navedeni dokumenti sakupljeni su u arhivima Vinkovaca, Osijeka, Vukovara, Slavonskog Broda kako bi ukazali na pravo stanje tog područja. Drugih bibliografskih jedinica od nekih drugih autora na ovu temu je vrlo malo i istraženost teme je vrlo slaba. S druge strane pitanje žrtava i grobišta vinkovačkog područja donosi pregled fonda Hrvatskog državnog arhiva u kojima su sadržani prikupljeni dokumenti *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991. – 2002.* Komisija je u svom radu koristila nekoliko vrsta izvora: pisane dokumente koji se čuvaju u arhivima, političkim organizacijama, državnim tijelima i drugim institucijama, te usmene i druge izvore. Pristup fondu i korištenje njegove građe pokazalo se kao ograničeno¹ što je promijenilo početne ciljeve ovoga rada, no otvorilo je druge ciljeve i niz pitanja o navedenoj temi koji će biti vidljiva u nastavku.

¹ Korištenje pojedinih dijelova gradiva ovog fonda ograničeno je jer nije proteklo 30 godina od nastanka ili sadrži podatke čija je dostupnost ograničena sukladno odredbama čl. 22. Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/97, 64/00, 65/09). Navedeno gradivo sadrži preslike iz dokumentacije pojedinih predmeta s oznakama tajnosti nastalih nakon 1990. godine. (vidi: Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991. – 2002., sumarni inventar, signatura fonda: HR – HDA – 1944., izradili Danijela Marjanić, Milan Pojić, Zagreb, 2007.)

2. Obilježja komunističkih zločina na području Slavonije i Srijema

U nastojanjima da se riješi nepoželjnih suparnika tijekom borbe za vlast tijekom i nakon rata Komunistička partija Jugoslavije (KPJ/KPH) služila se radom posebnih službi i jedinica NOV i PO. Kako bi se shvatilo i upoznalo partizansku represiju i zločine potkraj i nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji i Hrvatskoj koristi se dokumentacija nastala pri radu postrojba NOV i PO Jugoslavije/Hrvatske, organa KP Jugoslavije/Hrvatske i organa unutarnjih poslova (posebice Odjeljenja za zaštitu naroda/OZN-a i Korpusa narodne obrane Jugoslavije/KNOJ) koji su pri organizaciji i izvršavanju represije bili ključni.²

OZN-a pri *Povjereništvu narodne obrane Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije* osnovana je 13. svibnja 1944. godine po zapovijedi predsjednika KNOJ-a i vrhovnog zapovjednika NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita. Zadatak OZN-e bio je politička obavještajna i protuobavještajna služba na okupiranom teritoriju Jugoslavije i u inozemstvu, te protuobavještajna služba na oslobođenom teritoriju i u vojsci. Načelnik OZN-e za Jugoslaviju bio je general – lajtant Aleksandar Ranković, a za Hrvatsku general Ivan Krajačić – Stevo. KNOJ je osnovan 15. kolovoza 1944. godine s osnovnom zadaćom osiguranja pozadine NOV i za održavanje reda na oslobođenim teritorijima, ali i za likvidiranje neprijatelja nove vlasti, odnosno „*likvidacije četničkih, ustaških, belogardejskih i drugih antinarodnih bandi.*“ Imala je sedam divizija, u sklopu 1. divizije KNOJ-a osnovane 5. kolovoza 1944. godine, imala je pet brigada. Druga brigada 1. divizije KNOJ-a bila je i djelovala na području Slavonije.³

Komunistička partija Jugoslavije izborila se na vlast djelovanjem svojih vojnih, policijskih i pravosudnih institucija. Osim masovnih i pojedinačnih zločina, koristili su i druge, različite vrste represije kao što je konfiskacija imovine, masovna protjerivanja pripadnika pojedinih naroda ili društvenih skupina. U represiju se mogu uvrstiti ponižavanja, mučenja i razna druga zlostavljanja.⁴

² *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja (1944. – 1946.)*, ur. Geiger, V., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, 2006., str. 28. (Dalje: Geiger, V. (2006.), br. str.)

³ *Ibid.*, str. 29.

⁴ *Ibid.*, str. 27.

Odlukom Predsjedništva ZAVNOH-a osniva se 18. svibnja 1944. godine *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* i donose se upute o njezinom radu. Nova vlast u Hrvatskoj i Jugoslaviji nastojala je prikupiti podatke i potkrijepiti svoj stav prema svim onima za koje su smatrali „neprijateljima naroda“ i „ratnim zločincima.“ Nova vlast i oni koji su bili zaduženi za registraciju zločina, traganje za počiniteljima i prikupljanje materijala nije pripomoglo političko ozračje u kojem definicija ratnog zločina nije bila u potpunosti jasna i definirana. Protivnici i oni pretpostavljeni neprijatelji nove vlasti uklanjani su po kratkom postupku ili im je suđeno na sudskim procesima. Osim proglašanih „ratnih zločinaca“ ubijaju se i uhićuju protivnici, stvarni ili pretpostavljeni, na temelju paušalnih optužbi.⁵ U razdoblju od 1. rujna do 2. listopada 1944. godine Sudski odjel *Oblasnog NOO-a za Slavoniju* dostavlja na „znanje i postupak“ Sudskom odjelu *Okružnog NOO-a Virovitica* poziv *Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* da svi NOO-i imaju započeti s radom na utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača za koji bi se moglo reći da označava početak represije. U pozivu ZKRZ broj: 11./44. od 1.IX.1944., stoji da „svi Narodnooslobodilački odbori moraju o svom radu obavijestiti narod i na masovnim sastancima objasniti zašto je ovaj rad otpočet i kakva je dužnost naših građana pri tome. (...) Potrebno je objasniti da je dužnost i pravo svakog građana podnositi prijave općinskim komisijama, staviti im na raspoloženje sve podatke i dokaze, kojima će se ustanoviti zločin i zločinca privesti pravednoj i zasluženoj kazni. (...) Za počinjene zločine treba da odgovara samo onaj, koji je taj zločin počinio ili pomogao. Nevine sud narodni neće i ne može kažnjavati. (...) Treba učiniti sve da se i na okupiranom području otpočne s radom na prikupljanju podataka, o zločinima okupatora i njihovih pomagača. U tu svrhu stavite se u vezu s našim ilegalnim NOO-ima i odborima na okupiranom području, dajte potreba uputstva i organizirajte tamo ovaj rad. Okružni NOO-i moraju odmah osnovati okružne komisije, koje treba smjestiti da otpočne s radom. (...) Priloženi letak umnožite i razasaljite svima NOO-ima na vašem području.“⁶ U potpisu Dr. Ante Mandić (v.r.). U navedenom pozivu ne navodi se definicija ratnih zločinaca, ratnih zločina, okupatora, koljača niti se navode upute o postupanju s istima te kako iste prepoznati i kategorizirati. Može se pretpostaviti da su iste upute poslone i ostalim nadležnim NOO-ima. Na sami počecima rata partizansko pravosuđe djelovalo je bez nekih ustaljenih oblika

⁵ Ibid., str. 37.

⁶ 1944., rujna 1. – listopad 2. - Sudski odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju dostavlja Sudskom odjelu Okružnog NOO-a Virovitica poziv Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača svim NOO-ima da neodložno počnu s radom na utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 65.)

u smislu da nije bilo jedinstvenih propisa o organizaciji vojnih sudova, njihovih nadležnosti i djelatnosti. Vojni sudovi su kao revolucionarni organi jedinstveno ostvarivali svoju namjenu smatrajući da „*treba osuditi sve ono što nanosi štetu interesima naroda i narodnooslobodilačke borbe.*“ Većina presuda koje su donijeli, posebice one na smrt, od strane vojnih sudova pri partizanskim postrojbama, teško ili nikako stoje sačuvane u dokumentima i podacima. No iz onih koje jesu sačuvane, vidljivo je kako su se neke od smrtnih presuda donosile bez pravog razloga. Takav postupak je omogućavao i nedostatak potrebnih i valjanih zakona i uputa, koji se mogu vidjeti i u gore citiranom dokumentu.⁷ Vojni sudovi imali su posebnu ulogu u najopsežnijoj represiji koju je od sredine 1944. do kraja ljeta 1945. godine provođena od strukture vlasti pod nadzorom KPJ. Kako je spomenuto, na samim počecima nije bilo ni pravosudnih tijela ni propisa. Iz numeracija presuda koje su sačuvane, vidljivo je da su mnoge uništene ili sklonjene. Najveći broj sačuvanih presuda jesu prije kraja rata na područjima koje su trajno zauzeti i pod nadzorom KPJ (prostori ne kojima više nije bilo ratnih sukoba ni nekomunističke vlasti). Reorganizacija institucije vojnih sudova provedena je u svibnju 1944. godine, Uredbom o vojnim sudovima koju je potpisao Josip Broz Tito. Prije toga, Tito osniva OZN-u kao glavnog nositelja svekolike komunističke represije do kraja rata i u poraću. Niz dokumenata potvrđuju kako su mnoge donesene presude i sami vojni sudovi bili podređeni OZN-i. Vojnu – sudsku vlast vršili su vojni sudovi korpusa i vojni sudovi korpusnih oblasti. Vojni sudovi su tijekom petnaest mjeseci bili glavno pravosudno sredstvo kojim se provodila sudska represija nad (pretežito) civilima koji su bili nepoželjni komunističkoj vlasti. Uredba je definirala vrste „ratnih zločinaca“ te „narodnih neprijatelja“, odnosno široko su postavljeni pojmovi istih kao što je „*funkcioneri terorističkog aparata*“, „*svi oni koji su u službi neprijatelja*“, „*svi oni koji su se odmetnuli od narodne vlasti*“. Navedene definicije ponovno potvrđuju kako izvršitelji navedenih presuda nisu znali na koga se to točno odnosi, kako je već spomenuto. 31. kolovoza 1945. godine na snagu je stupio Zakon o uređenju i nadležnosti vojnih sudova. Zakoni iz Uredbe koji su se odnosi na „ratne zločince“ i „narodne neprijatelje“ premješteni su u Zakon o krivičnim djelima protiv države. Zakon je propisao da se „civilnim osobama“ koje su optužene da su „ratni zločinci“ ili „narodni neprijatelji“ nadalje sude „narodni sudovi“. Iako je Uredba odredila da optuženik može imati branitelja, u nijednoj presudi se ne vidi nazočnost istog prije, tijekom ili nakon procesa u vojnim sudovima pa

⁷Ibid., str. 36.

tako samim time osoba koja je pred sudom, prema nametnutom nepisanom pravilu, nema pravo na branitelja, pa samim time i na obranu. Presude za osobe koje su kažnjene sa presudom na smrt, pisane su isključivo sa svrhom da se uklone osobe koje su nepoželjne režimu i kako bi se poslala poruka javnosti o karakteru nove vlasti.⁸ Nedostatak presuda za one koji bivaju likvidirani, pogotovo u razdoblju od 15. rujna 1944. godine do 1. siječnja 1945. godine potvrđuje se dokumentom koji govori o razlozima likvidacije domobranskih časnika i vojnika, ali i kritika o pogreškama koje su pritom učinjene: „/.../ *Odmah po dolasku u VI. Korpus poveo sam istragu u svezi sa likvidacijama domobranskih oficira i vojnika o čemu mi je govorio drug Gašpar. Ustanovio sam da su se prilikom ovoga učinjene zamašnije greške:*

1/ Prema podacima koje sam mogao sakupiti likvidirano je:

a/ kod III. sekcije VI. Korpusa 17 ljudi

b/ Kod Požeškog Područja 29 “

c/ Kod Novogradiškog Područja 4 “

d/ u XII. Diviziji 13 “

e/ u XL. Diviziji 14 “

f/ Četnika, Nedićevaca 25 “ / Kod Ist. (očne) Grupe Odr. (eda)/

Ukupno 102

Ova je cifra samo približna. Manji dio streljan je presudom suda, dok je većina likvidirana bez suda.

/.../

Prilikom ispitivanja ovoga ustanovio sam nadalje da su likvidacije vršene neodgovorno kako kod same sekcije, tako kod Štabova Divizija i Komandi Područja. Prije likvidacije nije proveden potreban postupak, kojim bi se dokazalo krivice pohapšenih, nekima čak nisu uzete ni potrebne generalije./

⁸ Jurčević, J. (2012.), Osnovne značajke presuda jugoslavenskih vojnih sudova u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, vol. 21, br. 4 (118), Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 1009. – 1013. (Dalje: Jurčević, J. (2012.), br. str.)

Bez mnogo skrupula treba likvidirati sve one za koje znamo da su nam neprijatelji i koji će sutra biti protiv nas.

/.../“⁹

O sadržaju presuda okrivljenika na području Slavonije i Srijema, pronalazi se niz neopravdanih razloga za kaznu smrti i dokaz kako su iste donesene bez obzira na dokaz krivnje ili nedostatak iste nego kao političko i vojno sredstvo rješavanja „ratnih zločinaca“, „narodnih neprijatelja“ i „pretpostavljenih neprijatelja“. U prvoj polovici lipnja 1945. godine Vojni sud Vojne oblasti za Slavoniju, Vijeće kod Novogradiške komande područja donosi presudu Iliji Kovačevići „na kaznu streljanjem, trajan gubitak građanskih časnih prava i konfiskaciju njegove imovine“ jer je „odmah po osnutku NDH dobrovoljno stupio u ustašku organizaciju“, a sredinom lipnja 1942. godine je „stupio u ustašku pripremnu bojnu“ gdje on kao okrivljenik snosi „punu odgovornost za sva nedjela koja su učinile ustaše u Požeškom kotaru“ iako se navodi da on sam osobno nije sudjelovao u njihovim nedjelima niti je ubijao, pljačkao i palio. Vrlo sličnu presudu dobiva Mate Rafjac koji dobiva blažu kaznu, tj. biva osuđen na prisilni rad i gubitak građanskih prava. Za razliku od prethodno spomenutog okrivljenika, Mate Rafjac biva osuđen jer je „bio aktivni ustaša“ i da je bio „pripadnik XIV. ustaškog stajalećeg zdruga“, no u obrazloženju presude se ne navodi zašto je kazna dotičnog drugačija od prethodno spomenute. Vojni sudovi procesuirali su pripadnike HSS-a za djela počinjena u vremenu Kraljevine Jugoslavije. Sredinom svibnja 1945. godine Vijeće kod komande osječkog područja osudilo Šimu Kurca na smrt strijeljanjem, konfiskaciju imovine u korist Narodnooslobodilačkog Fonda i na trajan gubitak građanskih prava i vojnih časti jer je „u jesen 1939. godine stupio u „Seljačku zaštitu“ koja je pokazala svoj „protivnarodni rad“, 1942. godine je stupio u ustašku organizaciju, iduće godine je stupio u 4. satniju I. ustaškog zdruga željezničke bojne, 1944. godine je stupio u Stirovu XVI. ustašku bojnu. Njegovu kaznu je iduće godine Vojni sud II Jugoslavenske Armije nije odobrio, nego ju je

⁹ 1945., siječanj - Izvješće o razlozima likvidacija domobranskih časnika i vojnika koji su se odazvali amnestiji koje su pripadnici OZN-e VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije u razdoblju od 15. rujna 1944. do 1. siječnja 1945. (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 102. – 104.)

promijenio na pet godina prisilnog rada i tri godine gubitka građanske časti s objašnjenjem da okrivljenik nije dobrovoljno stupio u spomenute redove niti je sudjelovao u njihovim akcijama.¹⁰

Ono što je ponajviše zajedničko svim presudama jest da mnoge ne sadrže konkretna počinjena djela, nego se sastoje od uopćenih formulacija o zločinima koje nisu ili jesu počinili, odnosno pripadnost suparničkoj vojsci, stranci, pokretu, kulturnom okruženju nego su se stvarale uopćene optužbe krivnje koje su bile dovoljne kako bi okrivljeni bili proglašeni krivima. Isto tako, utjecaj OZN-e vidljiv je i u tome što se u prosudbama sudskih vijeća ne nalaze nikakvo objektivno djelovanje. Među pronađenim presudama ne nalazi se ni jedna oslobađajuća presuda što ponajviše govori da osobe koje su pred sud i dolazile već bivaju osuđene bez obzira na stvarnu krivnju. Ukoliko bi se osude objašnjavale opet su bile ispunjene uopćenim optužbama bez ikakvih protu argumenata. U svim dokumentima jasno se vidi obrazac prema kojem su procesi suđenja bili gotovi vrlo brzo, bez izvođenja i provjere dokaza o krivnji te popraćene drakonskim kaznama kao što je smrt, prisilni rad, oduzimanje građanskih, izbornih, časnih prava, konfiskacija imovine i tako dalje. Donošenjem niza takvih presuda opet se naglašava cilj vlasti da stvori opće društveno ozračje straha i kako bi se uklonila svaka prijetnja i mogućnost utjecaja na politički i javni život kojim je upravljala komunistička vlast te da bi „u najkraće vrijeme očistili zemlju od neprijateljskih elemenata i zahvatili stvar u svoje ruke“.¹¹

Na području Like (Otočac) otvara se u prosincu 1943. godine prvi koncentracijski logor¹² na partizanskom području. Približavanjem kraja rata otvaran je niz koncentracijskih logora u

¹⁰ Jurčević, J. (2012.), str. 1021. – 1022.

¹¹ Ibid., str. 1023. – 1025.

¹² Može se postaviti pitanje bi li se ovi logori nazivali koncentracijskim, no definicije istih i značajke koje se za pojam vežu, a vidljivi su na primjerima logora gore u tekstu, mogu upućivati da navedene logore nazivamo koncentracijskim, i iste zatim podijelimo na različite vrste, namjene i slično. „Koncentracijski logori, mjesta masovnog zatočenja domaćega ili stranoga civilnog stanovništva (katkad i vojnika) u izoliranim većim ograđenim prostorima. Otvaranjem i održavanjem koncentracijskih logora totalitarni ili ratni/vojni režimi obračunavaju se s političkim protivnicima. Kriteriji zatočivanja mogu biti individualni, ali češće obuhvaćaju cijele kategorije stanovništva (masovni politički, nacionalni, vjerski i rasni progoni), a razlozi mogu biti državna sigurnost, gospodarsko iskorištavanje, kazna te zastrašivanje ostaloga stanovništva. Za razliku od zatvorâ, u koje osuđeni dolaze na temelju pojedinačnih (osobnih) sudskih presuda i na određeno vrijeme, uz zakonom propisan postupak, u koncentracijski logor smještaju se zatočenci uglavnom na temelju pripadnosti određenoj skupini, a po izvanrednom ovlaštenju policijskih, vojnih i drugih izvršnih organa vlasti, i to na neodređeno vrijeme. Koncentracijski logori izgrađuju se kao područja ograđena žicom (često s električnim nabojem), s gustom mrežom stražarnica i zgradama (najčešće barakama, brzo podignutima za prihvrat velikoga broja ljudi) u kojima se zatočenci lišavaju svih osobnih prava, bez obzira na to je li riječ o tzv. kaznenoradnim logorima ili o logorima u kojima se organizira fizičko uništavanje zatočenika (hladnim oružjem, strijeljanjem, u plinskim komorama, izgladnjivanjem i dr.)“ (vidi: Koncentracijski logori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – pristupljeno 12.7. 2023.

kojima su bili smješteni pripadnici poraženih vojnih postrojbi i veći broj civila. Zarobljeni su bili pod optužbama da su neprijatelji naroda odnosno nove komunističke vlasti. Zarobljenici su u logore bili zatvarani prema političkom, društveno – gospodarskom (klasnom) ili etničkom načelu. U političko načelo spada građanska inteligencija ili članovi bivših građanskih stranaka, u klasno spadaju posjednici, a prema načelu etičke pripadnosti Nijemci i Mađari (iako se u dokumentu upućenom od strane Oblasnog komiteta KP Jugoslavije za Srijem, svim kotarskim komitetima KPJ i Mjesnom komitetu KPJ Zemun navodi: „/.../ *Da bi se ispravi pogrešan stav o Mađarima, koji bi svakako izazvao krupne političke posledice, Oblasni komitet daje uputstvo kako će se postupati prema mađarskoj manjini kod nas u Sremu: sve Mađare koji nisu zločinci, a to znači koje ne treba streljati, treba odmah popuštati iz logora uz objašnjenje da mađarska manjina kao celina ne snosi odgovornost za nedela koja su počinili mađarski okupatori nad srpskim narodom i da se oni zaista puštaju na slobodu i smatraju kao ravnopravni građani u novoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji /.../“¹³). Logori su se dijelili na prolazne, sabirne, radne, kaznene i logore smrti¹⁴. Najveći logori su oni u okolici Zagreba, Karlovca, Čakovca, Bjelovara, Požege, Osijeka i u Lepoglavi¹⁵, dok je zabilježeno na području Hrvatske da ih je osnovano 19 koji su bili u nadležnosti Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Nakon toga, osniva se poseban Odjel za ratne zarobljenike pod čijom su nadležnošću bili ratni zarobljenici i logori u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Odjel je osnovan od strane Ministarstva narodne obrane DF Jugoslavije. Zarobljeničke logore i logore za prisilni rad na području Slavonije, Srijema i Baranje, NOV i POV Jugoslavije/Hrvatske,*

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32708>); Prema školskom rječniku hrvatskog rječnika logor se definira: „imenica muškog roda; mjesto skupljanja i smještaja velikog broja na silu dovedenih ljudi (koncentracijski: pridjev, koji služi koncentriranju, koji nastaje koncentriranjem) (vidi: Školski rječnik hrvatskog jezika – pristupljeno 16.8.2023. <https://rjecnik.hr>)

¹³ 1945., *ožujak – Oblasni komitet KP Jugoslavije za Srijem nalaže svim kotarskim komitetima KPJ i Mjesnom komitetu KPJ Zemun da treba OZN-i pomoći „u otkrivanju i uklanjanju neprijateljskih elemenata“ ...* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 121. – 122.)

¹⁴ 1945., *siječanj - U izvješću o razlozima likvidacija časnika i vojnika koji su se odazvali amnestiji koje su provodili pripadnici OZN-e VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije, u razdoblju od 15. rujna 1944. do 1. siječnja 1945.*, navode se vrste logora u Slavoniji: Zarobljenički logori (pri svakoj komandi područja), kažnjenički logori i logori za internaciju. (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 102. – 104.) Iako Martina Grahek Ravančić u svom radu „Logori Križnog puta u Hrvatskoj“ dijeli logore u tri skupine: tranzitni, sabirni i radni. Tranzitni su samo okupljališta i odakle se upućivalo u sabirne logore. U sabirnim logorima su logoraši razvrstavani po kategorijama (vojnici – civili, časnici – vojnici, ustaše – domobrani) i prema okruzima iz kojih su došli. Nakon cjelovite obrade u sabirnom logoru, odlazili su u odabrani radni logor. Sabirni i tranzitni logori nestaju do 1946. godine, a radni tek početkom 50-ih godina. (vidi: Grahek Ravančić, M. (2009.), Logori Križnoga puta u Hrvatskoj 1945., Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941. – 1945., 1945. – 1951. Znanstveni skup, zbornik radova, ur. Jurčević, K., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 167. – 168. (Dalje: Grahek Ravančić, M, (2009.), br. str.))

¹⁵ Koncentracijski logori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32708>)

osnivaju nakon uspostavljanja nove vlasti na pojedinom području, pa se tako isti osnivaju već tijekom ljeta i jeseni 1944. godine.¹⁶ U izvješću o razlozima likvidacija časnika i vojnika koji su se odazvali amnestiji koje su provodili pripadnici OZN-e VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije, u razdoblju od 15. rujna 1944. do 1. siječnja 1945., stoji kako su kažnjenički logori rukovođeni neposredno od OZN-e III. Isto tako, navodi se traženje pojačavanje kontrola sekciji nad tim logorima, te da će se u izvješćima biti izvještavano o stanjima i promjenama u tim logorima. Isti logori će bit pod komandom Korpusne Vojne Oblasti i suda. Logori za internaciju su pod rukovodstvom II. sekcije OZN-e.¹⁷ Prema dopisu iz svibnja 1945. godine od strane OZN-e III. za Hrvatsku, Zagreb koji govori o osnivanju zarobljeničkih logora u Slavoniji i odnosu prema ratnim zarobljenicima navodi se kao prvi osnovani logor u Zvečevu, u sektoru Srijem – Slavonija. Napredovanjem ofenzive jugoslavenskih jedinica osnivaju se drugi logori iz kojih je većina zarobljenika trebala biti preseljena u Zemun nakon čega je preporučeno osnivanje 8 do 9 logora na području Slavonije te uređivanje centralnog rukovodstva za iste. U istom dopisu opisuje se stanje u logoru u Vinkovcima gdje dolazi do epidemije pjegavog tifusa, neiskorištavanje zarobljenika kao radne snage, odnos pojedinih stražara prema pojedinim zarobljenicima i navodi se kako je ishrana zarobljenika „solidna“, također se spominje dovođenje istražitelja u logore u svrhu stvaranja jasnije slike o zarobljenicima i da među njima pronađu ratne zločince.¹⁸ Tijekom lipnja 1945. godine postavljen je rukovodeći aparat za logore koji se sastoji od komandanta logora, komesara, oficira OZN-e, sanitetskog referenta, intendanta, te tehnički aparat po potrebi i obimu logora, ali postoje oblasni odsjeci za ratne zarobljenike koji rukovode i kontroliraju rad po samim logorima.¹⁹ O uvjetima u logorima govorit će se dodatno u poglavlju o sudbini folksdojčera s ovog područja i o kakvim uvjetima oni svjedoče kako bi se stvorila prava slika o uvjetima u istima.

¹⁶1944., 28. travnja – *Odjel za sudstvo ZAVNOH-a u vezi s izradom pravilnika za logore za prisilni rad traži od Vpjpj – sudskog odsjeka Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da im budući da je „već ranije uredio svoje logore i o tome izdao pravilnik“, žurno dostavi pravilnik i podatke o uređenju logora* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 51.)

¹⁷ 1945., siječanj - *Izvjeshće o razlozima likvidacija domobranskih časnika i vojnika koji su se odazvali amnestiji koje su pripadnici OZN-e VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije u razdoblju od 15. rujna 1944. do 1. siječnja 1945.* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 102. – 104.)

¹⁸ 1945., svibanj 26. . *Dopis upućen OZN-i III. za Hrvatsku, Zagreb o osnivanju zarobljeničkih logora u Slavoniji i odnosu prema ratnim zarobljenicima* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 186. – 187.)

¹⁹1945., lipanj – *Izvjeshće Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika OZN-e za Jugoslaviju, upućeno Aleksandru Rankoviću, načelniku OZN-e Ministarstva narodne obrane DFJ* (vidi: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska (1944. – 1946.)*., ur. Geiger, V., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, 2006., str.425. – 428.)

Većina koncentracijskih logora za ostalo stanovništvo bila je zatvorena tijekom ljeta 1946. godine, ali neki za vojne zarobljenike bili su otvoreni sve do 1953. godine. Većina zatvorenika je u logoru, ali i nakon puštanja u logore bila upućena na prisilni rad (razna poljoprivredna dobra, prometnice, rudnici, šumarije, ciglane, itd.). Zarobljenicima je život i kretanje bio ograničen, obitelji su bile odvojene ili uništene i općenito se živjelo u lošim životnim uvjetima kao što je ponajviše loša higijena i epidemije bolesti, neuhranjenosti i slično.²⁰

Pri provođenju masivnih zločina i represije nad poraženim neprijateljima zapovjednu partizansku hijerarhiju ne vodi toliko iracionalan osjećaj osvete koliko tradicionalna težnja da se politički protivnici moraju ukloniti kako bi se uspostavila nova vlast. Uklanjanje onih koje su smatrali neprijateljima trebalo je ukloniti fizički, materijalno i politički. Tako masovno protjerivanje, slanje u logore i razvlašćivanje pripadnika raznih narodnih skupina bila je ipak djelomično i sredstvo osvete istima za njihovo priklanjanje (stvarno ili samo pretpostavljano) fašističkoj i nacionalsocijalističkoj ideologiji, ali i način nacionalne/etničke promjene i vjerske strukture stanovništva te pokušaj rješavanja socijalnih problema. Jedan od sredstava za otvaranje mogućnosti cjelovite provedbe agrarne reforme i kolonizacije je bila konfiskacija imovine svih stvarnih i pretpostavljenih neprijatelja. Konfiskacija imovine predviđena je najprije *Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine*, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile od 21. listopada 1944., kasnije se takva odluka koristi kao sredstvo onemogućavanja neprijatelja u budućem sukobu, provedbom *Zakona o konfiskaciji imovine* i izvršenju konfiskacije od 9. lipnja 1945. godine, ali i korištenje te imovine za stjecanje materijalnih privilegija za viši sloj sudionika NOB-a. Želja nove vlasti svakako je bila gospodarski uništiti sve društvene slojeve koje je smatrala glavnim neprijateljima u stvaranju novog društvenog poretka.²¹ Glavni NOO Vojvodine, dostavlja Ekonomskom odsjeku Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine dopis koji je upućen okružnim NOO-ima o pitanju i načinu provođenja konfiskacije imanja „narodnih neprijatelja“ te u kojima vrlo površno upisuju što se od iste uzima, te kome i pod kojim uvjetima se ista oduzima. Glavni Narodnooslobodilački odbor Vojvodine navodi: „*Kao predmet konfiskacije dolazi u obzir sva imovina sem namještaja, posteljine, rublja i kuhinjskog pribora.*

²⁰ Koncentracijski logori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32708>)

²¹ Geiger, V. (2006.), str. 38.

Ako porodica lica čija se imovina konfiskuje, nema drugih sredstava za život, ostavlja se porodici potreban minimum za izdržavanje. Ako se ovdje radi o trgovačkoj ili gostioničarskoj radnji, prvenstveno će se konfiskovati roba koja je potrebna našoj vojsci, i ona roba koja je bila skrivena, dok se ostale robe ostavlja u onaj potrebni minimum porodici. Ne može se konfiskovati lična svojina drugih članova porodice ili drugih lica u istom kućanstvu sa osuđenim narodnim neprijateljem. Ako su nasljednici osuđenog borci Narodno – oslobodilačke vojske, onda se konfiskacija neće vršiti, već se cjelokupno imanje ostavlja u njegovu korist.“²²

Proučavanje izvješća i korespondencije od strane rukovoditelja i upravnih grana nove vlasti pri kraju Drugog svjetskog rata i u poraću na području Slavonije, Srijema i Baranje vidljivo je postupanje jugoslavenske vojske prema stanovnicima u državi i omogućuje se predočenje slike o situaciji u selima i gradovima tijekom uspostavljanja i djelovanja nove komunističke vlasti. Nakon oslobođenja određenog područja spominje se uvođenje „policijskog sata“ s razlikom da je zabranjeno kretanje mjestom danju i noću (ili samo noću npr. „od 6 ujutro do 8 sati na večer“) uz pomoć bubnja i tiskanih letaka. U njima se pozivalo na predaju oružja i vojne opreme. Isto tako zabilježeno je hapšenje „najistaknutijih tipova“, „domaće bande“ i slično. Navode se brojke uhićenih osoba, te njihova sudbina nakon ispitivanja, kao što je puštanje kući na slobodu, dok su neki upućeni na prisilni rad, treće skupine su slane u logore, ali i broj likvidiranih. Izdaju se strancima dozvole za boravak ili kasnije propusnice za isti. Izvještava se o dozvolama točenja alkohola u gostionicama, radnom vremenu trgovina, te kontrola kino programa i zapljenjivanje bilo kakve neprijateljske propagande i materijala. Nova vlast provodi školovanje svog kadra, postavljanje i učvršćivanje obavještajne mreže, vođenje kancelarijskog rada i pravilne administracije. Istovremeno se spominju cijene živežnih namirnica, klima stanovništva i njihova suradnja s vlašću, pojedini primjeri krađe, napada, korupcije, stanje željeznice i njihova izgradnja/obnova.²³

²² 1944., srpanj 21. – 22. - Glavni NOO Vojvodine, dostavlja Ekonomskom odjseku Glvanog taba NOV i PO Vojvodine dopis koji je upućen okružnim NOO-ima o pitanju i načinu provođenja konfiskacije imanja „narodnih neprijatelja“ (vidi: J. Popov (prir.), Glavni NOO Vojvodine 1943. – 1945. , Novi Sad – Sremski Karlovci, 1977., str. 84 – 86.): Geiger, V. (2006.), str. 52. – 53.)

²³ 1944., travanj 28. - Povjerenstvo OZN-e Pakrac u izvješću o radu od dolaska partizana u mjesto do 25. rujna 1944. opisuje stanje i navodi brojna uhićenja i upućivanja u logor i na prisilni rad „domaće bande“ (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 54. – 55.)

Pri zauzimanju gradova i teritorija navodi se kao osnovni zadatak uspostavljanje vojne vlasti u mjestu, zatim izmjenjivanje postupka i rada svih pozadinskih i vojnih organa, izrada zarobljeničkih logora.²⁴

Posebno pitanje represije odnosi se na pitanje pljačke privatne imovine od strane ljudi iz redova pobjednika u oslobođenim gradovima i selima, te je to zapravo vrlo čest problem svakog rata, no vlast iako nije poticala takve događaje, nije kažnjavala krivce, nego ih vrlo često i tolerirala. MUP FD Hrvatske izvještava 10. srpnja 1945. godine CK KP Hrvatske o pogoršanom stanju u Slavoniji zbog primjene sile i pljački koje su provodili pripadnici JA, Narodne milicije i OZN-e. Poziva se na sređivanje stanja gdje posebno navodi tešku situaciju na području Donjeg Miholjca i Vinkovaca. Zbog upotrebe sile i pljački privatne imovine, narod s tih prostora tvrdi kako živi u strahu od milicije. Istovremeno se navodi kako narodna vlast gubi autoritet nad narodom i poziva na odgovornost onih koji su ubijali i pljačkali.²⁵ O pljačkama i neovlaštenom oduzimanju imovine svjedoči dopis Okružnog NOO-a Slavonski Brod, Povjerenstvima OZN-e za Slavonski Brod, Đakovo i Županju gdje se navodi kako se građani i seljaci žale na niz „likova“ koji bez ikakvih pismenih naloga „vrše nepotrebne premetačine“ i kako se takvi postupci oduzimanja privatne imovine trebaju spriječiti, među kojom spominje radio aparate, naliv pera, bicikli i tako dalje.²⁶

Većina ratnih sukoba je popraćena obračunima s neprijateljima i njihovim zarobljavanjem, no prema Ženevskim konvencijama, kao međunarodnom pravnom aktu, propisuje se i određuje status i način postupanja prema ratnim zarobljenicima, kojima se smatraju vojnici i oficiri zarobljene vojske, pripadnici dobrovoljačkih i policijskih odreda, civili koji su imali doticaj s ratnim sukobima.²⁷ U literaturi se navode zapovijedi predsjednika KNOJ-a i vrhovnog zapovjednika NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita i Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, na primjer od 6. prosinca 1944. godine da se „sa svim zarobljenicima ima postupati po

²⁴1944., listopad 18. - Štab VI. korpusa NOV i PO Jugoslavije izvješćuje Glavni štab NOV i Po Jugoslavije o stanju u „novooslobođenim krajevima Slavonije (Požega, Pleternica, Pakrac, Lipik, Daruvar, Slatina, Virovitica) (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 69. – 71.)

²⁵ Geiger, V. (2006.), str. 35.

²⁶ 1945., svibanj 9. – Slavonski Brod – Upravni odjel Okružnog NOO-a Slavonski Brod ukazuje Povjerenstvima OZN-e za Slavonski Brod, Đakovo i Županju na neodobrene premetačine i oduzimanje imovine građanima (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 161. – 162.)

²⁷Grahek Ravančić, M. (2008.), Na Križnom putu kroz Slavoniju, *Scrinia Slavonica*, vol.8, br. 1., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 314. (Dalje: Grahek Ravančić, M. (2008.), br. str.)

međunarodnom pravu“, 14. svibnja 1944. godine da se poduzmu „najenergičnije mjere da se pod svaku cijenu spriječi ubijanje ratnih zarobljenika i uhapšenika od strane jedinica, pojedinih organa i pojedinaca.“ No brojni događaji nam potvrđuju da je ubijanje zarobljenika bilo uobičajeno i uglavnom nekažnjavano, usprkos međunarodnom pravu.²⁸ Upravo su marševi smrti i ljudi koji su u njima sudjelovali svjedoče o neprovođenju spomenutih odluka. Smatra se kako Josip Broz Tito nije u potpunosti bio upoznat što događalo u selima, gradovima, logorima sa zarobljenicima i drugima, no s obzirom na spomenute naredbe, ne može ga se isključiti iz krivnje da je saznajući za te događaje nije reagirao, pozvao na odgovornost za učinjene zločine, niti se pobrinuo da se isti ne ponovi. Upravo suprotno on navodi u proglasu Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a od 8. rujna 1944. godine, u kojem kaže: „Udarajte nemilosrdno po neprijateljskim kolonama i uništavajte njihovu živu silu. Čim više fašističkih kostiju ostane na našoj zemlji, više ćete se odužiti onim bezbrojnim žrtvama koje su pale od zločinačke ruke fašističkih osvajača.“²⁹ Isto tako, ne smije se zanemariti da su postojala nastojanja poslijeratnih jugoslavenskih komunističkih vlasti, od najniže do najviše razine, da se represija i zločini provedeni nad stvarnim ili pretpostavljenim protivnicima prikriju. Nakon likvidacije 23 osobe u okolici Slavenskog Broda, što su bačene u Savu, dolazi do izvještaja o događaju sve do samog načelnika OZN-e A. Rankoviću koji navodi da će se po pitanju takvog postupka otvoriti istraga, ali da „treba nastojati da se taj događaj prikaže drugačije, jer bi politički strašno odjeknuo ako bi se saznalo.“³⁰

2.1. Bleiburg i križni put

Na početku svibnja 1945. godine velik broj oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske (domobranske i ustaške postrojbe) počele su se povlačiti prema austrijskoj granici u namjeri da se predaju savezničkim snagama. Na putu prema granici pratio ih je velik broj civilnog stanovništva koje je ponajviše bježalo iz straha od dolaska partizanskih jedinica. Smjer kretanja kojim su išli jest Celje, Slovenj Gradec, Dravograd, slovensko – austrijska granica i na samom kraju Bleiburg gdje su se trebali predati britanskim snagama. Ispred Bleiburga su zaustavljeni od britanske vojske i opkoljeni od strane Jugoslavenske armije. Pregovori su se vodili 15. svibnja u dvorcu Thurn – Valassassina između britanskog generala Patricka Scotta, generala Ive Herenčića i pukovnika

²⁸ Geiger, V. (2006.), str. 32.

²⁹ Grahek Ravančić, M. (2008.), str. 315. (vidi: *Odnosi Jugoslavije i Rusije (SSSR) 1941. – 1945. Dokumenti i materijali*, ur. Stanislav Stojanović i dr. (Beograd, 1966.), 500 – 501.; Geiger, V. (2006.), str. 153 – 154.)

³⁰ Geiger, V. (2006.), str. 39.

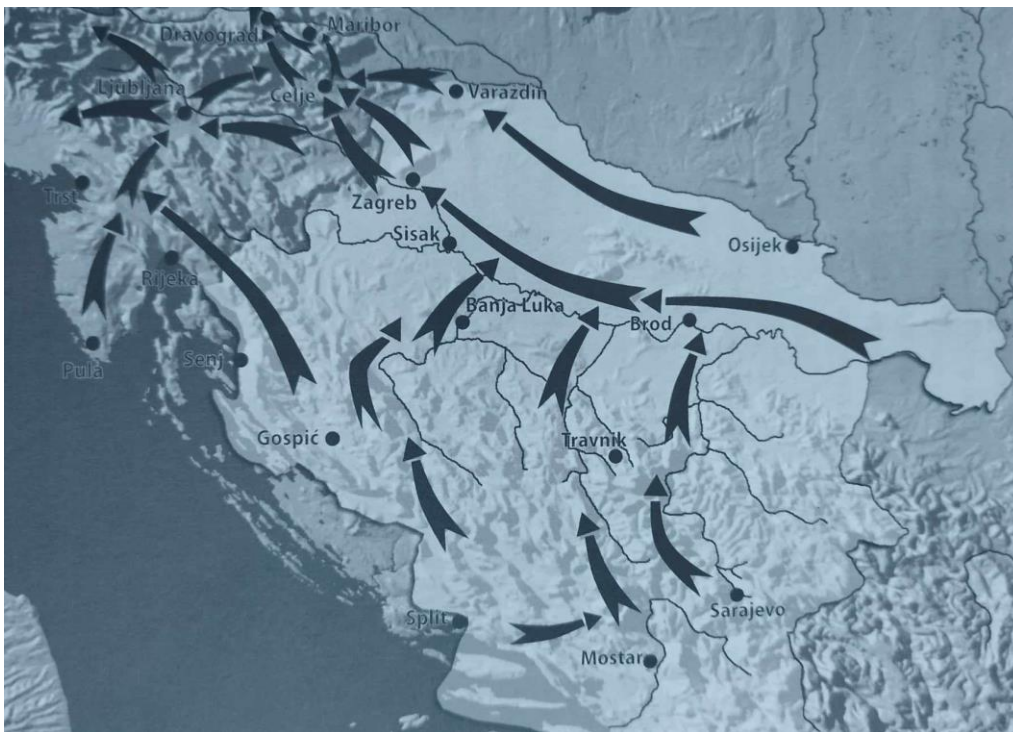
Danijela Crljena. Ishod pregovora je bilo predavanje oružja pred Jugoslavenskom armijom. Istekom roka za predaju oružja, jugoslavenska vojska je izvršila oružan napad na vojnike i civile. Započinje predaja poraženih snaga s područja jugoslavenske države, što je uključivalo spomenute vojnike NDH, slovenske domobrane, crnogorske i srpske četnike. Prema izvješćima jugoslavenskih jedinica predalo se 95 000 vojnika tijekom 15. i 16. svibnja 1945. godine.³¹ Dio zarobljenika pobijen je kod Bleiburga, blizu Dravograda, Maribora i u drugim slovenskim mjestima. Broj poginulih se još uvijek ispituje. Preživjeli zarobljenici krenuli su u kolonama nazad odakle su prethodno bježali, u tako zvanim *marševima smrti* ili *križni put*.³²

Naziv *križni put* odnosi se na stradanje pripadnika poraženih snaga Nezavisne Države Hrvatske i izbjeglih civila nakon izručenja Jugoslavenskoj armiji kraj spomenutog Bleiburga. Stradanjima su bile izložene kolone ratnih zarobljenika i civila koji su bili pod nadzorom pripadnika JA. Različite skupine zarobljenika bile su vođene na područja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji. Žrtve su tijekom tog vremena pljačkane, fizički iscrpljivane glađu, sudjelovali u dugotrajnim marševima, tijekom kojih su se vršile likvidacije iznemoglih i prevoženi su u nehumanim željezničkim transportima. Osim spomenutih likvidacija na slovenskom području, ubojstva su se nastavila na području Hrvatske, kao što su okolica Krapine, Samobora, Zagreba, Karlovca, Siska, Bjelovara i tako dalje. Stradanja na križnom putu trajala su od svibnja do kolovoza 1945. godine kada je proglašena opća amnestija 3. kolovoza 1945. godine i procjenjuje se kako je stradalo više desetaka tisuća zarobljenika i civila, no točnoj broji se još uvijek ne može govoriti.³³

³¹ 1945., svibanj 21. - Izvješće Štaba XII. divizije Štabu III. JA o predaji Oružanih snaga NDH kod Bleiburga, broju zarobljenika i njihovom sprovođenju do logora u Mariboru i dalje prema Osijeku; Zapovijed Štaba XII. divizije III. JA podređenim postrojbama o pokretu iz Maribora preko Varaždina, Koprivnice, Đurđevca, Moslavine do Petrijevaca (Valpovo) u Slavoniji i o sprovođenju zarobljenika (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 179. – 184.)

³² Bleiburg. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8154>)

³³ Križni put. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. – pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34099>)

Slika 1. Glavni smjerovi povlačenja hrvatskih vojnika i civila u proljeće 1945. godine

2.1.1. Križni put kroz Slavoniju i Srijem

Na prostoru Slavonije, osim završetka Drugog svjetskog rata, dolazi do povlačenja neutvrđenog broja vojnika i civila prema Savezničkoj zoni u Koruškoj. Veliki dio osoba je zarobljen na području od Slovenj Gradeca do Poljane, dok je jedan dio kolone došao do Bleiburškog polja, te je porobljen i izručen nakon pregovora održanih u dvorcu Thurn – Valssasina. Treći dio izbjeglica uspijeva preći austrijsku granicu i bivaju smješteni u savezničke logore. No, oni bivaju, tijekom svibnja i lipnja 1945. godine, predani jedinicama Jugoslavenske narodne armije odakle kreću u *marševe smrti*. Veći broj izbjeglica koji se nalazio na području Bleiburga kreću u kolonima kroz dva glavna puta povratka. Jedan vodi prema pravcu Lawamünda i graničnog prijelaza Labot, dok drugi ide preko prijelaza Holmec na Poljane, Prevalje, Ravne na Koroškem i oba se sastaju u Dravogradu. U Dravogradu se razdvajaju dva pravca kretanja, odakle prvi smjer ide preko Slovenj Gradeca, Velenja i Celja u smjeru Zagreba i Krapine, a drugi iz Dravograda, preko Maribora, Ptuja, Varaždina, Koprivnice, Slatine, Našica do Osijeka. Iz smjera Osijeka, dio zarobljenih ide u smjeru Belog Manastira, Sombora, Subotice, Novog Sada i preko Zemuna do Beograda. Onaj drugi dio potjeran je iz Osijeka preko Vukovara, Vinkovaca, Srijema

do Srijemske Mitrovice. Iz smjera Srijemske Mitrovice jedna grupa kreće prema Šapcu i zapadnoj Srbiji, a druga je potjerama dalje prema Vojvodini, a treći odlaze preko Đakova za Slavonški Šamac i Bosnu. Uz niz velikih spomenutih kolona, nalaze se i one manje koje su vraćale zarobljenike u njihova zavičajna mjesta ili u neke od brojnih logora. Dolaskom i prolaskom kroz Slavoniju kolone zarobljenika bila su znatno prorijeđene zbog različitih likvidacija i iscrpljenosti.³⁴

Kolone su prolazile kroz razna naselja, gradove i sela, pri čemu neke opisuju kao *hrvatska* gdje bi im se dobacivala hrana (iz smjera Zagreba i Siska, u mjeru prema Grubišnom polju i Bjelovaru). Gladovanje nije bio stran pojam, kako je već navedeno hrana im se povremeno dobacivala, što nije bilo zabranjeno, no u dopisu Vojne oblasti za Slavoniju (Osijek), namijenjeno Oblasnim Narodnooslobodilačkim odborima, zabranjuje se narodu da donosi hranu pred kolone, nego istu moraju nositi u „centre gdje se hrane zarobljenici“ (Virovitica, Slatina, D. Miholjac, Valpovo, Osijek, Banova Jaruga, Novska, Okučani, Nova Gradiška, Kapela Baltrina, Brod, Vrpolje i Vinkovci). Razlozi koje navode kao takvu odluku jest usporavanje otpremanja zatvorenika koji dolaze u većim transportima. S druge strane, iz Bjelovara kolona koja ide u smjeru Koprivnice i Virovitice, zarobljenici noće na livadama oko naselja. Brojne likvidacije su izvršene na području Suhopolja. Pratlja nije dozvoljavala narodu da dijeli hranu zarobljenicima, iako je se navodi da je kotar odredio da se ista hrana za njih pripremi. Micika Huber (predsjednica Mjesnog Antifašističkog fronta žena) opisuje kako, osim što nisu dobili hranu, da je vidljivo da su tučeni i potjerani dalje. Autorica navodi, preko nekoliko iskaza bivših zarobljenika da su ih na putu prema Slatini kroz *srpska* sela (Cabuna i Meljani) stanovnici udarali i vrijeđali. Tek u Slatini, jedan od spomenutih centara, dio zarobljenika smješten na sajamištu biva dočekan od građanstva s hranom. Svaka od kolona koje su prolazile kroz područje Slavonije i Baranje sa sobom donose različita iskustva u postupanju pratlje, građana pojedinih mjesta, te samih uvjeta kao što su hrana, mjesta za noćenje, ali razlikuje se i količina maltretiranja od strane pratlje ili civila, i sami broj likvidiranih zarobljenika.³⁵

Kolone koje su usmjere prema Osijeku, pri dolasku u isti odlaze na područje Sajamišta i konačno na Zeleno polje, odnosno industrijski prostor Kolarove ciglane. U sjećanjima se navode razne procjene o broju zarobljenika u logoru. U logoru su se provodila ispitivanja, te se ne nalaze

³⁴ Grahek Ravančić, M. (2008.), str. 301.

³⁵ Ibid., str. 304. – 306.

sjećanja o nekakvim većim mučenjima. Spominje se slučaj kada su zarobljenici bili prisiljeni nositi „krune“ od bodljikave žice, pri čemu bi ih udarali štapom po glavi. Mnogi memoari i druga sjećanja navode kako se lokalno stanovništvo okupljalo oko ograda samog logora tražeći sebi poznate i dijeleći pritom hranu i odjeću. Nakon ispitivanja, zarobljenici su transportirani dalje. Zarobljenici su bili sve slabiji i umorniji, te su se logorom širile razne bolesti.³⁶

U mnogim kolonama koje su nastavljale svoj put iz Osijeka (većinski željeznicom) bilo je manje likvidacija, odnosno „izravnih ubijanja“. Kolone koje su upućene u smjeru Slavenskog Broda, pa zatim u smjeru Bosne, radili su teške fizičke poslove. Zarobljenici su se smještali u podrumske prostorije OZN-e, gdje bi ih se noću izvodilo na ispitivanja, a tijekom dana se provodilo prepoznavanje i odvođenje zarobljenika. Neki od istih su bili priključeni JA, a drugi likvidirani. Kolone koje su se kretale iz smjera Osijeka prema Beogradu raspoređeni su u radne bataljune. U kolonama koje su se kretale prema Požezi, zarobljenici su stradavali što od nemoći, što tijekom likvidacija na području Crnog potoka kod Našica. U Požezi su smješteni u logore gdje su ih pri dolasku popisivali, prehrana je bila slaba pa tako i sami zarobljenici. Civili iz okolice donose hranu zarobljenicima logora, pri čemu se donosi odluka da će istu raspodijeliti uprava logora, no civili je dijele na svoju ruku što izaziva sukobe sa stražarima. Javlja se nedostatak vode, razne bolesti, pogotovo epidemije trbušnog tifusa. Iz Požege je dio kolona upućen u smjeru Nove Gradiške koji su 17. lipnja bili upućeni na likvidaciju jer se smatralo da u „ustaše, koljači, žandari i policajci.“ Prema navodima, u šumama koje okružuju Novu Gradišku likvidirano je 52 „ustaše, legionara i žandara“. Iz smjera Požege neke kolone su upućene prema Vinkovcima, zajedno sa zarobljenicima koji dolaze iz Slavenskog Broda. Na području logora u Vinkovcima, navodi se uredno postupanje prema zatvorenicima. Kolone koje su upućivane iz smjera Vinkovaca prema Šidu i Beogradu bile su sve manje i tijekom prolaska kroz pravoslavna sela gdje su ih dočekivali civili sa motikama i sjekirama, likvidacije su se vršile od strane pratnje na prostoru Stare Pazove zbog želje za vodom u obližnjem kanalu, ali općenito od gladi i žeđi koje su im onemogućavale daljnje kretanje.³⁷

³⁶ Ibid., str. 307.

³⁷ Ibid., str. 307.- 310.

2.2. Sudbina Nijemaca na području Slavonije i Srijema nakon Drugog svjetskog rata

Kolektivni naziv „folksdojčeri“ nastao je u Njemačkoj 1930-ih godina i koristio se za Nijemce izvan teritorija Njemačke, pa tako i za njemačku manjinu u Jugoslaviji. Folksdojčeri su se nastanjivali ponajviše na području istočne i jugoistočne Europe, na teritorijima Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Jugoslavije i Rumunjske, gdje bi razvijali svoja vlastita kulturna obilježja kroz kontakte sa domicilnim kulturama. Dolaskom Crvene armije s istoka dolazi do prekretnice u ratu, ali i kraj za mnoge skupine folksdojčera na tlu Europe. One zajednice istih koje nisu emigrirale na područje Austrije ili Njemačke, završile su na milost i nemilost novih državnih tvorevina i političkih odluka, pa tako i oni u Jugoslaviji. Nijemci su na području Jugoslavije većim dijelom živjeli na području Banata, Bačke, Baranje, Srijema i Slavonije. Naselja u kojima su se pretežito nastanjivali su Batina, Darda, Osijek, Đakovo, Vinkovci i Vukovar gdje u imali veliku zajednicu i osjećao se jak njemački utjecaj.³⁸ Unutar komunističke partije Jugoslavije dolazi do rasprava na temu sudbine nacionalnih manjina. Na drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije 29. studenog 1943. godine donesena je odluka o federativnom ustroju buduće države, gdje bi svi građani, pa tako i pripadnici nacionalnih manjina, imali osigurana građanska prava. No, 22. studenog 1944. godine dolazi do preokreta u odnosu prema njemačkoj nacionalnoj manjini kada se na zasjedanju AVNOJ-a donosi odluka o prijelazu neprijateljske imovine u državno vlasništvo. Odluka o konfiskaciji imovine ozakonjena je 9. lipnja 1945. godine i nova vlast je preuzela svu imovinu na tlu novo nastale države koja je do tada pripadala Njemačkom Reichu i njegovim državljanima. Zakon se odnosio i na domaće njemačko stanovništvo koje je imalo posjede na području Jugoslavije te su izjednačavani kao pristalice Njemačkog Reicha. Pošteđeni su bili samo oni koji su sudjelovali u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima.³⁹ Odluka Predsjedništva AVNOJ-a nije se obvezivala na to da dokažu tko su bili ti pojedinci i jesu li oni pomagali okupatorskom režimu nego su svi pripadnici njemačke nacionalne manjine karakterizirani kao podupirači nacizma, iako je takvih zapravo bilo

³⁸ Erceg, S. – Turković, A. (2016.), Folksdojčeri u poslije ratnoj komunističkoj Jugoslaviji, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih humanističko – društvenih znanosti*, br. 8., Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, str. 102. (dalje: Erceg, S. – Turković, A. (2016.), br. str.)

³⁹ Ibid., str. 103. – 104.

vrlo malo.⁴⁰ Krajem Drugog svjetskog rata jugoslavenski Nijemci, ako nisu bili evakuirani s prostora Jugoslavije, bivaju izloženi pljačkama, maltretiranjima i likvidacijama. Uz potencijalne političke protivnike, nakon uspostave komunističke vlasti, dolazi do niza uhićenja i likvidacije Nijemaca. Protjerivanjem Nijemaca s područja Jugoslavije otvaralo je nove mogućnosti za novu vlast, kao što je promjene vlasničkih odnosa i provođenje planirane agrarne reforme te promjena demografske/etničke slike Jugoslavije.⁴¹

Na *Postdamskoj konferenciji*⁴² (17. srpnja do 2. kolovoza 1945.) zaključeno je da se preostalo njemačko stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske mora preseliti na područje Njemačke te se obaviti organizirano i humano. No oni koji se nisu našli u zaključcima konferencije, riješili su problem njemačke manjine na vrlo drastičnije i nehumanije načine, pa tako Jugoslavija. Kako je vraćanje Nijemaca za Austriju postao velik problem, austrijska vlada inzistira na zatvaranjem granica za izbjeglice i evakuirane, za iste na područje Jugoslavije značilo je odlazak u logore i prisilni rad. U logore su upućivane cijele obitelji, starije osobe i žene s djecom. Postojali su logori za radno nesposobne, starije osobe, žene i djecu. Smatra se kako je najviše smrti u istima uzrokovani bolestima, posebno tifusom, premorenošću, od zime i gladi. Likvidacija u logorima nije bilo često, no smrti uzrokovana zlostavljanjem svakako je bilo. Iako je sudbina jugoslavenskih Nijemaca prikazana relativno fragmentirano, poslijeratni popisi stanovništva jasno prikazuju gotovo kontinuirani pad pripadnika ove skupine. Razlozi su svakako emigracija istih, ali i asimilacija, smrti od bolesti, gladi, i posljedica življenja u logorima.⁴³ O broju ljudi, odnosno pripadnika njemačke nacionalne manjine u logorima za iste se sa sigurnošću ne može utvrditi i

⁴⁰ Postavlja se pitanje jesu li svi Nijemci kao manjina u Jugoslaviji nazivani folksdojčerima ili se naziv za iste odnosio samo na pristaše nacizma na ovom području? No, vidljivo je kako je državna vlast neovisno o pripadnosti njemačke manjine određenoj skupini sve etiketirala kao pristaše Njemačkog Reicha iako je takvih, kako je spomenuto, bilo vrlo malo.

⁴¹ Geiger, V. (2006.), Logori za folksdojčere u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 38./3., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 1081. – 1083. (Dalje: Geiger, V. (2006), Logori za folksdojčere..., br. str.)

⁴² „Potsdamska konferencija, konferencija državnih vodstva SAD-a, SSSR-a i Velike Britanije održana od 17. VII. do 2. VIII. 1945. u Potsdamu kraj Berlina. Konferencija je bila posvećena preustroju poražene Njemačke, pojedinim teritorijalnim pitanjima, problemima ratne odštete i dr. Na konferenciji je 26. VII. bila donesena Potsdamska deklaracija, kojom je Japanu dan ultimatum za kapitulaciju, a 2. VIII. Potsdamski sporazum, kojim je postignut načelni dogovor oko osnovnih pitanja o položaju Njemačke nakon poraza. Radi iskorjenjivanja njemačkog nacizma i militarizma te ograničenja njemačke moći, bilo je odlučeno da se provede: raspuštanje svih nacističkih organizacija, denacifikacija i suđenje ratnim zločincima, demontiranje vojnih instalacija i vojne industrije uz nadzor vojno važnih sektora civilne industrije, dekartelizacija i decentralizacija industrijskih monopola, nadzor istraživačke djelatnosti i industrijske proizvodnje, upravno-teritorijalna decentralizacija, uspostavljanje demokratskog poretka i dr.“ (vidi: Potsdamska konferencija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 16. 5. 2023. - <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49799>)

⁴³ Erceg, S. – Turković, A. (2016.), str. 108.

reći, s toga valja prikazati popis istih iz srpnja 1945. godine koji navodi da je u logorima na području Slavonije i Branje zarobljeno u tom trenutku preko 6000 zarobljenika njemačke manjine.⁴⁴

Logori za Nijemce, ali i druge zarobljenike (politički neprijatelji, domobrani, i dr.) u Hrvatskoj bili su u nadležnosti Ministarstva unutarnjih poslova u Zagrebu, a u logorima su pripadnici Narodne milicije obavljali unutarnju službu i stražu, dok su pripadnici Narodne odbrane osiguravali iste izvana. U početku su logoraše koristili kao radnu snagu izvan logora, kao što su popravljanje puteva i za sezonske radove u poljoprivredi. Kasnije zapošljavanje postaje sustavnije na poljoprivredni, dobrima i raznim drugim poduzećima. Seljaci iz okolnih sela koriste logoraše za svoje poslove, iste iznajmljuju za rad i to plaćaju logorskoj upravi. Mnogi seljaci su im pomogli u hrani i odjeći tijekom boravka u logorima. Higijenski uvjeti u logorima bili su izrazito loši te su harale epidemije tifusa (posebice u razdoblju jesen/zima 1945. godine).⁴⁵ U općem pregledu i stanju u vojnim zarobljeničkim logorima za Nijemce i Austrijance iz srpnja 1945. godine komandant potpukovnik J. Krpanj opisuje stanje u logorima tako što navodi da u logorima zarobljenici spavaju na čistoj slami koja se mijenja svakih 3 do 4 dana, svaki logor ima organiziranu kuhinju sa dovoljnim brojem kazana, ljudi i općenito su higijenski uredni, logori imaju električnu struju, pitku vodu i čiste prostore oko bunara, oko logora su iskopani nužnici, logori su okruženi žicom i općenito krug oko logora se svakodnevno čisti. Spominje se postojanje ambulanti u svakom logoru, omogućeno im je umivanje jer kupaonica još nema, te da su organizirane brijačnice. Ishrana zarobljenika se vrši po tablici koja odgovara bolesnicima i radnoj snazi te se svi zarobljenici nalaze na raznim radovima. No može se postaviti niz pitanja o istinitosti navedenih tvrdnji,⁴⁶

U historiografiji, publicistici, memoarskoj literaturi i arhivskom gradivu spominju se različiti podaci o logorima za njemačku manjinu u Hrvatskoj. Izvješće Ministarstva unutarnjih poslova Narodne vlade Hrvatske, Zagreb kao logore za Nijemce u istočnoj Slavoniji, Baranji i zapadnom Srijemu pri kraju 1945. godine navodi: Valpovo, Krndiju kod Đakova, Beli Manastir, Šipovac kod Našica, Zmajevac – Popovac u Baranji i Ovčara kod Vukovara. S druge strane, prema

⁴⁴ 1945., srpanj 17. - Pregled i stanje u vojnim zarobljeničkim logorima za Nijemce i Austrijance u Slavoniji (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 290. – 293.)

⁴⁵ Geiger, V. (2006.), Logori za folksdojčere..., str. 1088. – 1089.

⁴⁶ 1945., srpanj 17. – Pregled i stanje u vojnim zarobljeničkim logorima za Nijemce i Austrijance u Slavoniji (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 293.)

podacima Njemačkog crvenog križa (*Deutsches Rotes Kreuz*), logori (vojni i civilni) za Nijemce u Hrvatskoj, na spomenutom području, bili su Antunovac kod Pakraca, Beli Manastir, Bjelovar, Borovo kod Vukovara, Branjin Vrh kod Belog Manastira, Čakovec, Daruvar, Đakovo, Golinci kod Donjeg Miholjca, Karlovac, Krndija kod Đakova, Lepoglava, Mirkovac kod Darde, Osijek, Podunavlje kod Darde, Slavonska Požega, Kozarac kod Belog Manastira, Čeminac kod Darde, Sokolovac kod Darde, Valpovo, Vinkovci, Virovitica, Vukovar, Slavonski Brod, Soljani kod Županje, Velika Pisanica kod Bjelovara i drugi. Najopsežnije njemačko/podunavskošvapsko izdanje *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien* kao logore za Nijemce još spominje Poljoprivredno dobro Belje kod Darde, Brestovac kod Darde, Čakovec, Pusta Dunai kod Darde, Pusta Haliwad u Baranji, Jankovci kod Vinkovaca, Pust Jasenovac kod Kneževih Vinograda, Josipovac/ Kravice kod Osijeka, Vođinci kod Vinkovaca, i mnogi drugi. No prema svim pokazateljima, najveći logori za folksdojčere na području Hrvatske tijekom 1945/46. godine bili su Josipovac kod Osijeka, Velika Pisanica kod Bjelovara, Valpovo, Krndija kod Đakova, Šipovac kod Našica, Pusta Podunavlje u Baranji i Tenja, odnosno Tenjska Mitnica kod Osijeka. Vrste logora dijele se na centralne, radne i sabirne, logore za radno nesposobne, za starije, žene i djecu.⁴⁷

Rješenje o progonu njemačke manjine uključivalo je i djecu Nijemaca jer se smatralo da su prema nacionalnosti Nijemci. Djeca su se smještala u već spomenute logore za radno nesposobne, starije, žene i djecu. Djeca mlađa od četrnaest godina smatrana su radno nesposobnima te ih se odvajalo od roditelja i smještalo u posebne logore. Prema njemačkim podacima iz 1995. godine, smatra se da je u ovim logorima umrlo između 5600 i 6000 njemačke djece. Djeca su u logorima većinom stradala od zapuštenosti, tifusa i gladi jer su nakon odvajanja od roditelja većinom bili prepušteni sami sebi na brigu. Iako je jugoslavenski Ustav iz 1946. godine sadržavao posebne odredbe o zaštiti djece, djeca u logorima su i dalje stradavala. Veliki broj bolesne djece ostavljeno je da umre bez ikakve liječničke pomoći, a preminule od bolesti i gladi bi zamatali u njihovu odjeći i odlagali u hodnike. Na grobljima na kojima su pokopani, slagani su u redove i zatrpavani u vrlo plitke grobove. Djeca koja su iz istih uspjela pobjeći i vratiti se u svoje domove i sela, hranila su se životinjama kao što su psi, mačke i štakori jer su isti bili jedini izvor hrane nakon svih deportacija. No, tijekom 1946. godine dio djece logoraša je smješten u dječje

⁴⁷ Geiger, V. (2006.), Logori za folksdojčere ..., str. 1088. – 1089.

domove što je za tu djecu značilo preživljavanje. Iako, cijena boravka u tim domovima je bilo njihovo poznavanje nekog od slavenskih jezika te je svrha takvih domova bio preodgoj. Uspostavljanjem veze između njemačkog i austrijskog Crvenog križa, omogućilo je većini djece da uspješno budu premještena u Njemačku i Austriju, a dio je išao na posvajanje jugoslavenskim obiteljima.⁴⁸

Ratni zločini koje je dio jugoslavenskih folksdojčera počinio prije propasti Trećeg Reicha i njihova nelojalnosti tijekom okupacije, komunistička je vlast iskoristila kao razlog i opravdanje da se ne ljudski postupa s njemačkom manjinom potkraj i nakon rata. Osim njih, nakon uspostave partizanske, odnosno komunističke vlasti uslijedio je val uhićenja i likvidacija gdje su osim folksdojčera na udaru bili svi potencijali politički protivnici svih nacionalnih/etičkih skupina. Kako je već nekoliko puta spomenuto da potkraj Drugog svjetskog rata jugoslavenski Nijemci, muškarci uglavnom, bivaju dragovoljno ili prisilno, mobilizirani u njemačke vojne ili poluvojne postrojbe. Njemačko stanovništvo koje nije emigriralo, ili bilo prisilno protjerano prepušteno je na volju nove vlasti. Isto tako, mnogi dio njemačke manjine koja nije bila izložena neposrednoj ratnoj opasnosti i nisu se smatrali odgovornima za događaje u ratu, ostali su u svojim domovima čekajući svoju rodbinu, prijatelje i susjede da se vrate pri nastupom mira, ne shvaćajući da će biti uhvaćeni u mrežu kolektivne krivnje. Na udaru nove vlasti našla se svaka osoba njemačke nacionalnosti koja se nije izravno suprotstavila nacizmu. Jugoslavenski državljani, pripadnici njemačke manjine, bili su lišeni svih državljanskih i ljudskih prava dok je država istovremeno radila na njihovom etičkom čišćenju. U historiografiji su objavljeni mnogi navodi, podaci i dokumentacija o tome kako su postrojbe NOV i POJ/JA djelovale i odnosile prema Nijemcima, ali i drugim neprijateljskim vojnicima i civilima, nakon Drugog svjetskog rata i u poraću. Danas je poznat niz postupaka partizanskih i komunističkih vlasti koje su u tim spomenutim razdobljima radili niz stvari koje se mogu nazvati zločinima.⁴⁹

Logori za Nijemce su ukinuti do ožujka 1948. godine. Iz logora su najprije pušteni radno sposobni koji su pritom bili prisilno obvezani na trogodišnji rad, uglavnom fizički kao što je rad u rudnicima, tvornicama i poljoprivrednim dobrima, te im se život nastavio u vrlo teškim uvjetima. Nije im bilo dopušteno napuštanje ili udaljavanje od mjesta boravka i rad bez dozvole. Neki do

⁴⁸ Erceg, S. – Turković, A. (2016.), str. 106. – 107.

⁴⁹ Geiger, V. (2008), Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 40, No.3, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 801. – 809.

bivših logoraša radili su i dalje pod oružanom pratnjom, bez novčane naknade. Položaj pripadnika njemačke nacionalne manjine na ovom području se ni nakon raspuštanja logora ne popravlja.⁵⁰

2.3. Odnosi Katoličke crkve i države na području Đakovačke i Srijemske biskupije nakon Drugog svjetskog rata.

Završetkom Drugog svjetskog rata Katolička crkva je imala problema s prihvaćanjem nove vlasti jer se radilo o komunističkoj vlasti i samoj ateističkoj ideologiji nove vlasti što se u potpunosti kosilo s učenjem Katoličke crkve. Isto tako, Crkva je bila svjesna da je KPJ bila pod utjecajem komunističkog režima u SSSR-u gdje se nemilosrdno obračunavalo s vjerskim zajednicama od prvog dana dolaska na vlast. Komunističko vodstvo bilo je uvjerenjeno da je Katolička crkva, pod vodstvom nadbiskupa Alojzija Stepinca, podržava ustašku vlast i njihovu politiku. Državnoj vlasti smetalo je što je Katolička crkva bila jedina organizacija izvan njihova nadzora, te je postala jedino moguće uporište oporbe u vrijeme kad višestranačje nije ni postojalo, a komunistička vlast to nije mogla prihvatiti.⁵¹

Crkvena vlast u poraću šalje mnoge i razne predstavke državnim vlastima u kojima govore o narušavanju vjerskih sloboda i pogoršavanju položaja Katoličke crkve i njezinih vjernika, no odgovore od istih vlasti najčešće ne bi dobili. Tijekom rujna 1945. godine u Zagrebu održana je Biskupska konferencija gdje su biskupi sročili pastirsko pismo katoličkim vjernicima. U pismu se posebno osvrću na ubijanja i uhićenja svećenika, postavljaju pitanja o odgoju mladeži, oduzimanja crkvene imovine, sravnjivanja groblja, oduzimanje katoličkog tiska, pljenidbe tiskara i tako dalje. Upravo pastirsko pismo djelomično okuplja niz razloga o položaju Katoličke crkve nakon Drugog svjetskog rata pod novom vlasti, na jednom mjestu. Na zaoštavanje crkveno – državnih odnosa utjecaj vrše i neki novo doneseni zakoni. Neki od zakona su doneseni prije donošenja saveznih i republičkih ustava te su potvrđeni donošenjem Ustava, dok su neki bili posljedica pojedinih ustavnih odredbi. Jedan od prvih zakona koji utječe na njihove odnose jest onaj o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. kolovoza 1945. godine kojim je Katoličkoj Crkvi oduzeto više od 82% obradivog zemljišta. Za presude protiv svećenika nova vlast se koristila *Zakonom o krivičnim*

⁵⁰ Ibid., str. 810.

⁵¹ Akmadža, M. – Josipović – Batorek, S. (2012.), *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje / Đakovo: Đakovačko – osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, str. 15. (Dalje: Akmadža, M. – Josipović – Batorek, S. (2012.), br. str.)

djelima protiv države, koji je donesen u kolovozu 1945. godine. Donošenjem Ustava FNRJ 1946. godine dolazi do odvajanja crkve od države i odvajanja škole od crkve.⁵²

Pred kraj Drugog svjetskog rata Đakovačka i Srijemska biskupija našla se u središtu zbivanja jer se na tom području događala većina završnih ratnih operacija s kraja 1944. godine i prve polovice 1945. godine. U ovom razdoblju posebno se ističe biskup Antun Akšamović koji traži od svojih župnika podnošenje izvještaja o stanjima njihovih župa kao što je stanje župnih crkava, broj župljana, stanje župnih domova i gospodarstava. Navedena izvješća ukazuju na iznimno teško materijalno stanje većine župa zbog ratnih događanja tijekom 1944. godine, gdje iste nisu bile u stanju i mogućnosti zasijati potrebne poljoprivredne kulture zbog čega župnici ostaju bez glavnih prihoda i svako daljnje uzdržavanje ovisilo je o dobrovoljnim prilozima koje su dobivali od župljana, a koji su i sami bili osiromašeni ratom. Broj župljana naglo opada, ali i samih svećenika koji zbog ratnih zbivanja odlaze ili stradavaju. Državna politika prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji je bila jedinstvena jer je potencirana stavom mjesnih partijskih tijela koji su o svemu vezano za prilike u crkvi obavještavale tijela iznad sebe. Djelovanje svećenstva i njihov utjecaj na svoje vjernike bili su pod budnim okom mjesnih vlasti. Bilo kakvo zabilježeno nepovjerenje stanovnika tog područja prema novoj vlasti bilo je izvještavano kao izazvano zbog velikog utjecaja svećenika na vjernike. Isti ti svećenici, smatralo se, u svojim propovijedima promiču strah od nove vlasti i koje opasnosti komunizam promiče. Sve informacije s terena, spomenuta izvješća komunističkim vlastima trebala su poslužiti za osmišljavanje djelotvorne strategije protiv Katoličke crkve, odnosno crkve kao mjesta okupljanja svih nezadovoljnih novom vlasti i svih onih neprijateljski raspoloženih prema istoj. No, vlast je bila svjesna privrženosti naroda Katoličkoj crkvi te su pokušali pridobiti pojedine svećenike na suradnju s režimom kako bi utjecali na stvaranje pozitivnijeg stava među vjernicima prema novom državno – političkom uređenju. Važnu ulogu u crkveno – državnim odnosima imao je spomenuti đakovački biskup Antun Akšamović. Za razliku od većine katoličkih biskupa, ovaj biskup je već po završetku rata zauzeo pozitivan stav po pitanju novo uspostavljene Federativne Jugoslavije. U idućim godinama nakon završetka rata Akšamović je spremno djelovao na sređivanju crkveno – državnih odnosa. On je bio jedan od rijetkih biskupa koji je bio spreman i u dobrim odnosima s predstavnicima vlasti komunističkog režima te o tome svjedoče mnoga izvješća Hrvatske vjerske

⁵² Ibid., str. 17. – 19.

komisije Saveznoj komisiji za vjerska pitanja. Vlast je također simpatizirala Akšamovića, u čemu je pomogao njegov odnos i prijateljstvo s predsjednikom republičke Komisije za vjerska pitanja, Svetozarom Ritigom što dokazuje njihova dugogodišnja prepiska iz koje se vidi Ritigovo zalaganje i posredovanje po svim pitanjima za područje Đakovače i Srijemske biskupije. Iako su postojale okolnosti koje nisu išle u prilog biskupu Akšamaviću po pitanju odanosti komunističkom režimu, njegov odnos s vlasti nije bio narušen jer komunističke vlasti nisu imale želju obračunavati se s jednim od rijetkih biskupa koji je pokazao spremnost na suradnju s novim režimom. Umjesto toga, vlast je iskoristila dobar odnos sa spomenutim biskupom kako bi ukazala da državno – crkveni odnosi nisu loši zbog državne vlasti, nego pojedini biskupi odbijaju svaki kontakt s vlastima, ali i nastojali su razbiti jedinstvo Katoličke crkve na čijem je čelu nadbiskup Stepinac.⁵³

Zalaganja đakovačkog biskupa Akšamovića za svoje župe, župnike i župljane jasno je vidljivo u količini prepiske ponajviše Komisiji za vjerska pitanja, gradskim kotarima, Ministarstvu unutarnjih poslova NR Hrvatske, Ministarstvu socijalne politike NR Hrvatske po pitanjima kao što su napadi u župnim dvorovima u Komletincima i Ilači gdje je ubijen župnik, te ranjavanje ženskog civila od strane nepoznatih napadača zbog podupiranja novog režima. Biskup poziva vlast da zaštiti njegove svećenike koji se nalaze u opasnosti, te moli da se krivci za zločine utvrde i da za iste odgovaraju.⁵⁴ Tijekom veljače 1946. godine biskup Antun Akšamović piše Ministarstvu socijalne politike NR Hrvatske u vezi pregleda prostorija u svrhu oduzimanja samostana za dječji dom⁵⁵, ali i direktno pisanje predsjedniku Komisije Svetozaru Ritigu po pitanju istog problema, odnosno odluka vlasti da se prostori samostana Družbe sestara Sv. Križa u Đakovu oduzme i stavi u građanske svrhe.⁵⁶ U nekoliko prepiski Akšamovića vidljivo je postupanje nove vlasti prema crkvenoj imovini, što ukazuje da je zakon o konfiskaciji iste ili prenamijeni crkvenih prostora biva izvršen i na Katoličkoj crkvi, iako se spomenuti biskup aktivno bori protiv istog. Upravo kroz niz

⁵³ Ibid., str. 31. – 36.

⁵⁴ 6. lipnja 1947. – Predstavnik biskupa Antuna Akšamovića (br. 923/1947.) Ministarstvu unutarnjih poslova NR Hrvatske, u svezi s napadima u župnim dvorovima u Komletincima i Ilači (vidi: Akmadža, M. (2008.), *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak I. 1945 - 1952.*, Zagreb: Društvo za povjesticu Zagrebačke nadbiskupije „Tklačić“/ Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 323. (Dalje: Akmadža, M. (2008.), br. str.))

⁵⁵ Spomenuti dječji dom za smještanja djece državnih neprijatelja i pretpostavljenih državnih neprijatelja, foksdojčera i dr. iz logora za djecu, u svrhu preodgoja istih tijekom 1946. godine. (vidi: Erceg, S. – Turković, A. (2016.), str. 106. – 107.)

⁵⁶ 22. veljače 1946. – Biskup Antun Akšamović (br. 470/1946.), Ministarstvu socijalne politike NR Hrvatske, u svezi s pregledom prostorija u svrhu oduzimanja samostana za dječji dom / 4. ožujka 1946. – predstavnika biskupa Antuna Akšamovića (470/1946.) ministru Svetozaru Ritigu, u svezi s namjerom vlasti da oduzme zgradu samostana Družbe sestara Sv. Križa u Đakovu za građanske svrhe (vidi: Akmadža, M. (2008.), str. 444- 446.)

prepiske koje je Miroslav Akmadža prikupio u svojoj knjizi *Crkva i država* (svezak I.)⁵⁷ govori o odnosima Crkve i države nakon Drugog svjetskog rata, specifično na područje Slavonije i Srijema, te je upravo obimna prepiska nekadašnjeg biskupa Antuna Akšamovića otvorila jedan prozor u kojima su vidljivi problemi s kojima se vjernici i kler suočavaju, kakvo je stanje njihove imovine, oduzimanje iste, ali i općenito stanje njihovih života.

⁵⁷ Vidi: Akmadža, M., *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak I. 1945 - 1952.*, Zagreb: Društvo za povjesticu Zagrebačke nadbiskupije „Tklačić“/ Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.

3. Razvoj komunističke vlasti na području grada Vinkovaca

Tijekom rata u vinkovačkom kraju neprestano su se zadržavale velike vojne formacije i snage. Njemačke, ustaške i domobranske jedinice su od početka do kraja rata branili Vinkovce i njegovu okolicu s obzirom da je tamo bilo smješteno najistaknutije prometno čvorište na Balkanu i u jugoistočnoj Europi.⁵⁸ U prvim mjesecima osnivanja NDH tijekom 1941. godine u Vinkovcima i okolici su bile smještene različite jedinice njemačke vojske. Period od 1941. godine do 1945. godine obilježeno je prisustvom ustaških i njemačkih vojnih snaga, djelovanjem Kulturbunda⁵⁹, za što se smatra da se odrazilo na tok i razvoj NOP-a u ovom kraju. Tijekom 1941. godine u Vinkovcima se nalaze dijelovi 1. domobranske lovačke pukovnije i 6. ustaške bojne. Tijekom ustaškog terora i poraza KP dolazi do niza uhićenja komunista u Vinkovcima i Starim Mikanovcima. U Vinkovcima je djelovao MK KPH Vinkovci (Antun Martinovski – Baba, Drago Kozonić, Rudolf Martinovski, Drago Trenk, Eugen Hefko, Zvonko Krmpotić) i partijska organizacija u Starim Mikanovcima. U Vinkovcima tijekom 1941. nastaju još dva centra otpora: na istoku kod Srijemskih Laza (Živojin Jocić, Jovo Mauković) i na zapadu u Starim Mikanovcima (Stjepan Fališevac, Ivan Knežević – Ivša, Ivo Salopek, Josip Salopek – Johan, Mato Jakšić, Marica Šrajer, Stjepan Martinović). Na vinkovačkoj željeznici organiziraju se sabotaže ustaških komunikacija iako su njemačke snage od početka do kraja rata branili Vinkovce i njegovu okolicu zbog toga što je to bilo najvažnije komunikacijsko i prometno čvorište na prostoru jugoistočne Europe i Balkanu. Tijekom novog vala uhićenja u proljeće 1942. godine partijska organizacija se raspada, no bijegom nekolicine komunista iz zatvora u šumi kod Đurđevca formira se partizanska grupa. Istočno od Vinkovaca tijekom 1942. godine djeluje Bosutska četa. U gradu jača uloga SKOJ-a.⁶⁰ Tijekom 1943. godine NOP na ovom područja je uhvatio čvrst korijen. Izvršen je pojačana agresija nad srpskim stanovništvom zbog njihovog sve većeg uključivanja i djelovanja u NOP-u. Tijekom iste godine pojačava se agresija prema onima koji su podupirali NOP. Likvidacije su se vršile i po Komletincima, u Otoku, vršila su se silovanja žena i sve se nastavilo i tokom 1944.

⁵⁸ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), *Vinkovački kraj na putu u slobodu i socijalizam 1895. – 1945.*, Vinkovci: Skupština općine OK SKH i SUBNOR Vinkovci, str. 72. (Dalje: Korda, J. – Puškar, S. (1976.), br. str.)

⁵⁹Kulturbund (njem. kulturni savez), skraćen i uobičajen naziv Švapsko – njemačkog kulturnog saveza, organizacije njemačke manjine u međuratnoj Jugoslaviji. Koristio od strane komunističke vlasti za sve pripadnike njemačke manjine, pa tako i za sve pristaše i simpatizere nacional – socijalizma. (vidi: Kulturbund, Proleksis enciklopedija – pristupljeno 12.07.2023. <https://proleksis.lzmk.hr/33152/>)

⁶⁰Virč, Z. (1988.), *Pregled povijesti Vinkovaca*, Vinkovci: Kulturno informativni centar Privlaka, str. 39. – 42. (Dalje: Virč, Z. (1988.), br. str.)

godine. Vršila se represija raznih vrsta kao što je prisilni rad (u Vukovaru na krčenju zemlje grofa od Eltza). Tijekom 1944. godine pljačkanje istih se povećavalo. U selima vinkovačkog kraja odnesena je velika količina stočnog fonda, otjerana sprega i oduzimala se hrana. Represija se vršila i na kulturnoj sceni.⁶¹

U logoru koji se smjestio u gradu Vinkovcima i za vrijeme njemačke uprave nad njim zatvorenici se nisu dijelili na osnovi nacionalne ili vjerske pripadnosti, nego su se kategorizirali po skali koju je odredila logorska uprava i komanda. Prvu grupu su činili komunisti i zarobljenici koju su bili aktivni borci partizanskih jedinica. Drugu grupu logoraša su činili oni za koje je utvrđeno da su bili članovi NOO-a i drugih organizacija NOP-a ili samo njihovi aktivni suradnici, u treću grupu su se svrstavali simpatizeri i sumnjičeni. Svaki od zarobljenika ovisno o kategoriji kojoj pripada je imao određen postupak koji se na njemu primjenjivao. Prva kategorija je bila ona s kojom se najoštrije postupalo tako što su nad njima provođena razna i česta ispitivanja koja su pratila fizička zlostavljanja. U svrhe odmazde birani su pojedini taoci koji bi bili likvidirani. Likvidacije grupa zatvorenika su se odvijale na ciglanama Khuman i Bosnić. Zatvorenici iz druge grupe su najčešće bili likvidirani u Vinkovcima, ali i slani u druge logore kao što su Jasenovac i Stara Gradiška. Nad zatvorenicima treće kategorije vodile su se istrage i prebacivanja u druge logore. Sve što se zatvorenicima po kategorijama događalo bilo je strogo propisano, pa tako i stupanj maltretiranja. Hrana u logorima je bila loše kvalitete i oskudna, ali se dozvoljavalo slanje paketa hrane i odjeće koji su se pretresali prije uručavanja. Zatvorenici koji su bili fizički jači i sposobniji, oni koji su bili zanatlije su se upućivali na prisilni rad u Njemačku, a dio je pušten kućama.⁶²

Krajem travnja i početkom svibnja 1944. godine izvršena je primopredaja sabirnog logora u Vinkovcima ustaško – domobranskim jedinicama, odnosno i tadašnjem Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH – Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost. Stanje u logoru se dodatno pogoršalo zbog neredovitog rada kuhinje i loše hrane, opadaju higijenski uvjeti kao što je ne mijenjanje slame u prostorijama što je dovelo do razmnožavanja buha i uši. Paketi hrane i odjeće su se pljačkali. Maltretiranje više nije ovisilo o propisima nego o volji i raspoloženju stražara.

⁶¹ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 98. – 136.

⁶² Ibid., str. 140. – 141.

Masovna strijeljanja vršila su se u šumi Bazjaš. Logoraši su se koristili kao radna snaga na privatnim posjedima raznih privatnih lica.⁶³

Napadom Saveznika na željezničku stanicu 23. listopada 1944. godine otjeralo je logorsku stražu u bijeg zbog čega su svi zatvorenici pobjegli do jutra iz logora što je bio način na koji je ovaj logor likvidiran.⁶⁴

OKKPH Osijek daje upute komunistima vinkovačkog kraja o pripremi za oružanu borbu pogotovo se fokusirajući na stvaranje veze sa seljacima i organiziranje otpora. Započinje se s organiziranjem radničke i školske omladine, nezadovoljnih građana.⁶⁵ Još krajem 1942. godine i u prvoj polovici 1943. godine osnivaju se ilegalni NOO u većini sela i dolazi do formiranja KNOO. Formiranje narodne vlasti omogućilo je veće uključivanje stanovništva u NOP. Početkom lipnja 1943. godine formira se KK KPH koji donosi odluku da se u kolovozu iste godine formira Vinkovački bataljun. Prva četa je imala sjedište u lazačkoj šumi Ada, druga u perkovačkoj šumi Merolino, a treća u šumi Durgutovci između Ivankova i Markušice kako bi se pokrio čitav kotar i kako bi se mogle izvoditi operacije, najčešće napadi na prometnice, željezničke stanice i pruge, te druge komunikacije.⁶⁶ Otežavanjem njemačkih političkih i vojnih prilika u Europi, pa na ovom području, dolazi do pojačavanja snaga njemačke vojske s domobranskim i ustaškim jedinicama. U prvoj polovici 1944. godine upravu nad njemačkim snagama na području Vinkovaca preuzima štab 34. arm. korpusa, sa štabom u Nuštru. Cijelo područje vinkovačkog kotara bilo je pod upravom vlasti NDH, osim Prkovaca i Šiškovaca. U drugoj polovici 1944. godine položaj na ratištima prisiljava oružane snage NDH da pojačaju svoje obrambene pozicije na prostoru istočne Slavonije. Ustaške, domobranske i njemačke oružane snage u drugoj polovici 1944. godine traže pomoć od lokalnih snaga u svrhe zaštite vinkovačkog čvorišta. Dolazi do formiranja novih lokalnih jedinica *Pučko – ustaškog fronta* u koje dolazi do mobiliziranja poglavito seljaka uz pomoć različitih vrsta propagande sa svrhom pojačavanja već stacioniranih oružanih snaga na tom području.⁶⁷

Istovremeno, vršila se borba za žetvu pod sloganom „Ni zrna žita za okupatora“. Upute partije su bile da se one količine žita koje se ne mogu spremati ili sakriti pale i uništavaju kako

⁶³ Ibid., str. 143. – 144.

⁶⁴ Ibid., str. 144.

⁶⁵ Ibid., str. 166.

⁶⁶ Virc, Z. (1988.), str. 39. – 42.

⁶⁷ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 72. – 73.

bi se onemogućilo da ih ne koriste neprijateljske jedinice. Vršalice su bile onesposobljene za vršidbu polja. U mjestima gdje su bili organizirani narodnooslobodilački odbori bilo je organizirano skrivanje hrane ili odnošenje na već zauzeti teritorij. U skoro svakoj kući u ktoru postojala je tajna baza ili skrovište za žito i hranu.⁶⁸

Tijekom 1943. godine od strane vlasti NDH na vinkovačkom području smatralo je da se treba pobrinuti da se narod ne uključuje u NOV i POS jer je već tada bilo izgledno da će Njemački Reich izgubiti rat. 1943 i 1944.. godina su obilježene promicanjem propagande u borbi protiv NOP-a. Posljednje djelovanje ustaške propagande na vinkovačkom području događao se tijekom ožujka 1945. godine.⁶⁹ U drugoj polovici 1943. godine pri sve većim partizanskim akcijama u Vinkovcima se propaganda odvija pod parolama: „*Boljševici tjeraju žene u brobu*“, „*Groblje engleskih zrakoplovaca na kanalu*“, „*Anglosaksonski teroristički napadaji neće pokolebati otpornu snagu hrvatskog naroda*“.⁷⁰ Isto tak, šire se vijesti o samim partizanima, ali i povećan broj nacionalističkih tekstova koji govore o pravima na slobodnu hrvatsku državu, ustaštvo, razne pjesme i tekstovi o pripadnicima oružanih snaga i slično. O djelovanju propagande na prostoru Vinkovaca, te događajima koji se odvijaju na ovim prostorima najbolje svjedoči *Graničar: Tjednik za Srijem*⁷¹. Pod naslovom „*Svim zavedenim i nasilno odvedenim Hrvatima omogućen je povratak*“ pozivaju se svi oni koji su ušli u partizanske redove da se vrate u ustaške redove s naglaskom da je „*ustanovljeno, da se među partizanima nalazi veći broj osoba, koje su bile silom odvedene ili lažnom promičbom zavedene te uvrštene u neprijateljske borbene jedinice*“, ali spominje se i da je „*ustanovljeno nadalje da se velika većina tih osoba želi povratiti u redoviti život.*“ Odluka poglavnika Ante Pavelića koja se tiska u lokalnim novinama naglašava borbu i potrebu za ljudstvom koju se mogla prethodno vidjeti pri mobilizaciji civila u *Pučko – ustaške frontove*. Prikaz, odnosno slika partizana u propagandi ustaške vlasti nastoji prikazati iste kao krvnike, ubojice i prevarante koji se služe sredstvima manipulacije za svoje ciljeve. Pri tome, tekstovi usmjereni na partizane se obraćaju i masama koji iste čita s ciljem strašenja i upozoravanja masa

⁶⁸ Ibid., str. 206.

⁶⁹ Virč, Z. (1988.), str. 74., 86. – 87.

⁷⁰ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 86.

⁷¹ Graničar je bio tjednik za Zemun i Srijem. Tijekom 1942., 1943. i 1944. godine izlazio je u Zemunu. Sadržaj su bile vijesti i propagandi tekstovi. Nakon zauzimanja Zemuna u jesen 1944. godine tjednik se premješta u Vinkovce i izlazi od 10. veljače 1945. godine s podnaslovom „*Tjednik za Srijem*“ i izdavao ga je Vojno operativno zapovjedništvo Iztok. Zadnji broj je izašao 10. travnja 1945. godine. (vidi: Graničar (tjednik) – pristupljeno 18.08.2023. [https://hr.wikipedia.org/wiki/Graničar_\(tjednik\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Graničar_(tjednik)))

od samih partizana, ali i osude od ustaške vlasti te pozivanje na odgovornost (pa čak i izazivanje kolektivne krivnje) za takav zločin; „*Za vrijeme svog boravka u partizanskim redovima i sami ste se mogli uvjeriti, da ste stupanjem u šumski život učinili najveću nesmotrenost svoga života. Mjesto da budete korisni članovi ljudskog društva i graditelji svoje države, postali ste mnogi i nehotično sukrivci besbrojnih zločin, što ih partizanstvo vrši nad hrvatskim narodom, koji ne želi ništa drugo, nego da bude svoj na svome.*“⁷² Neki od naslova koji se mogu tumačiti kao propaganda usmjerena protiv komunističke vlasti se razmjerno povećava prema približavanju proboja srijemskog fronta i zauzimanja Vinkovaca. Neki od naslova koji se mogu pronaći su: „*Činjenice govore. Nasuprot prividu „Jugoslavenske legalnosti“ čvrsto stoji legalnost i legitimnost hrvatske državne vlasti na čitavom narodnom i poviestnom području*“⁷³, „*Hrvati pamet u glavu*“⁷⁴. Tekstovi su popraćeni krilaticama kao što je „*Živjela hrvatska republika!*“, „*Živio ujedinjen hrvatski narod!*“, i „*Za poglavnika i dom spremni!*“. Tjednik pri kraju svog izlaženja skoro u potpunosti izbacuje bilo kakve vijesti o događajima u gradu i okolici i zamjenjuje ih stranicama propagandnih tekstova. Tekstovi koji se pišu usmjereni su na teme kao što su hrvatski omladinci, žene u ustaškom pokretu, prednosti pripadanju ustaškom pokretu, specifično usmjereni na seljake, uspjesi oružanih snaga i tako dalje.⁷⁵

Posljednji pokušaji ustaške propagande izvršen je tijekom 24. i 25. ožujka 1945. godine na prosvjednim skupštinama u gradu i po selima (po pitanju „slobodnog hrvatskog Srijema protiv odluke konferencije u Jalti i protiv deklaracije beogradske vlade“).⁷⁶

3.1. Proboj srijemskog fronta i evakuacija Slavonije i Srijema

Sovjetska Crvena armija i partizanske jedinice su 20. listopada 1944. godine zauzele Beograd. Partizani su nedugo nakon ovladali istočnim Srijemom koji je do tada bio teritorija NDH. Njemačka vojska je u Srijemu uspostavila novu crtu bojišnice i zadržala se na tom području sve

⁷² *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. 3., br. 1., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 10. veljače 1945., str. 1.

⁷³ *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. IV., br. 2., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 17. veljače 1945., str. 1.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 3.

⁷⁵ Isto tako, tjednik dok je izlazio u Zemunu tijekom 1944. godine do jeseni koštao je između 8 i 10 kuna, dok je u Vinkovcima od 10. veljače do 10. ožujka 1945. godine koštao 30 kuna, a iza spomenutog datuma, pa do kraja izlaženja imao je cijenu od 50 kuna. Vidi: *Graničar: Tjednik za Srijem*, Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, brojevi od 1. – 9.

⁷⁶ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 87.

do proljeća 1945. godine. Sjeveroistočni dijelovi NDH našli su se na crti istočne europske bojišnice koja se protezala kroz Srijem, te sjevernije duž rijeke Drave. 14. listopada 1944. godine, Ante Pavelić određuje da se s područja velikih baranjski župa (sa sjedištem u Osijeku), Posavje (sa sjedištem u Brodu na Savi) i Vuka (sa sjedištem u Vukovaru) uvede izvanredno stanje i vojnička uprava. Spomenutu vojničku upravu, odnosno dužnost glavara građanske uprave za navedene župe, vršio je domobranski general Artur Gustović. Tijekom 17. listopada iste godine osniva se novo Zapovjedništvo skupine oružanih snaga „Istok“ s generalom Gutovićem na čelu i zapovjednim mjestom u Vinkovcima. U spomenutim okolnostima predstavnici Njemačkog Reicha u NDH su tijekom listopada 1944. godine proveli evakuaciju pripadnika Njemačke narodne skupine iz Srijema i istočne Slavonije.⁷⁷ Područje evakuacije podijeljeno je na tri zone. Područje grada Vinkovaca spalo je tako u drugu zonu, odnosno područje srednjeg Srijema koje je činilo područje južno od željezničke pruge Vukovar – Vinkovci – Brod na Savi. Istovremeno se postavlja pitanje o evakuaciji hrvatskog stanovništva jer vlasti NDH o istome nisu dali nikakve upute, a smatralo se bitnim poduzeti žurne mjere. Kammerholer (SS – Gruppenführer i general – poručnik) i ustaški dužnosnici dogovorili su da prvo dolazi do evakuacije pripadnika Njemačke narodne skupine i hrvatskog stanovništva, zatim evakuaciju hrane i stoke s tog područja. Stanovništvo je dobilo izbor o evakuaciji: biti prebačeni na područje Njemačkog Reicha gdje bi bili iskorišteni kao radna snaga ili su mogli ostati u NDH. Vojno sposobni muškarci i postrojbe NDH su trebali ostati na području s kojeg se provodi evakuacija zajedno s pripadnicima njemačke vojske. Oni koji su željeli ostati u NDH su se skupljali na području Vukovara i Vinkovaca, odakle su željeznicom odlazili prema Brodu na Savi i Zagrebu. Pri kraju 1944. godine vidljivo je kako masovne evakuacije hrvatskog stanovništva nije bilo, ali je Zapovjedništvo skupine oružanih snaga „Istok“ u studenom 1944. godine još uvijek razmatralo da se cijelo područje Slavonije i Srijema evakuira. Tijekom istog razdoblja je u Vinkovcima djelovalo Zapovjedništvo za evakuaciju velikih župa Baranje, Vuke, Posavja. Ono je bilo zaduženo da evakuira sirovine i zalihe tvornica i poduzeća iz Osijeka, Vinkovaca i Vukovara.⁷⁸

⁷⁷ Barić, N. (2013.), Mjere vlasti Nezavisne Države Hrvatske za pripremu i provedbu evakuacije Slavonije i Baranje (jesen 1944. – proljeće 1945.), *Scrinia Slavonica*, vol. 13., br.1., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 157. - 158. (Dalje: Barić, N. (2013.), br. str.)

⁷⁸ Ibid., str. 160. – 161.

U izvješću Zapovjedništva njemačke 2. oklopne armije od 6. siječnja 1945. godine navode se prigovori na držanje predstavnika NDH koji su činili vrlo malo da provedu evakuaciju svoje stoke, živežnih namirnica i druge robe s područja Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, ali i da hrvatsko stanovništvo većinski nije napuštalo područje evakuacije.⁷⁹

Približavanje crte bojišnice u nekim slučajevima je dovodio do rasula uprave NDH na tom području. Krajem listopada 1944. godine su kotarski predstojnik i upravitelj redarstva u Vinkovcima napustili grad. General Gustović je na te dužnosti postavio časnike Hrvatskih oružanih snaga. Početkom prosinca iste godine sovjetske i partizanske snage pokušale su zauzeti Vukovar, ali su odbijene. Velika župa Vuka se zatim prenosi u Vinkovce od strane Zapovjedništva operativnog područja „Istok“ jer se Vukovar našao u neposrednoj blizini bojišnice. Do početka 1945. godine njemačka vojska je stabilizirala crtu bojišnice duž rijeke Drave i u Srijemu. Njemačke snage su zaposjele crtu Šaregrad – Tovarnik - Ilinci – Batrovci. Velika župa Vuka nakon preseljenja u Vinkovce nije funkcionirala zbog nedostatka odgovarajućih prostorija, dio pismohrane je ostao u Vukovaru. U Vinkovcima nije bilo dovoljno stambenog prostora za pridošle radnike iz Vukovara, ali i sobe za noćenje općenito je bilo nemoguće pronaći. U travnju se župa ipak vratila u Vukovar te je tamo preseljena i Župska redarstvena oblast Vukovar, koja isto prethodno bila u Vinkovcima. Iako se početkom 1945. godine činilo kako se stanje stabiliziralo u vlasti NDH na području Slavonije i Srijema, u travnju 1945. godine dolazi do potpunog povlačenja vlasti NDH i njezinih oružanih snaga. Ukida se Zapovjedništvo operativnog područja „Istok“. Hrvatske oružane snage, tj. njezine divizije okupljene su u sastav pet zborova. Postrojbe NDH u istočnoj Slavoniji, Srijemu i sjeveroistočnoj Bosni stavljene su pod zapovjedništvo novog IV. hrvatskog zbora koji je imao stožer u Vinkovcima. Gradsko poglavarstvo u Vinkovcima izdaje proglas kojim se prema nalogu Ministarstva oružanih snaga svi mladići rođeni 1928. godine i stariji i koji nisu bili do tada unovačeni (10. ožujak 1945.) da se najkasnije do 16. ožujka prijave radi naknadnog novačenja. Svi koji to ne učine bit će uhićeni i predani vlastima kao „vojni neposlušnici“.⁸⁰ Za zapovjednika je određen general i ustaški pukovnik Josip Metzger. 9. travnja 1945. godine, Metzger je naredio pripremu evakuacije Srijema i Slavonije. Partizani su prethodno zauzeli gotovo cijelo područje sjeveroistočne Bosne između rijeka Bosne, Drine, Save i Spreče

⁷⁹ Ibid., str. 162.

⁸⁰ *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. IV., br. 5., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 10. ožujak 1945., str. 4.

čime je ugrožena pozadina bojišnice u Srijemu. Zapovjedništvo IV. hrvatskog zbora poduzima mjere da se ranjenici smješteni u Osijeku i Vinkovcima premjeste u Zagreb. Pripadnici oružanih snaga koji su bili kažnjavani i zatvoreni (zbog nepolitičkih razloga) moraju biti oslobođeni zatvora, sudski kažnjene pripadnike isto evakuirati. Metzger izdaje zapovijedi o evakuaciji dobara, sirovina i druge vrijedne imovine iz Đakova, Osijeka, Vinkovaca i Vukovara (Borova). Posadno opskrbno skladište u Vinkovcima trebalo je u tom gradu ostaviti najnužniju opskrbu za pet dana, dok je ostalo trebalo evakuirati. Obustavlja se od 9. travnja, svako nepotrebno dopisivanje i poslovanje te rješavati isključivo pitanja koja se odnose na borbene zadaće i opskrbu postrojbi. 12. travnja 1945. godine izdana je zapovijed o evakuaciji trgovačkih radnji u Osijeku, Vinkovcima i Vukovaru, odnosno uzimanje raznih strojeva, odjeće, živežnih namjernica. Sva skupljena roba je iz Vinkovaca, u kojem djeluje Zapovjedništvo za evakuaciju, trebala biti željeznicom usmjerena prema Novoj Gradiški.⁸¹

Partizani su 12. travnja 1945. godine krenuli u ofenzivu na srijemskoj bojišnici, Metzger izdaje podređenim zapovjedništvima zapovijed za povlačenje. Partizani su zauzeli Vukovar u poslijepodnevnim satima 12. travnja, Vinkovci su zauzeti sutradan, a Osijek je zauzet 14. travnja, Brod na Savi, gdje se prethodno pomaknula crta bojišnice, zauzet je 20. travnja.⁸²

Kako je spomenuto, u nepovoljnim vojnim okolnostima koje su nastupile u jesen 1944. godine predstavnici Njemačkog Reicha u NDH su proveli evakuaciju pripadnika Njemačke narodne skupine iz Srijema i Slavonije na teritorij Njemačkog Reicha. Vlasti NDH su krajem 1944. godine su planirali i djelomično proveli evakuaciju tog područja. Većinski je provedeno povlačenje raznih dobara i sirovine, no hrvatsko stanovništvo do kraja 1944. i početkom 1945. godine nije bilo masovno evakuirano s tog područja. U travnju 1945. godine je zbog općih vojnih okolnosti došlo do konačnog povlačenja njemačke vojske, ali i dolazi do potrebe da su to područje Slavonije i Srijema morali napustiti vlasti i oružane nage NDH. Evakuacija se vršila velikom brzinom u smjeru zapada prema sjeverozapadnoj Hrvatskoj, što dovodi u pitanje koliko je ista bila uspješna pogotovo u naglasku na materijalna dobra. Isto tako, naredne vlasti nisu bile sasvim jasne u smislu da stanovništvo, s naglaskom na državne službenike, nije bilo obvezno se povući s ugroženog područja. S druge strane u travnju 1945. godine, vlast je naredila da se s tog područja evakuiraju

⁸¹ Barić, N. (2013.), str. 173 – 174.

⁸² Ibid., str. 175. – 177.

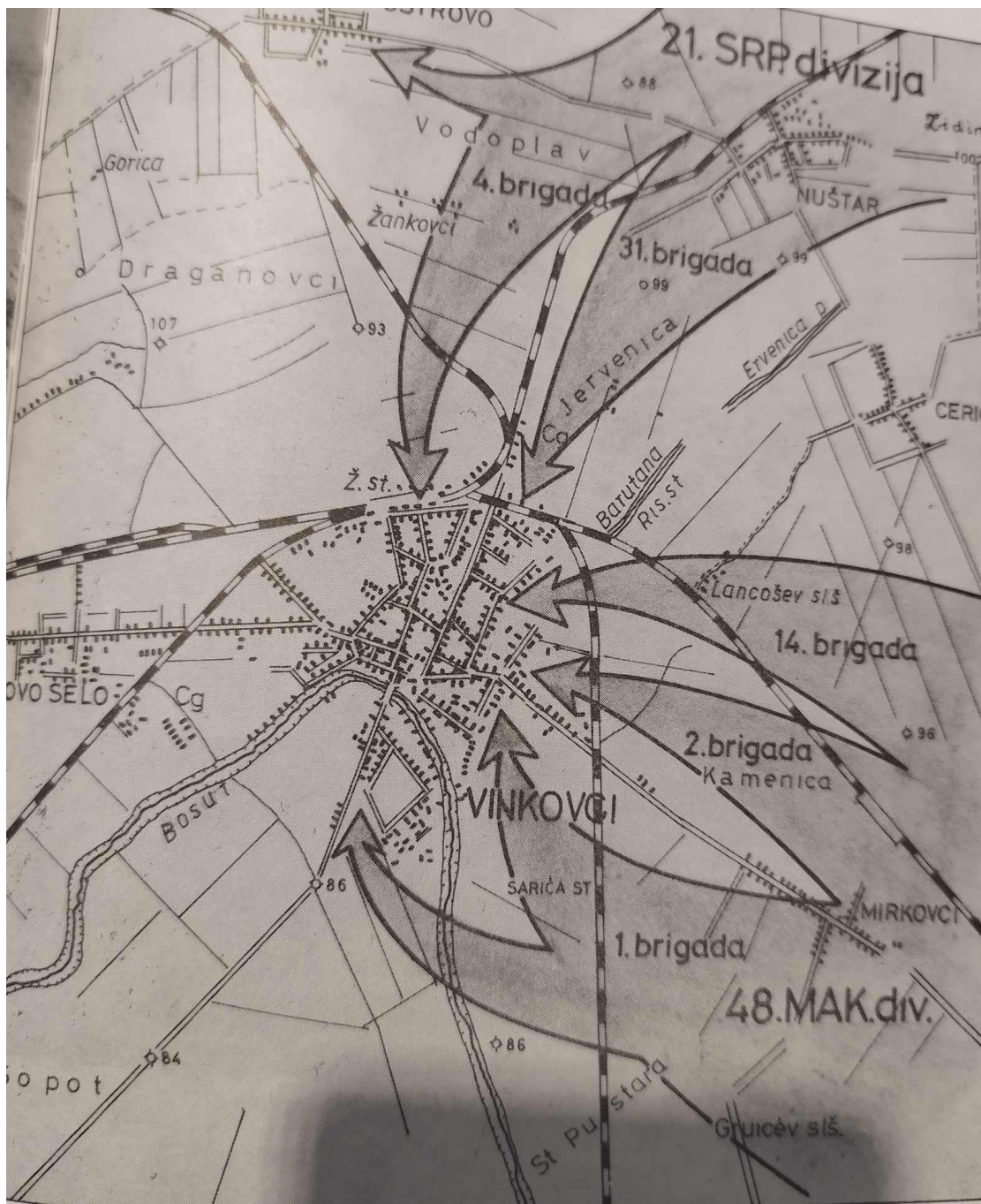
muški civili od 16 do 60 godina starosti na koje se računalo kao na vojne obveznike. No, podaci o točnom broju evakuiranih civila i vojnih obveznika s područja Slavonije i Srijema nisu utvrđeni, te pod kojim uvjetima su isti bili evakuirani (dobrovoljno ili prisilno).⁸³

3.2. Tijek zauzimanja vinkovačkog područja

U samom početku 1945. godine pa do proljeća iste godine cijelo vinkovačko područje bilo je vezano za front gdje su svi dijelovi društva bili direktno uključeni u različite akcije koje su se izvodile na tom području. Djelovanjem NOP-a na vinkovačkom području u prethodnim godinama rata omogućilo je Jugoslavenskoj armiji za vrijeme proboja fronta velik oslonac u dijelovima naroda. U noći 12. travnja dolazi do ofenzive Jugoslavenske armije gdje je artiljerija zasula vatrom neprijateljske položaje. Vatra je otvorena na područjima gdje je napadala 3. brigada, 1. proleterska brigada i 4. brigada 21.srpske divizije. U napadu im je pomagala i avijacija. Na liniji prema Tovarniku – Ilači sudjeluje 48. makedonska divizija. Sinkroniziranom akcijom 1. brigade 48. makedonske divizije i 2. brigade zauzeli su područje Ilače i Šidske Banovce. Prenočili su u selu Đeletovci. S druge strane, na južnom djelu vodile su se operacije zauzimanja sela Lipovac od strane jedinica 21. divizije kada su zauzeli spomenuti Lipovac i Apševce. Prvog dana proboja srijemskog fronta zauzeti su tako prvi dijelovi vinkovačkog kotara na istočnom i južnom dijelu. Tijekom večeri 12. travnja Štab 48. makedonske divizije dobiva zadatak da idućeg dana produže pravcem sela Orolik – Mirkovci kako bi se pripremili za napad na Vinkovce, pa tako rano ujutro 13. udarna brigada nastupa glavnim komunikacijama u smjeru grada. Spomenuta brigada s 21. srpskom divizijom i 1. brigadom 48. makedonske divizije dobiva naredbu da se izvrši napad na Vinkovce i da zahvate glavnu komunikaciju i dio glavne željeznice koja vodi od Mirkovaca do Vinkovaca. Istog dana vode se operacije na zapadnoj strani vinkovačkog kotara s ciljem zauzimanja Negoslavaca, Nuštra, Svinjarevaca i Cerića. Nakon spomenutog zauzimanja lipovca 22. divizija sa 8., 10. i 12. brigadom kreće u smjeru Podgrađa, Komletinaca i Otoka koji bivaju zauzeti pred povlačenjem neprijatelja. Želeći obraniti Vinkovce, omogućeno je JA zauzme područje na liniji Đakovo – Strizivojna – Beravci – Jaruga – Sava. Zauzimanjem Nuštra radilo se na prekidu komunikacija Nuštar – Vukovar. Pri zauzimanju Nuštra i Cerića ostatak neprijateljskih jedinica se povlači prema Vinkovcima. Tijekom istog dana do 14 sati 13. travnja zauzeti su

⁸³ Ibid., str. 178. – 179.

Marinci. Dolazi do napredovanja do samih granica grada Vinkovaca koji su htjeli zauzeti pod svaku cijenu istog dana.⁸⁴

Slika 2. Prikaz zauzimanja Vinkovaca od JA tijekom 13. travnja 1945. godine (karta)

⁸⁴ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 413. - 423.

4. Komunistička represija i zločini na području grada Vinkovaca

Odmah po zauzimanju Vinkovaca, partizanske jedinice su odmah započele s jakom represijom uspostavljati svoju vlast što je počelo unositi nemir i strah među građane koji su već bili duboko potreseni dugotrajnim ratom i neimaštinom. Istovremeno započinje progon Nijemaca, koji su u Vinkovcima činili gotovo trećinu stanovništva što je puk još više uznemiravalo.⁸⁵ Analizom dokumenata, ponajviše povremenih i mjesečnih izvješća nižih organa vlasti višim, novinskih članaka, osobne korespondencije i svjedočanstava, te pregledom kartona žrtava⁸⁶ i upisnika grobišta s priložima, prikupljenih od strane *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata (1991. – 2002.)*⁸⁷, bit će donesen pregled i tijek represije te zločina koji su izvršeni na području grada Vinkovaca od strane komunističke vlasti.

4.1. Zauzimanje Vinkovaca 13. travnja 1945. godine i uspostava vlasti

U poslijepodnevnom satima 13. travnja 1945. godine 21. srpska divizija i 48. makedonska divizija započinju zajednički napad na neprijateljske snage koje su branile Vinkovce. U toj borbi djeluju 21. srpska divizija, odnosno 4. brigada u pravcu Žankovaca – željeznička stanica Vinkovci. Između ceste koja vodi od Nuštra prema Vinkovcima i kanala Barutane napadala je 31. brigada na sjeveroistočni dio grada preko Kumanove ciglane („Slavonka“); na jugoistočni dio napadala je 14.

⁸⁵ *Dokumenti kotarske i gradske vlasti Vinkovaca od 1945. do 1947. godine*, ur. Marko Landeka, Osijek: Državni arhiv Osijek, 2007., str. 7. (dalje: *Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca...*, br. str.)

⁸⁶ Karton žrtve sadrži osnovne podatke o žrtvi i okolnostima stradanja, dok je za evidenciju grobišta izrađen Upisnik grobišta s podacima o njegovom položaju (položaj na zemljovidu, kopija katastarskog plana čestice, fotografski prikaz), okolnostima stradanja žrtava i radovima na grobištu. (vidi: *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991. – 2002.*, sumarni inventar, signatura fonda: HR – HDA – 1944., izradili Danijela Marjanić, Milan Pojić, Zagreb, 2007.)

⁸⁷ *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava drugog svjetskog rata* trebala je "utvrditi cjelovitu istinu o stvarnome broju smrtno stradalih osoba u II. svjetskom ratu i nakon njega na području RH i na područjima gdje su se nalazile vojne i oružane snage zaraćenih strana kao i na drugim mjestima, ukoliko je došlo do stradanja uzrokovanih ratom i poratnim operacijama". Vremenski se istraživanje odnosilo na ratne žrtve koje su smrtno stradale u Drugom svjetskom ratu od 6. travnja 1941. do 9. svibnja 1945. i na poratne žrtve koje su smrtno stradale poslije 9. svibnja 1945. pa sve do trenutka kada je Komisija završila svoj rad. Popisivanje žrtava organizirano je po teritorijalnom načelu, po županijama i u suradnji s lokalnim vlastima, udrugama građana i svećenicima. Najveći dio gradiva čine ispunjeni obrasci (Karton žrtve, Upisnik grobišta) s priložima. Komisija je u svom radu koristila nekoliko vrsta izvora: pisane dokumente koji se čuvaju u arhivima, muzejima, crkvenim institucijama, političkim organizacijama, poduzećima, državnim tijelima i drugim institucijama, te usmene i antropološke (istraživanje grobova i grobišta) izvore. (vidi: *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991. – 2002.*, sumarni inventar, signatura fonda: HR – HDA – 1944., izradili Danijela Marjanić, Milan Pojić, Zagreb, 2007.; *Narodne novine 53/A Zakon o utvrđivanju ratnih i poratnih žrtava*)

brigada 48. divizije da bi se osigurao desni bok koji je imao napasti neprijateljske snage u Ostrovu. 2. brigada 48. divizije imala je zadatak proći prema gradu između željezničke stanice i pruge koja spaja smjer Vinkovci – Mirkovci. Oko 16 i 30 sati ovladano je prednjim rubom grada i započinje proboj u grad. U gradu započinju ulične borbe i napadanje obale uz Bosut uz koje su se smjestile neprijateljske jedinice s ciljem osiguravanja južnog djela grada, odnosno desni dio obale uz rijeku Bosut. U 17 i 30 sati je zauzeta ciglana i područje željeznice. Dolaskom tenkova i pješačkih jedinica do centra grada, neprijatelj se povlači. Ostatak neprijateljskih jedinica uništene su djelovanjem tenkovima i uličnim borbama. Zauzimanjem Vinkovaca smatra se da su jedinice JA probile srijemski front u njegovoj dubini. Nakon ulaska u grad jedinice 48. mak. divizije i 21. srp. divizije provele su cjelokupni pretres grada, uhićenja i likvidaciju svih onih koje su smatrali neprijateljima.⁸⁸

O točnom broju stradalih i nestalih ulaskom partizanskih jedinica u Vinkovce se još uvijek postavljaju pitanja. Nedugo prije i nakon 13. travnja 1945. godine nastradalo je ili nestalo mnogo ustaških i domobranskih vojnih lica. Tijekom samog oslobođenja nestaje jedan domobranski oficir M. B, domobranski oficir A.P., pripadnik ustaških jedinica J. I., domobranski vojnik D. R., gestapovac I.Š., te pričuvni domobran, po zanimanju limar, J. V. koji biva „ubijen od partizana“ u vlastitoj kući pred obitelji od strane dva vojnika iz makedonske brigade, te se smatra prvim ubijenim Vinkovčaninom tijekom preuzimanja Vinkovaca od strane partizana. Osim vojnih lica, tijekom oslobođenja Vinkovaca nestali su brojni civili (Z.H., J.H., M.K. i mnogi drugi).⁸⁹

U naputcima o preuzimanju vlasti u gradu koji dobiva Kotarski NOO Vinkovci od Oblasnog NOO za Slavoniju i Okružnog NOO Osijek vidljivi su koraci koji se poduzimaju za uspostavljanje vlasti u Vinkovcima. Pri ulasku u grad OZN-a ima odmah preuzeti sve razglasne postaje i preko njih po gradu razglasiti potrebne informacije. Ukoliko takvih postaja nema, u tu svrhu će služiti bubnjar dok se ne osposobi tiskara koja će preuzeti tiskanje propagandnih letaka i uputa. Gradsku radio stanicu ima preuzeti OZN-a. Isto tako, kako je već viđeno u prvom djelu ovog rada na primjerima drugih gradova, uspostaviti će se zabrana kretanja građana po ulicama

⁸⁸ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 423. – 433.

⁸⁹ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 349.)

grada. Zabrana bi trebala trajati do maksimalno 24 sata i u to vrijeme bi OZN-a trebala obaviti hapšenje prema unaprijed napisanom spisku te se taj posao treba izvršiti u roku od 8 dana.⁹⁰

Istovremenom u gradu se treba formirati Gradski NOO, no isti na području Vinkovaca već postoji, i upravni odjel Gradskog NOO-a će započeti pečačenje stanova narodnih neprijatelja i njihovih radnji ili poduzeća. Ista se odluka odnosi na radnje svih onih čiji su vlasnici otišli s neprijateljem, radnje koje su kupljene u NDH, te bivše vlasništvo Srba i Židova. Isto tako, iz radnji se ne smije uzimati roba i ako se otvore iz njih će se uzimati roba samo uz odobrenje Okružnog ili Oblasnog NOO-a u sporazumu s povjerenstvom OZN-e.⁹¹

Zabrana kretanja odnosi se i na zatvaranje svih radnji, javnih lokala, kina, kazališta, klubova, čitaonica i slično. U gradu se obustavlja svaka vrsta javnog prijevoza, osim u slučaju potrebe nove vlasti i vojske.⁹²

Nakon što OZN-a izvrši uhićenja neprijatelja, pečačenje stanova i radnji dolazi do otvaranja lokala (uz zabranu točenja alkohola), kretanje građana dozvoljeno je od 6 ujutro do 6 popodne, otvaraju se javne kuhinje, mljekare, pekare, mesnice, prodavaonice povrća i brijačnice. U isto vrijeme poziva se sva njemačka manjina na popisivanje. Završetkom popisivanja dolazi do predviđanja osnivanja logora, organizacija prehrane i straže za isti nakon čega će doći do uhićivanja Nijemaca po naređenju OZN-e za Slavoniju. Upozorava se građanstvo da će biti strogo kažnjavana bilo kakva pljačka i povreda privatne imovine. Građanstvo se poziva da preda bilo kakvo oružje i vojnu opremu koju posjeduju.⁹³

Tiskara za potrebe Gradskog NOO-a biti će opremljena sa dovoljnim brojem ljudi kako bi se tiskale sve potrebne legitimacije, propusnice, uputnice, prijavni arci i sve ostale potrebne oglase i dokumente. Neki od takvih dokumenata su potrebni upitni arci za strance, odnosno sve one koji su se doselili nakon 1.9. 1941. godine, dozvole boravka za strance kojima je dozvoljen boravak u gradu i tako dalje.⁹⁴

⁹⁰ 15. travnja 1945. – *Oblasni NOO-a za Slavoniju, Osijek dostavlja Okružnom NOO Osijek, a ovaj Kotarskom NOO Vinkovci naputke o preuzimanju vlasti u novooslobođenim gradovima, s posebnim osvrtom na ovlasti i način djelovanje OZN-e.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 15. – 18.)

⁹¹ Ibid., str. 16.

⁹² Ibid., str. 16.

⁹³ Ibid., str. 17.

⁹⁴ Ibid., str. 17.

Svo stanovništvo koje se doselilo da područje grada Vinkovaca nakon 1.9.1941. godine da se prijave kako bi ih se upisalo i kako bi ispunili spomenuti upitni arak. Povjerenstvo OZN-e će na osnovu popisa takvog stanovništva donijeti odluku o tome koje od navedenih ljudi je potrebo protjerati iz grada, a koje od njih i uhititi. U školama se provode popisi svog stanovništva starijeg od 14 godina koji su dužni priložiti nekakvu vrstu isprave, odnosno legitimacije kao što je domovnica, krsni list i najnoviju fotografiju. Svakom građaninu će se pri upisu dati privremenu dozvolu za kretanje po gradu.⁹⁵

Od zauzimanja grada sredinom travnja pa do sredine svibnja 1945. godine Kotarski NOO Vinkovci izvješćuje Okružni NOO Osijek u stanju u gradu nakon preuzimanja grada. Iako je narod pri dolasku partizanskih jedinica bio dobro raspoložen, javlja se strah s dolaskom vojske na to područje, pogotovo na prostorima ili u selima na kojima prethodno njihovog djelovanja u ranijim razdobljima nije bilo. „Mnogi narod“ navodi kako su vjerovali neprijateljskoj propagandi i kako im se govorilo da će partizani po svom dolasku klati Hrvate i stavljati ih u logore. Potvrđene su „neke nepravilnosti“ od strane vojske pri dolasku u pojedina sela kotarskom području pri čemu je „poubijano dosta ljudi pa čak i oni koji nisu bili loši ljudi“ zbog čega ih narod ne gleda s povjerenjem, ali šuti jer se boji. Predstavnici vlasti tvrde kako su navedene greške, greške pojedinaca i kako iste nisu ogledalo cjelokupne vlasti, u mnogim od tih sela nije se nalazio već prethodno organizirani NOO koji je mogao iste događaje spriječiti. U borbi protiv kleveta, kažu kako se bore održavanjem 'mitinga' na cijelom području kako bi građani dobili odgovore na svoja pitanja vezana za novo uređenje koje sada dolazi. Susreti se koriste i kao sredstvo pozivanja građana na suradnju i pomoć pri obnovi poljoprivrede i zemlje. Spominje se loš izbor živežnih namjernica na tržnicama u gradu jer narod koji živi na selu nema sredstava za prijevoz istih u grad, ali i strah da će im, ukoliko ih imaju, vojska ili kakvi lopovi uzeti kola i konje na putu prema gradskoj tržnici jer su se takvi slučajevi događali kada bi žene nosile hranu ranjenima u bolnice. U gradu i ostatku kotora je stvorena milicija.⁹⁶ Tijekom svibnja sastavlja se popis obrtničkih radnji onih koji se nisu ogriješili o NOB i kojima se dozvoljava nastavak rada. Na popisu su izostavljene radnje proglašanih narodnih neprijatelja i onih za koje se sumnja da bi to mogli biti. Za spomenute radnje su imenovani privremeni izaslanici te dekreti i pisane upute o tome kako sastaviti

⁹⁵ Ibid., str. 17. – 18.

⁹⁶ 10. svibnja 1945. – Kotarski NOO Vinkovci izvješćuje Okružni NOO Osijek o političkom stanju u kotaru (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 14. – 15.)

cjelokupan popis inventara tih radnji. Otvara se centralna krojačka radionica koja radi za potrebe vojske i civila. Zidari, soboslikari, bravari i krojači su radili cijelo vrijeme za potrebe vojske i kotarskog te gradskog NOO-a. Broj stručnih radnika koji su potrebni za obnovu grada je u manjku zbog onih koji su proglašeni neprijateljima, ali i onih koji su u međuvremenu izbjegli iz grada. S obzirom na velike potrebe takvih radnika naređeno je da se obavljaju isključivo najnužniji poslovi.⁹⁷ Količina hrane u prvim tjednima nije bila dovoljna da se podmire sve potrebe stanovništva pa se tako donosi odluka o preraspodjeli hrane gdje svi radnici željeznice, brodarstva, terensko osoblje u pošti, rudari, radnici u industriji kamena i zemlje, metalnoj industriji, industriji kože, pilanama, radnika u održavanju cesta i puteva, miliciji i tako dalje dodjeljuje dnevno 1100 grama hrane od čega je 710 grama brašna, 140 grama mesa ili ribe, 200 grama variva, 30 grama masti ili ulja, 20 grama soli. Svim zaposlenim namještenicima i zaposlenim radnicima koji nisu navedeni, djeci i u dječjim domovima, te starcima u staračkim domovima ide 800 grama hrane. Svom ostalom stanovništvu 300 grama.⁹⁸

Tijekom lipnja 1945. godine provodi se formiranje komisije za ispitivanje prošlosti članova narodnooslobodilačkih odbora i informaciju tko ne smije biti član istih. Navodi se kako član ne može biti nijedna osoba koja je bila ustaša niti osoba koja je bila u domobranstvu, ali i osobe koje su četnički nastrojene.⁹⁹ Zbog velikog broja uhićenja koja su se vršila u prvim tjednima od zauzimanja grada traži se zauzimanje još jedne zgrade na prostoru grada kako bi se u njemu smjestio zatvor za teže krivce i zločine. Isti se privremeno smješta uz prostore Kotarske oblasti u Vinkovcima dok se iz Kotarskog suda ne iseli vojska.¹⁰⁰ Osim prostora za zatvor, primijećeno je nepravilno postupanje pri hapšenju građana gdje pročelnici okružnih i kotarskih NOO-a, mjesnih NOO-a i narodna milicija hapse ljude i stavljaju ih u pritvor bez da prethodno ne podnesu

⁹⁷ 11. svibanj 1945. – Odjel za obrt, trgovinu i industriju Gradskog NO Vinkovci šalje Upravnom odjelu Gradskog NOO Vinkovci izvješće o radu... (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 199. – 200.)

⁹⁸ 29. svibnja 1945. – Oblasni NO Osijek šalje Gradskom NO Vinkovci upute o racionalizaciji hrane svim kategorijama stanovništva (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 203. – 204.)

⁹⁹ 22. lipanj 1945. – Okružno NOO Sl. Brod izvješćuje Kotarski NO Vinkovci o potrebi hitnog formiranja komisije za ispitivanje prošlosti članova narodnooslobodilačkih odbora... (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 127.)

¹⁰⁰ 14. lipanj 1945. – Povjerenstvo OZN-e kotara Vinkovci traži od Gradskog NO-a da žurno osigura jednu zgradu za zatvor OZN-e (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 144. – 145.)

konkretne dokaze na temelju čega su ih lišili slobode. Izdane su upute o pravilnom postupanju gdje je za svako hapšenje potrebno odobrenje pročelnika mjesnih, okružnih ili kotarskih NOO-a.¹⁰¹

Ministarstvo unutarnjih poslova FD Hrvatske, Zagreb je 6. srpnja 1945. godine izvijestilo sve oblasne i okružne NOO-e o odluci MUP-a DF Jugoslavije koju su donijeli 18. svibnja o uklanjanju grobalja „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“. Odjel unutarnjih poslova okruga Slavonski Brod šalje Odsjeku unutarnjih poslova grada Vinkovaca upute o provedbi spomenute odluke. Razlozi za takvo postupanje su da je „*Fašistički okupator platio brojnim žrtvama svoj pokušaj da istrijebi naše narode. Danak koji je on morao da dade u krvi, bio je ogroman iz razloga, što je okupator iskorištavao svaku priliku, da protiv naših naroda razjaruje i onako pobješnjele svoje bande. Tako je okupator skupljao svoje poginule, prenosio ih na naročito uređena groblja, gdje ih je sahranjivao uz posebnu paradu i uz učešće domaćih izdajnika. Uslijed toga ostala su iza kako je okupator protjeran iz naše zemlje, mnogo prostrana, izazovno smještena i brižljivo očuvana groblja okupatora, dok su kosti naših boraca kojekuda rasijane, većina bez ikakvog vanjskog znaka. Treba izbrisati svaki trag zloduha fašističke vladavine.*“¹⁰² Način na koji će se provesti uklanjanje grobalja i grobova spomenutih osoba tako što će se odstraniti ogradni zidovi, plotovi, drugi predmeti i sredstva kojima je bio omeđen prostor za groblje i na kojima su pokopani okupatorski vojnici, odnosno Nijemci, Talijani, Mađari i ustaše. Sva vanjska obilježja na pojedinim grobovima ili humcima kao što su križevi, ploče, konfesije i slično se trebaju ukloniti kako bi se prostor mogao poravnati. Sa pojedinih grobova koji se nalaze izvan groblja uklanjati će se samo vanjski znakovi. Tijela u grobovima se ne smiju dirati, grobovi otvarati i prekopavati. Oni prostori u kojima su se nalazili grobovi se ne smiju upotrebljavati za pokapanje novih umrlih nego će se upotrijebiti kao rasadnik za grobno bilje i slične druge svrhe. Svaki odstranjeni materijal s grobova će se upotrijebiti u druge svrhe. Također se navodi kako se grobovi domobrana neće uklanjati kako bi se pokazalo stanovništvu da cilj ove odluke nije osveta nego jednostavno spriječiti bilo kakva sjećanja na „fašističko vrijeme“. U prijepisu korespondencije navodi se kako se po uputama i postupljeno.¹⁰³ Općenito na području Slavonije i Baranje ova odluka se provodi

¹⁰¹ 28. srpanj 1945. – Oblasno NO za Slavoniju šalje upute okružnim i gradskim NO-ima kako postupati pri uhićenjima... (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 224. – 225.)

¹⁰² 23. kolovoz 1945. – Odjel unutrašnjih poslova okruga Sl. Brod šalje Odsjeku za unutarnje poslove grada Vinkovaca upute o postupanju s grobljima „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 187.)

¹⁰³ Ibid., str. 187. – 188.

uspješno, iako se navodi kako su bez obzira na upute domobranski grobovi bili devastirani i rušeni. Odluka o uklanjanju grobalja odjeknula je među masama pa je vlast u skladu s tim nastojala prikazati svoju odluku opravdanom i pravičnom što je vidljivo u uvodu o razlozima i ciljevima odluke (*„Fašistički okupator platio brojnim žrtvama svoj pokušaj da istrijebi naše narode. Danak koji je on morao da dade u krvi, bio je ogroman iz razloga, što je okupator iskorištavao svaku priliku, da protiv naših naroda razjaruje i onako pobješnjele svoje bande. Tako je okupator skupljao svoje poginule, prenosio ih na naročito uređena groblja, gdje ih je sahranjivao uz posebnu paradu i uz učešće domaćih izdajnika. Uslijed toga ostala su iza kako je okupator protjeran iz naše zemlje, mnogo prostrana, izazovno smještena i brižljivo očuvana groblja okupatora, dok su kosti naših boraca kojekuda rasijane, većina bez ikakvog vanjskog znaka.“*¹⁰⁴). Na provođenje ove odluke narod je negodovao što nam govori izvješće Luke Blagojevića, načelnika Odsjeka javne sigurnosti kotara Vinkovci, tijekom 7. kolovoza 1945. godine od strane Upravnog odjela Kotarskog NOO-a Vinkovci uhićena Katica Šandorski iz Tovarnika zbog lažnih vijesti i omalovažavanja. Za vrijeme prolaska pokraj vojničkog groblja u Vinkovcima rekla sljedeće: *„Svih su križevi povraćeni ustaških i Nemačkih [vojnika]. To su povadili partizani. (...) Nije trebalo groblje orati jer i oni su dobri ljudi, zašto su partizani stavili svojim borcima križeve nisu ni oni više zaslužnih od ustaša i švaba. (...)“* Spomenuta biva predana Kotarskom narodnom sudu Vinkovci.¹⁰⁵

U Slavoniji i Srijemu žrtve „neprijatelja“ bile su sustavno uklanjane iz javnog sjećanja. Masovne grobnice, te drugi grobovi nisu smjeli postojati zbog čega su bili razoreni, uništeni i prikriveni. Na mjestima gdje su takva groblja ili pojedinačni grobovi bili često su građene stambene zgrade, poslovni objekti, ceste ili gradska šetališta. Oni koji su smatrali da svatko ima pravno na grob su bili sudski progonjeni.¹⁰⁶

Na prostoru Vinkovačkog Novog sela do kraja 1944. godine živjelo je pretežito doseljeno njemačko stanovništvo koje se evakuiralo tijekom 1944. godine, te na taj prostor dolaze izbjeglice i članovi ustaških obitelji. One koje nisu izbjegle dočekale su ulazak vojske u grad. Neke od

¹⁰⁴ cit., vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 187

¹⁰⁵ Gieger, V. – Josipović Batorek, S. (2014.), O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ u Slavoniji i Srijemu, *Scrinia Slavonica*, Vol. 15., No.1, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 296., 301. – 302.

¹⁰⁶ Ibid., str. 309.

izbjeglica se nakon preuzimanja grada vraćaju te ih se smješta u prazne kuće i organizira se prehrana. Nova vlast smatra kako na tom području ne vlada povjerenje u NOP jer je većina stanovnika na tom području ustaški raspoložena, dok jedan dio tih izbjeglica pomaže pokretu. Tijekom lipnja planira se organizacija mitinga kako bi se postiglo povjerenje u novu vlast.¹⁰⁷ Tijekom kolovoza iste godine kao stanovništvo na tom prostoru navode se bosansko – hercegovačke izbjeglice, među kojima su radnici ciglane „Bohn“, željezničari i nekoliko starosjedioca. Mišljenje komandira vojne stanice u Novom selu je da je narod s tog područja sve bliži NOP-u i da pokazuju lojalnost prema novoj državi.¹⁰⁸

U izvješću Kotarskog NO Vinkovci, Okružnom NO-u u Slavonskom Brodu stoji kako je raspoloženje naroda prema NOP-u i NOO-a vrlo dobro, no da su vidljive razlike u povjerenju u pojedinim selima u kotaru, kako je već spomenuto. Kao razlog tog nepovjerenja je dugotrajna fašistička vlast u tim područjima. Sela koja spominje u ovom izvješću su Novi Mikanovci i Vođinci kao neprijateljski nastrojeni, Otok u manjoj mjeri, dok su Ivankovo, Prkovci, Šiškovci, Retkovci pretežito naklonjeni NOP-u.¹⁰⁹

Vinkovačka bolnica u razdoblju od 1941. do 1949. godine nije bila podijeljena na odjele zbog nedostatka liječničkog i bolničkog osoblja. Medicinsku skrb su vršile časne sestre sv. Križa koje u bolnici djeluju od 1895. godine. Časne sestre su vršile dnevnu i noćnu službu, vodile su improvizirani laboratorij za pretrage krvi i urina. U kuhinji nisu postojali električni ni plinski štednjaci i djevojke koje su u njoj radile su bile zadužene za sav posao povezan s kuhinjom. Tijekom ratnih godina bolnica je bila u najgorem stanju. Tijekom 1945. godine partizanska vojska je otuđila sve bolničke zalihe jer su se u bolnici uzgajale svinje radi mesa i obrađivao se vrt radi povrća. Praonica rublja bila je bez strojeva za rublje u kojoj se bez obzira na situaciju pralo sve u bolnici. Sve se pralo u lukšiji od pepela i na ruke. Glačalo se glačalima na drveni ugljen jer nije bilo električnih. Pri dolasku nove vlasti prvo su se skidali križevi iz svih soba, a tijekom 1946. godine sestrama se oduzima malena kapelica sv. Ane (u kojima se donedavno držala misa) zbog potrebe za prostorom za previjalište. Svećeniku je bilo zabranjeno odlaziti u crkvu što je ponajviše

¹⁰⁷ 10. lipnja 1945. – Mjesečno izvješće o političkoj situaciji u Vinkovačkom Novom selu (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 21.)

¹⁰⁸ 7. kolovoza 1945. – Mjesečni izvještaj o političkoj situaciji u Vinkovačkom Novom selu (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 25.)

¹⁰⁹ 22. lipnja 1945. – Kotarski NO Vinkovci šalje izvješće Okružnom NO-u Sl. Brod o političkoj situaciji na području kotara (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 39.)

pogodilo bolesnike. Sestre su do studenog 1948. godine radile normalnog kada su prve otkaze dobile sestre iz kuhinje, praonice i ljekarne. Na novu godinu 1949. godine po ostatak sestara dolazi milicija s narednom ravnatelja bolnice dr. Metzgera da moraju predati inventar i u roku od dva sata napustiti bolnicu ako ne žele biti uhićene.¹¹⁰

U daljnjim mjesecima 1945. godine na području grada Vinkovaca provode se redoviti izvještaji o funkcioniranju nove vlasti, osjećajima i reakcijama građanstva. Osim spomenutih i zabilježenih pljački od strane članova Jugoslavenske armije, postoje izvješća koja navode na pojavu neprijateljskih vojnika koji upadaju u naselja i ista pljačkaju pri tome noseći partizanska odjela zbog čega se traži stroža provjera isprava među vojskom i milicijom.¹¹¹ Tijekom kolovoza dio naroda se po pitanju nove vlasti drži relativno pasivno, dok se jedan dio onih obitelji koji su među svojim članovima imali pojedinca koji je bio u Ustašama prema vlasti ne odnosi s povjerenjem. Zbog straha od ponovnog dolaska ustaške vlasti, narod u strahu ne pokazuje svoju naklonost prema NOB-i (ne izvikuju se krilatice, niti se osuđuju oni koji su radili s okupatorom). Iako je pretežito velika većina naroda raspoložena za izlazak na izbore. Na ekonomskom planu narod izražava zadovoljstvo s dobivenim sredstvima koja su im bila oduzeta, te potiču nabavu kola, kočija, ormi i ostale gospodarske opreme. Financijska situacija u mjestu je izrazito teška zbog potrebe sredstava za tehničke radove, socijalni odjel i tako dalje. Gospodarska situacija biva upitna i ovisna o jesenskoj sjetvi koju će nastojati maksimalno iskoristiti bez obzira na zastarjelost gospodarske opreme kao što su pogonski materijal i traktori. Osnivaju se domovi kulture u kojima se održavaju razna predavanja, priredbe i čitanje štampe.¹¹² Tijekom rujna iste godine, situacija se popravlja, suradnja civila i službenih lica vrši se sporazumno, izvještavanje vlastima o stanju neprijatelja i odmetnika je redovno, velik broj građana je izašao na mjesne izbore, a nešto manje na kotarske i okružne izbore.¹¹³

¹¹⁰ s. M. Eстера Radičević, prof. (2011.), Djela milosrđa sestara sv. Križa u vinkovačkoj bolnici 1895. – 1949., *180 godina vinkovačke bolnice*, ur. Jurković, M., Landeka, M., Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci; Opća bolnica Vinkovci, str. 163. – 171.

¹¹¹ *11. kolovoza 1945. – Oblasni odbor za Slavoniju Osijek šalje svim okružnim, kotarskim i gradskim NO-ima upozorenje Štaba II. Jugoslavenske Armije o pojavi neprijateljskih vojnika...* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 55.)

¹¹² *20. kolovoza 1945. – Kotarski NO Vinkovci šalje izvješće Okružnom NO-u Sl. Brod o političkoj i organizacijskoj situaciji u kotaru koja nije zadovoljavajuća* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 59 – 61.)

¹¹³ *24. rujna 1945. – Kotarski N.O. Vinkovci šalje izvješće Mobilnoj delegaciji za kotar Vinkovce o političkoj situaciji u kotaru...* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 87. – 88.)

Vojne presude nakon preuzimanja vlasti u Vinkovcima vrlo su slične onima zabilježenim u ostalim gradovima Slavonije i Srijema tijekom 1945. i 1946. godine. Potkraj lipnja 1945. godine osuđen je Stjepan Molnar na kaznu „lišenja slobode“ i prisilni rad u trajanju od 15 godina i 10 godina na gubitak građanskih prava jer je u Vinkovcima sudjelovao u razoružavanju bivše jugoslavenske vojske, udario je Svetoslava Nikolića kojeg je uhapsila Seljačka zaštita, tijekom 1941. godine je s ostalom zaštitom uperio pušku u Mihajla Panajotovića dok je bivao pretresan, bio je član njemačkog kulturnog društva „Kulturbund“ i pripadnik ustaške organizacije. Objašnjene suda za presudu jest njegovo neprijateljsko držanje prema NOB-i i narodu, jer je „okorjeli“ fašist i kao takav je opasan za društvo. Vinkovčanku Ružicu Pffaf je 1945. godine Vijeće kod Komande osječkog područja osudilo na kaznu „lišenje slobode“ u trajanju od dva mjeseca i na gubitak političkih prava na dvije godine jer je od 1941. do preuzimanja vlasti 1945. dva puta dnevno na razglasnoj stanici pjevala pjesme ustaškog sadržaja i na taj način je „počinilo djelo suradnje s neprijateljem“. Optužena je priznala kako je u nekoliko navrata pjevala na toj stanici, ali da je pjevala sevdalinke. Za oca je rekla da je bio u tajnoj njemačkoj policiji i da je poginuo za vrijeme rata. Izvješće OZN-e navodi kako je dotična bila u dobrim odnosima s neprijateljskim policajcima, pogotovo s kotarskim predstojnikom Ivanom Toljom te joj je presuda u tom skladu i donesena. Usprkos tome, pjesme koje su navedene u dispozitivu ostale su nerazjašnjena sadržaja niti se definira tko su neprijateljski policajci i na što se odnosi i kako se objašnjava da je s njima „bila dobra“. Također, vojno krivično djelo za koje se smatra da je optužena počinila u vrijeme kada je možda bila i maloljetna, nije se uzimalo u obzir.¹¹⁴

4.2. Radni logor u Vinkovcima

Iz smjera Požege dio kolona zarobljenika pućen je prema Vinkovcima gdje im pridružuju zarobljenici iz smjera Slavanskog Broda.¹¹⁵ Logor u Vinkovcima nalazi se na prostoru ciglane „Bohn“¹¹⁶ koja se nalazi na rubu Vinkovačkog Novog sela uz željezničku prugu za Županju. Zarobljenici logora živjeli su u logoru uz ciglanu, te u istoj i radili. Logor se svrstava u radne logore. U logorima su prvenstveno bili smješteni Nijemci, ali i razni drugi politički neprijatelji i

¹¹⁴ Jurčević, J. (2012.), str. 1022. – 1023.

¹¹⁵ Grahek Ravančić, M. (2009.), str. 178.

¹¹⁶ Parna tvornica crijepa i opeke Braća Bohn, nakon 1946. godine mijenja ime u Državna tvornica opeke i crijepa Dilj. (vidi: *Od obične ciglane – do giganta*, Vinkovačke novosti, br. 29., Vinkovci: Novinsko i radio – informativno društvo d.o.o, 23. srpnja 1982., str. 7)

izdajnici.¹¹⁷ Nakon uspostavljanja logora u Vinkovcima predviđeno je da se u istom zadržava do 5000 zarobljenika s područja cijele Slavonije, a njihov višak da se vodi u smjeru Zemuna.¹¹⁸

Svi oni osuđeni na kaznu veću od 30 dana svoje su kazne izdržavali u logoru, a za manje od 30 dana izdržavaju na kotaru pri prisilnom radu i u pritvorima. Svi kažnjenici kojima je presudu izrekao sud časti za Hrvatsku na cijelom prostoru Slavonije, išao je na izdržavanje kazne u logor u Vinkovce. Svi koji bi došli u logor su pri ulasku morali dobiti od uprave logora posao ovisno o presudi koju je dobio. Izdržavanje kazne prisilnim radom je moglo ovisiti jeli osuđen na teži ili lakši rad. Kazna za odbijanje rada bila je dobivanje težeg posla, vrijeme u samici ili uskraćivanje hrane. U raspisu kotarskih i gradskih NOO-a s kraja srpnja 1945. godine navodi se da kažnjenici na prisilnom radu ne rade u dovoljnoj mjeri svoj posao jer sami zabušavaju ili je uprava nemarna, pa tako nalazimo svjedočanstvo kako se u logoru u Vinkovcima „lijepo postupa prema zarobljenicima“¹¹⁹ zbog čega se uprava kritizira od viših organa vlasti o nedovoljnom iskorištavanju zarobljenika u Vinkovcima gdje se navodi kako je tijekom svibnja 1945. godine u logoru oko 1700 zarobljenika koji „do sada nisu tako rekuć ništa radili“. Općenito se navodi kako je stanje u logoru dobro i da je ishrana zarobljenika solidna, kao i stambene prostorije. Iako je spomenut prihvatljiv odnos stražara prema zarobljenicima javljaju se primjeri premlaćivanja ustaša u logoru, ali da su isti koji su to učinili sankcionirani.¹²⁰

Već tijekom svibnja u logoru se javljaju epidemije pjegavog tifusa zbog slabih higijenskih i sanitarnih uvjeta koji pogoduju razvoju bolesti te preko 20 zarobljenika biva zaraženo ovom bolešću. Iako se navodi urednost stambenih prostora, stara slama isto tako pogoduje širenju uši i buha u logoru.¹²¹ Tijekom studenog epidemije pjegavog tifusa i drugih bolesti bivaju regulirane od strane Okružnog NO-a za Slavoniju tako što se ograničava kretanje i putovanje stanovnika osim ako prethodno nisu očišćeni od uši. Kontrolu nad takvim situacijama ima voditi brigu posebno ustrojen organ unutarnjih poslova koji će vršiti kontrolu nad putnicima. Posebno bivaju pogođena

¹¹⁷ 6. srpnja 1945. – *Oblasni NO za Slavoniju Osijek šalje uputstvo okružnim kotarskim i gradskim NO-ima o provjeri ljudi koji rade u miliciji, ..., i čuvanju logora u kojima su zarobljenici protjerani Nijemci.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 48. – 49.)

¹¹⁸ 26. svibnja 1945. – *Dopis upućen OZN-i III. za Hrvatsku, Zagreb o osnivanju zarobljeničkih logora u Slavoniji i odnosu prema ratnim zarobljenicima* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 187.)

¹¹⁹ Grahek Ravančić, M. (2009.), str. 178.

¹²⁰ 26. svibnja 1945. – *Dopis upućen OZN-i III. za Hrvatsku, Zagreb o osnivanju zarobljeničkih logora u Slavoniji i odnosu prema ratnim zarobljenicima* (vidi: Geiger, V. (2006.), str. 186. – 187.)

¹²¹ Ibid., str. 187.

područja javnog prijevoza, kamiona, vagona i slično gdje su putnici gusto skupljeni jedni u druge. Na mjestima gdje se zna da vlada epidemija pjegavog tifusa moraju se zabraniti bilo kakvi sajmovi i javna okupljanja. No, na prostorima logora i zatvora moraju se organizirati punktovi za dezinfekciju i cijepiti sve zarobljenike i stražare protiv tifusa. Ministarstvo narodnog zdravlja ima organizirati stalnu sanitarnu kontrolu po svim zatvorima i logorima kakio bi se unaprijed spriječilo da to postanu izvori i legla zaraze. Iako je navedeni dokument zaprimljen od strane vlasti u Vinkovcima, nema sačuvanih potvrda o tome je li se po pitanju kontrole širenja bolesti bilo što poduzelo.¹²²

Ishrana zarobljenika vršila se po odlukama i uputama Jugoslavenske Armije Vojne oblasti za Slavoniju. Svi ratni zarobljenici u logorima i radnim komandama imaju biti upućeni u djelovanje kuhinje. Cijeli posao kao što je priprema hrane, kuhanje i dijeljenje hrane oni imaju vršiti sami. Rukovanje spremnicima s hranom mora biti pod nadzorom, te imaju uzimati jednodnevnu količinu hrane, odnosno dovoljnu količinu za taj jedan dan. Osoblje logora ima svoju posebnu kuhinju koja je odvojena od one za zarobljeničtvo. Njihova prehrana je ustrojena po strogo propisanoj tablici. Ukoliko artikala koji su na dnevnom redu nema, imaju se nabaviti u vrtu logora jer se u istima obrađivao vrt, no mogu se kupiti na mjesnoj tržnici pazeći na propisana sredstva i njihovu potrošnju. Oprema za kuhinje kao što je pribor, ali i ostali pribor za nastanjivanje, odnosno slama za prostirke mora nabaviti komanda logora preko nadležnih komanda vojnih oblasti na čijem se teritoriju nalaze, u ovom slučaju na prostoru Vinkovaca. Svi ratni zarobljenici koji budu radili kod vojnih komanda i ustanova biti će pod prehranom Ministarstva obrane.¹²³

Tijekom postojanja NDH na prostoru Bohnove ciglane je također postojao radni logor za smještanje neprijatelja: komunisti, aktivni borci partizanskih jedinica, simpatizeri i tako dalje. Kako je već spomenuto u logoru za vrijeme njemačke uprave nad njim zatvorenici se nisu dijelili na osnovi nacionalne ili vjerske pripadnosti, nego su se kategorizirali po skali koju je odredila logorska uprava i komanda. Prvu grupu su činili komunisti i zarobljenici koju su bili aktivni borci partizanskih jedinica. Drugu grupu logoraša su činili oni za koje je utvrđeno da su

¹²² 21. studenog 1945. – *Okružni NO Sl. Brod šalje obavijest gradskim NO-ima o mjerama koje treba poduzeti protiv epidemije pjegavog tifusa.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 242. – 243.)

¹²³ 20. lipanj 1945. – *Jugoslavenska Armija Vojna oblast za Slavoniju šalje Oblasnom NO-u Osijek naredbu o ishrani zarobljenika u logorima ili mjestima gdje rade. Prijepis gradskog NOO-a Vinkovci.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 210. – 212.)

bili članovi NOO-a i drugih organizacija NOP-a ili samo njihovi aktivni suradnici, u treću grupu su se svrstavali simpatizeri i sumnjičeni. Likvidacije grupa zatvorenika su se odvijale na ciglanama Khuman i Bosnić. Sve što se zatvorenicima po kategorijama događalo bilo je strogo propisano, pa tako i stupanj maltretiranja. Hrana u logorima je bila loše kvalitete i oskudna, ali se dozvoljavalo slanje paketa hrane i odjeće koji su se pretresali prije uručavanja.¹²⁴ Krajem travnja i početkom svibnja 1944. godine izvršena je primopredaja sabirnog logora u Vinkovcima ustaško – domobranskim jedinicama. Stanje u logoru se dodatno pogoršalo zbog neredovitog rada kuhinje i loše hrane, opadaju higijenski uvjeti kao što je ne mijenjanje slame u prostorijama što je dovelo do razmnožavanja buha i uši. Maltretiranje više nije ovisilo o propisima nego o volji i raspoloženju stražara. Logoraši su se koristili kao radna snaga na privatnim posjedima raznih privatnih lica.¹²⁵

Usporedbom ustaškog logora i logora pod komunističkom vlašću jasno su vidljive sličnosti, tako je sama lokacija na kojoj se isti nalazio, te lokacije na kojima su se vršile likvidacije i koje će se spomenuti u daljnjim poglavljima. Isto tako uvjeti u logorima su vrlo slični: epidemije bolesti, uši i buha popraćeni lošim higijenskim i sanitarnim uvjetima, može se pretpostaviti i loša prehrana. Zatvorenici su u obje situacije kažnjavani prisilnim radom, raznim maltretiranjima i likvidacijama u svrhe odmazde. Maltretiranje i likvidacije zarobljenika od strane ustaša prema partizanima i njihovim simpatizerima, ekvivalentno je situaciji u kojima su u komunističkim logorima najgore prolazili Nijemci i same ustaše. Iako se vlast nad logorom promijenila, moglo bi se reći i obrnula, njegovo trajanje se na lokaciji Bohnove ciglane („Dilj“) nastavlja zbog čega taj prostor zauvijek ostaje obilježen kao mjesto velikih tragedija i centar sukoba dvije neprijateljske strane: partizanskih i ustaških lica, ali i potpuno neutralnih ljudi za koje se može reći kako su bili na krivom mjestu i u krivo vrijeme, te i sami tako postali žrtvama.

¹²⁴ Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 140. – 141.

¹²⁵ Ibid., str. 143. – 144.

Red. broj	Č E G A	Sleđuje dnevno grama
1.	<i>Hleba</i>	600
2.	Pasulja ili graška ili geršla ili makarona ili grisa ili brašna	150
3.	Kupusa ili repe ili krumpira ili šargarepe ili paradajza	300
4.	Masti ili ulja ili loja	25
5.	Soli	20
6.	Brašna za zapršku	20
7.	Mljevene paprike	1
8.	Crvenog luka	10
9.	Šećera	20
10.	Čaja lipovog	5
11.	Surogat kave	20
12.	Meso 1.nedeljom ... 200 grama ili dnevno	28
13.	Sirćeta 2 cl	20

Slika 3. Tablica s propisanim količinama hrane za zarobljenike u logoru

Žrtva A.M. iz Cerića koji je pripadao ustašama navodi se boravak u logoru na ciglani gdje je ubijen tijekom druge polovice 1945. godine, ali u logoru mu se gubi svaki trag i ostaci nisu pronađeni. I. (J.) S. iz vinkovaca nestaje nakon 15. svibnja 1945. godine tijekom križnog puta u smjeru Zagreb – Vinkovci – Ivankovo – logor na ciglani.¹²⁶ Nuštarac M.P. umire u logoru u Vinkovcima, pripadnik ustaša, umire tijekom 1945. godine. M.S. iz Retkovaca umire u logoru na ciglani tijekom travnja 1945. godine od zadobivenih rana u logoru. Bio je po struci ratar, ali i pripadnik pučkih postrojbi NDH i tijekom travnja je uhićen i odveden u logor. Svjedočanstva logoraša u logoru na ciglani „Bohn“ nisu dostupna, te tek nekoliko žrtava u svojim kartonima *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava drugog svjetskog rata* spominje boravak/odlazak/smrt u logoru u Vinkovcima, dok nam dokumenti i spisi komunističke vlasti donose brojeve o količini ljudi koji su boravili u logorima, poglavito o pripadnicima njemačke nacionalne manjine o kojima će se govoriti u idućem poglavlju.¹²⁷

¹²⁶ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 347.)

¹²⁷ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 348.)

4.3. Sudbina Nijemaca na području grada Vinkovaca

Nakon zauzimanja Vinkovaca 13. travnja 1945. godine započinje pojačana represija nad njemačkom nacionalnom manjinom u Vinkovcima koja je na prostoru grada i okolice bila velika. Prema statističkim i demografskim podacima na prostoru Vinkovaca i okolice vidljiv je pad broja stanovnika njemačke nacionalnosti u razdoblju od 1910. i 1948. godine. Gdje je bitno primijetiti kako se u Vinkovačkom području tijekom 1910. godine nalazilo 11 272 osobe njemačke nacionalnosti, dok se 1948. godine taj broj spušta pod posljedicama represije na broj od 273 osobe. U samom gradu Vinkovcima tijekom 1910. godine živi 4349 osoba njemačke nacionalne manjine, a broj se 1948. godine smanjuje na svega 106 osoba. Razlozi za takav pad u broju stanovništva zasigurno imaju razne migracije stanovništva, ratne strahote, ali i kasnija represija i zločini učinjeni nad Nijemcima na ovom području gdje su progoni nad istima trajali od 1944., 1945. i zaključno s 1946. godinu. Rješavanje „njemačkog pitanja“ bio je jedan od najvažnijih zadataka novo uspostavljene vlasti.¹²⁸

Protjerivanje i internacija Nijemaca u logore vršila se u nekoliko navrata kroz prve mjesece nove vlasti u Vinkovcima. Kotarski NOO Vinkovci naređuje svim mjesnim NOO-ima da se žustro popišu svi Nijemci i njihovi podaci dostave Kotarskom NOO-u Vinkovci. Tijekom svibnja 1945. godine vrše se popisi kuća i obitelji njemačkih manjina gdje će zatim komisija u ovom kotaru ocijeniti je li zapisana obitelj u Novo oslobodilačkom pokretu. Njemačkim obiteljima je objašnjeno da se radio popis kako bi se uvidjela njihova pripadnost i koliki ih je broj.¹²⁹ Već u uputama Oblasnog NOO-a za Slavoniju Kotarskom NOO Vinkovci vezane za preuzimanje vlasti u novo oslobođenim gradovima spominje se poziv OZN-e svim pripadnicima njemačke nacionalne manje radi popisa njihovih podataka te njegovim završavanjem predviđaju se uspostave logora, organizacija prehrane za logore, stražu i tako dalje gdje će zatim započeti s uhićenjima Nijemaca na području Slavonije, pa tako i u gradu Vinkovcima.¹³⁰ Prema spisku zapisanih Nijemaca u gradu

¹²⁸ Petković, D. (2001.), *Progon Nijemaca u Vinkovcima 1945. godine. Epilog jedne etničke zajednice, Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 18/2000., Vinkovci, str. 83. – 86. (Dalje: Petković., D. (2001.), br. str.)

¹²⁹ 29. svibnja 1945. – *Kotarski NOO-a Vinkovci naređuje svim mjesnim NOO-ima da vrlo žurno popišu sve preostale Nijemce i podatke dostave Kotarskom NOO-u.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 13.)

¹³⁰ U navedenom dokumentu je još jednom vidljivo kako se upute i proglašeni odnose na cijelu njemačku nacionalnu manjinu bez razdvajanja na osnovu sumnje jesu li ili nisu bili simpatizeri Njemačkog Reicha. (*15. travnja 1945. - Oblasni NOO-a za Slavoniju, Osijek dostavlja Kotarskom NOO Vinkovci naputke o preuzimanju vlasti u novooslobođenim gradovima, s posebnim osvrtom na ovlasti i način djelovanja OZN-e.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 16.)) U odluci AVNOJ-a iz 5. rujna 1945. godine stoji da su logore imaju internirati svi državljani Njemačkog Reicha sa svojom užom obitelji gdje se pri odlučivanju tko je Nijemac treba uzeti u obzir

Vinkovcima koji bivaju protjerani u centralni logor za protjerivanje Nijemaca u Josipovcu navodi se 334 osobe među kojima su u logor odvedene cijele obitelji pa čak i novorođena djeca i starci u poodmakloj dobi.¹³¹ Od kolovoza 1945. godine napušteno njemačko selo kraj Đakova pod nazivom Krndija bilo je jedan od najvećih logora u Hrvatskoj, ali i u Jugoslaviji gdje se interniralo preostalo njemačko stanovništvo s područja Slavonije i Srijema koji nisu bili internirani u logore u Đakovu, Slavonskom Brodu, Županji, Vukovaru, Vinkovcima i tako dalje. Njega su obilježili nepovoljni uvjeti smještaja, slaba prehrana, higijena, manjak lijekova i liječničke pomoći. Umiralo se od bolesti, napora, gladi, hladnoće i iznemoglosti. Likvidacija u logoru nije bilo, samo u rijetkim slučajevima. Kroz sami logor prošlo je tijekom 1945. i 1946. godine oko 3500 i 4000 logoraša, od čega je oko 500 do 1500 ljudi u njemu umrlo. Popisi logoraša su najčešće nedostupni, ali u jednom pronađenom u privatnom vlasništvu spominje 42 Muškarca iz Vinkovaca, podrijetlom Nijemaca. U zimu 1945. godine Peter Seiler je zabilježio da je iz Vinkovaca u logoru internirano 278 osoba i 296 osoba iz okolice od čega su pretežito žene i djeca. Zbog loših uvjeta u istom logoru umire i šestomjesečni dječak Anton Holterer iz Starih Mikanovaca, te mnoga druga djeca koja oboljevaju od pjegavog tifusa. U logoru je umrlo prema jednom zapisu je do 30 osoba s područja Vinkovaca i Novog Sela, ali i deseci iz vinkovačkog kraja.¹³²

Jedan od načina represije na području grada i kotara Vinkovci jest njihovo protjerivanje iz Jugoslavije, pa čak i onih koji su se u vratili u svoja rodna mjesta i domove. Posebno se ističe popis stanovnika sela Jarmina gdje se popisuju Nijemci povratnici u Jugoslaviju nakon što su istu napustili kad su se Njemačke trupe povlačile s ovog područja, odnosno tijekom spomenute evakuacije Slavonije i Srijema. Popis sadrži 92 imena za koje je određeno da nisu pomagali NOB-i, pojedini su smatrani štetnim, a neki su bili neutralni.¹³³ Protjerivanje Nijemaca i njihova internacija u logore provodila se planirano, odnosno organizirano, te se navode upute prema kojima će se po dogovoru održati njihova uhićenja i protjerivanje (najaviti će se 24 sata ranije)

vremenski kriterij okupacije, odnosno tko se za vrijeme neprijateljske okupacije izjasnio, da je Nijemac ili kao takav važio, da se onda smatra Nijemcem, te da se takvi šalju u logore. (17. rujna 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje dopis Ministarstva unutarnjih poslova Federalne Hrvatske svim Gradskom NO Vinkovci o odluci AVNOJ-a o prelasku u državno vlasništvo neprijateljske imovine. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 158. – 159.)

¹³¹ 1. lipnja 1945. – Gradski NOO Vinkovci šalje popis Nijemaca za centralni logor za protjerivanje Nijemaca u Josipovcu. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 146.)

¹³² Geiger V. (2008.), Logor Krndija 1945. – 1948. godine: pokazatelji o broju, starosnoj, rodnoj i zavičajnoj strukturi logoraša i žrtava, *Historijski zbornik*, br. 61/2., Zagreb: Društvo za Hrvatsku povijesnicu, str. 353. – 359., 370.

¹³³ 5. lipnja 1945. – Spisak Nijemaca koji se protjeruju iz Jugoslavije (među njima su i oni koji su se vratili iz Njemačke i Austrije) (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 29 – 35.)

zbog čega se naređuje da se Nijemci prije dogovorenog datuma ne protjeruju i da se o svemu obavještava *Komisija za repatriaciju Nijemaca*. Usprkos dogovoru, Nijemci koji bivaju protjerani imaju biti deportirani u logor u Valpovo. Istovremeno se vrše popisi imovine za sve one Nijemce za koje su 100% sigurni da će biti internirani.¹³⁴ Kako je već u nekoliko navrata spomenuto odlukom AVNOJ-a od 21. studenog 1944., ali ponovno dostavljena godinu dana kasnije navodi kako se „protjeruju sa područja *Demokratske Federativne Jugoslavije svi stanovnici njemačke narodnosti i svi oni, koji su se za vrijeme okupacije deklarirali kao Njemci. (...) Da bi se naša zemlja očistila takovih za državu i narod pogibeljnih elemenata, potrebno je čim prije, a najkasnije u roku od 8 dana t.j. do 23. o.mj. poslati ovom Upravnom odjelu slijedeće podatke:*

1. Koliko ima Njemaca, pojedinaca i članova porodica, koji podpadaju pod udar odredbe AVNOJ-a, a dosada iz bilo kojeg razloga nisu protjerani.

2. Koliko imade Njemaca, koji su pušteni iz logora pogrešno i to nezaslužuju, pošto podpadaju pod udar odredbe AVNOJ-a.

3. Koliko imate članova njemačkih porodica, koje su djelomično u logoru, a djelomično na slobodi, bilo da su zbog bolesti, starosti, male djece ili bilo kojih drugih razloga.“¹³⁵

Informacije koje se prikupljaju su osobni podaci i po čemu se dokazuje njihova njemačka pripadnost, odnosno je li podrijetlom Nijemac, je li bio u Kulturbundu, je li se isticao kao Nijemac i u kolikoj mjeri, je li bio u njemačkoj vojsci i slično. Prema navedenim uputama Kotarski NO u Vinkovcima navodi kako su popisi Nijemaca s tog područja učinjeni, te da oni koji su i naknadno bili primijećeni da su shodno tome i naknadno protjerani, zbog čega su u potpunosti podržali direktivu AVNOJ-a.¹³⁶ Istovremeno, prave se popisi svih onih Hrvatica ili Srпкиnja koje su bile udane za Nijemce i imaju sinove koji su bili u NOB-i.¹³⁷

¹³⁴ 4. kolovoza 1945. – Oblasni NO za Slavoniju šalje okružnim, kotarskim i gradskim NO-ima uputstvo o "tehničkim" pripremama za protjerivanje i progon Nijemaca. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 56. – 57.); također vidjeti: 24. kolovoza 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje Kotarskom NO-u Upravni odjel Vinkovci uputstvo o protjerivanju Nijemaca i puštanju iz logora već protjeranih Nijemaca. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 64. – 66.)

¹³⁵ 14. studenog 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje uputstvo Kotarskom NO o protjerivanju onih Nijemaca koji su još ostali po selima i traži izvješće i osobne podatke za Nijemce koji su „pušteni iz logora pogrešno i to ne zaslužuju“ (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 112. – 113.)

¹³⁶ Ibid., str. 114. – 115.

¹³⁷ 21. kolovoza 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje Gradskom NO-u Vinkovci još jedno uputstvo o protjerivanju Nijemaca i upozorava na ozbiljnost ovog posla. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 153. – 154.)

2. listopada 1945. godine po zaprimanju obavijesti od Okružno NO-a Sl. Brod započinje planirano i organizirano protjerivanje Nijemaca na ovom području. Pri tome procesu potrebno je bilo dostaviti osobne podatke i razlog protjerivanja. Pregledom spisaka *Komisija za repatriaciju Nijemaca* će odlučiti kada i gdje će ih se slati.¹³⁸ Istog dana Gradski NO Vinkovci šalje obavijest o provedenom postupku prema kojem je na području grada Vinkovaca bilo ukupno 2869 Nijemaca, od čega je 1385 muškaraca i 1848 žena. Navodi se opet na zaključak o kolektivnoj krivnji svih pripadnika njemačke nacionalne manjine.¹³⁹ U logore je poslano 334 osobe oba spola i predani su logoru Josipovac. Pripadnost pojedinih članova njemačke nacionalnosti je da ih je 95% bilo dobrovoljno ili prisilno upisano u „Kulturbund“, u okupatorskim jedinicama je sudjelovalo 45% Nijemaca, odnosno oko 90% svih mladih muškaraca sposobnih za vojnu službu i „*Općenito, nakon dolaska Hitlera na vlast Nijemci su se, neki odmah, a neki postepeno oduševljavali idejom nacional – socijalizma i „Velikog Reicha“.* (...) *Izuzeci su bili veoma rijetki.*“¹⁴⁰

Usporedno s početkom protjerivanja Nijemaca na ovom području donosi se odluka o konfiskaciji njihove imovine. Ministarstvo unutarnjih poslova Federalne Hrvatske 5. rujna 1945. godine šalje dopis Okružnom NO Sl. Brod, koji se zatim prosljeđuje i Gradskom NO Vinkovci u kojem stoji da „*odlukom AVNOJ-a o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine (...) uzakonjeno je oduzimanje imovine svim državljanima njemačkog Reicha, kao i svim licima njemačke narodnosti, izuzev Njemaca, koji su se borili u redovima Narodno oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.*“¹⁴¹ Isto tako previđa se i oduzimanje građanskih prava državljanima Jugoslavije koji su njemačke nacionalnosti i koji su se za vrijeme okupacije

¹³⁸ 2. listopada 1945. – *Okružni NO Sl. Brod šalje Gradskom NO Vinkovci obavijest da može početi s protjerivanjem Nijemaca...* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 163. – 164.)

¹³⁹ Rudolf Baumgartner obraća se Mjesnom odboru u Starim Mikanovcima s nadom da će dokazati svoju hrvatsku nacionalnost usprkos njemačkom prezimenu. Otac mu je rođen u Hrvatskoj, majka također, školovanje i život je proveo u Hrvatskoj, te se u posjetima Njemačkoj nazivao i bio prepoznat kao Hrvat. Ističe kako je u Toljevo vrijeme stavio na kocku svoj život i imetak priznavajući se kao Hrvat gdje je podupirao NOP. Kulturbund mu nikada nije prišao jer su vjerovali da je hrvatske nacionalnosti, te su ga čak gledali kao neprijatelja. No, Kotorsko NOO Vinkovci njegovu zamolbu odbija: „Nema razloga puštanju pošto je Nemač i član Kulturbunda. U spise. Nemože.“ (4. lipnja 1945. – *Predstavka Rudolfa Baumgartnera Mjesnom odboru Stari Mikanovci* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 26. – 28.))

¹⁴⁰ 2. listopada 1945. – *Gradski NO Vinkovci šalje podatke o broju protjeranih Nijemaca u logore* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 165. – 166.)

¹⁴¹ 17. rujna 1945. – *Okružni NO Sl. Brod šalje dopis Ministarstva unutarnjih poslova Federalne Hrvatske svim Gradskom NO Vinkovci o odluci AVNOJ-a o prelasku u državno vlasništvo neprijateljske imovine.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 158. – 159.)

deklarirali kao Nijemci.¹⁴² Građanska prava i oduzimanje imovine državljanima Jugoslavije njemačke nacionalnosti ili njemačkog porijekla ili prezimena¹⁴³, neće se vršiti u određenim uvjetima:

„a) koji su učestvovali kao partizani i vojnici u narodno oslobodilačkoj borbi ili su radili aktivno u narodno oslobodilačkom pokretu.

b) koji u prije rata bili asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi a za vrijeme rata nisu pristupali Kulturbundu niti istupali kao članovi njemačke narodnosne skupine.

c) koji su pod okupacijom odbili da se zahtjev okupatorskih ili kvislinčkih vlasti delariraju kao pripadnici njemačke narodnosne grupe.

d) koji su (bilo muška ili ženska lica) ima da su njemačke narodnosti stupali u mješovite brakove sa licima jedne od južnoslavenskih narodnosti ili sa licima jevrejske, slovačke, rusinske, mađarske, rumunjske ili koje druge priznati narodnosti.“¹⁴⁴

Otuđena imovina koja je bila pokvarljive prirode prodavala se po utvrđenim i tržišnim cijenama, dok se sva ostala roba, novac, dragocjenosti, vrijednosni papiri imaju predati upravi narodnih dobara i pod kontrolom su narodnih vlasti.¹⁴⁵ pri istjerivanju Nijemca iz njihovih kuća ima se napraviti popis stvari po njihovom obliku i vrijednosti, te će se kuća zapečatiti. Ukoliko posjeduju kakvu stoku, pravili su se njihovi popisi i hranili su ih susjedi. Popisivalo sve svo žito,

¹⁴² Ibid., str. 159.

¹⁴³ Primjeri represije nad određenim ljudima zbog njihovog prezimena bilo je vidljivo u prvim dijelovima ovog rada gdje se navodi već spomenuti A. F koji je ubijen na Kumanovoj ciglani i F.S. koji je ubijen u šumi kod sela Vrbica gdje je strijeljan s pripadnicima drugih nacionalnih manjina zbog svog njemačkog prezimena i jer je radio kao bilježnik za bivšu državu. (vidi: HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 349.); HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002., 4.2.18. Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji (kut. 615.))

¹⁴⁴ Iako se govori o njemačkoj nacionalnoj manjini koja je pred zakonom sigurna od oduzimanja prava, konfiskacije imovine i odlaska u logore, potrebno je proučiti točku b) i c) gdje se ističe da ne mogu biti pripadnici njemačke narodnosne grupe, što sugerira da će biti pošteđeni oni Nijemci koji se uopće ne deklariraju kao Nijemci (?) i da će isti biti zaštićeni s brakom s osobnom neke priznate narodnosti. (17. rujna 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje dopis Ministarstva unutarnjih poslova Federalne Hrvatske svim Gradskom NO Vinkovci o odluci AVNOJ-a o prelasku u državno vlasništvo neprijateljske imovine. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 158. – 159.)

¹⁴⁵ 16. travnja 1945. – Ministarstvo industrije i rudarstva šalje okružnim odborima upute vezane za odluku AVNOJ-a o konfiskaciji imovine. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 206. – 208.)

kukuruz i stočna hrana kao i njihova vrijednost i količina. Sve vrijednosti kao što su zlato, nakit i novac su se hitno slali u povjereništvo u Vinkovce.¹⁴⁶

U spomenutom dopisu Ministarstva unutarnjih poslova Federalne Hrvatske 5. rujna 1945. godine, Okružnom NO Sl. Brod, koji se zatim prosljeđuje i Gradskom NO Vinkovci spominje se i sudbina austrijske nacionalne manjine koja se također internira u logore kako bi se moglo paziti deklariraju li se ipak kao pripadnici njemačke nacionalne manjine.¹⁴⁷ Razlog tomu jest da se prvo tijekom 21. rujna 1945. godine šalje dopis od Ministarstva unutarnjih poslova prema kojem u procesu internacije i konfiskacije mora uzeti u obzir da se njemačkim državljanima neće smatrati oni austrijski građani koji su do okupacije živjeli i bili podanici Austrije (odnosi se i na stanovnike Čehoslovačke). No za vrijeme okupacije svi austrijski građani smatrani su Nijemci i snosili su krivnju za sva spomenuta nedjela te kao takvi podliježu odlukama o internaciji i konfiskaciji. Isto tako, smatrali su kako sav njemački kapital u Jugoslaviji dolazi iz same Austrije. Osim za one koje je dokazano da se nisu deklarirali kao Nijemci, navedene odluke ne vrijede, ostali su deklarirani kao Nijemci i kao takvi internirani u logore. Vinkovački NO postupa po takvoj odluci, kako navode u hitnom postupku.¹⁴⁸

Nakon zatvaranja trgovina i obrta tokom preuzimanja područja u gradu Vinkovcima članovima Kulturbunda, odnosno pripadnicima njemačke nacionalne manjine koji posjeduju trgovinu ili nekakvu obrtnu djelatnost ne može tražiti dozvolu za obavljanje samostalne privredne djelatnosti bez obzira na njihovu pripadnost prije ulaska u Kulturbund. Vinkovački NO postupa po takvim naređenjima.¹⁴⁹

Tijekom svibnja 1946. godine donosi se odluka o otpuštanju osoba njemačke nacionalne manjine iz logora i to samo ona lica koja se za vrijeme okupacije nisu isticala kao suradnici okupatora i nisu bili članovi Kulturbunda te njemačkih organizacija, oni Nijemci koji se nalaze u braku s osobama od priznatih narodnosti, Nijemci koji su bili u JA ili im je bliža rodbina bila u

¹⁴⁶ 1946. – Uprava narodnih dobara Vinkovci šalje dopis svim mjesnim odborima i povjerenstvima o postupanju s imovinom protjeranih Nijemaca (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 247.)

¹⁴⁷ 17. rujna 1945. – Okružni NO Sl. Brod šalje dopis Ministarstva unutarnjih poslova Federalne Hrvatske svim Gradskom NO Vinkovci o odluci AVNOJ-a o prelasku u državno vlasništvo neprijateljske imovine. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 158. – 159.)

¹⁴⁸ 21. rujna 1945. – MUP F. Hrvatske šalje upute o postupanju prema austrijskim građanima. (Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 104. – 106.)

¹⁴⁹ 29. listopada 1945. godine – MUP F. Hrvatske šalje upute o tome kome dati obrtnicu, a kome uskratiti. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 239. – 241.)

Jugoslavenskoj Armiji, svi oni koji su aktivno sudjelovali s NOP-om, oni koji su se odbili deklarirati kao Nijemci za vrijeme okupacije, Nijemci koji su se još prije rata asimilirali kao Hrvati, Srbi i slično. Takve osobe pri puštanju iz logora dobivaju sva prava puno pravnog građana Jugoslavije. No, iako su pušteni na slobodu sva oduzeta imovina im se ne vraća nego ostaje u vlasništvu države. Otpuštanjem pojedinih osoba iz logora bez njihove prethodno stečene imovine dovelo je do pojave da se isti vraćaju u svoja sela i kuće (iz kojih bi bili opet izbačeni), te bez ikakve stečevine prosjače po ulicama za hranu.¹⁵⁰

Važno je obratiti pozornost na uvjete pod kojim su optuženi Nijemci bili otpušteni iz logora. Ukoliko se primijeti obrazac prema kojem ide da su svi pripadnici njemačke nacionalne manjine, svi koji su se deklarirali kao Nijemci ili bili deklarirani, te imali njemačko prezime bili bez daljnjeg internirani u logore. Postavlja se zatim pitanje zašto su ti isti ljudi završavali u logorima zajedno sa svojim obiteljima (i djecom!) ukoliko se može dokazati da nisu bili simpatizeri Njemačkog Reicha po novim odlukama Ministarstva unutrašnjih poslova Federativne Hrvatske iz svibnja 1946. godine? Postupci komunističke vlasti prema pripadnicima njemačke nacionalne manjine (ili nekih koji to uopće nisu bili) doveli su do toga da otpuštaju logoraše sa svim privilegijama i pravima građana Jugoslavije pritom navodeći kako se iste neće maltretirati ili kategorizirati na osnovu toga što pripadaju njemačkoj skupini ili što su bili u logoru, pritom im ne vraćajući oduzetu imovinu iako su neopravdano (prema novoj odluci) bili u logorima i trpjeli maltretiranja, koja neki od takvih nisu preživjeli niti imali priliku biti otpušteni iz logora kako bi dokazali da nisu krivi, a završili su svoje živote pod teretom kolektivne krivnje koju je nametnula komunistička vlast.¹⁵¹

¹⁵⁰ 11. svibnja 1946. – *Odjel unutrašnjih poslova okruga Sl. Brod šalje Odjelu unutrašnjih poslova grada Vinovaca upute kako postupati s osobama puštenih iz logora.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 182. – 184.); vidi još: Pripadnici njemačke manjine su direktno bili svrstani u nadležnost vojnih sudova. „*Većina pripadnika njemačke manjine je apriori bez dokazivanja pojedinačne krivice na sudu svrstana u kategoriju narodnih neprijatelja. (...) Tadašnje vlasti su prilično proizvoljno i tendenciozno, (...), tumačile činjenice iz povijesti naseljavanja Nijemaca na ove prostore.*“ (vidi: Petković, D. (2001.), str. 88. – 90.)

¹⁵¹Ibid., str. 182. – 184.

4.4. Grobišta na području grada Vinkovaca i u njegovoj okolici

Problem ekshumacije i obilježavanja grobova u neposrednom poratnom periodu javlja se kod rodbine obje zaraćene strane te je od strane Oblasnog NOO za Slavonski Brod navedeno da se takvi grobovi i grobnice neće iskopavati i zbrinuti do klimatski uvjeti ne budu povoljni. Među narodom se morala provesti propaganda prema kojoj se tijela palih boraca ne prenose nego će im se postaviti spomenici gdje bi onda oni bili vječna veza između pojedinih pokrajina i za učvršćivanje bratstva među narodima.¹⁵²Kod gradskog NO-a Vinkovci tijekom rujna 1945. godine, formira se „Komisija za prijenos posmrtnih ostataka palih boraca“ s ciljem da preuzme sve mjere oko obilježavanja, ograđivanja i čuvanja skupnih i pojedinačnih grobova palih boraca i da se sastavi popis svih grobova na svome području sa što iscrpnijim podacima o žrtvama. Prema popisu zabilježeno je 19 mjesta s posmrtnim ostacima žrtava s raznim pripadnostima od čega se ističe Kumanova ciglana o kojoj će se detaljnije govoriti, dok su pojedina mjesta grobovi nepoznatih žrtava koje se kao takve ne mogu svrstati među žrtve bilo komunističke ili ustaške vlasti.¹⁵³

„1. Put Borinaca, kod stražare 100 metara desno prema stanici oko 100 metara u dva kratera od bombi. U jednom 12, a u drugom 17. Ti su pobijeni po Nijemcima u mjesecu lipnju i srpnju 1944.

2. Put prema Rokovcima, sa lijeve strane ceste malo dalje od salaša Dr. Mecgera ima jedan mali kanal koji vodi prema rudini „Zalužje“ od ceste 180 m. Ima oko 16 nepoznatih mrtvaca.

3. Na Sopotu iza ribarskog doma u dvije grupe po 11 Toljevih¹⁵⁴ žrtava, od doma udaljeno 180 i 240 m.

4. U Borincima iz glavnog kanala sa lijeve straneputa ima oko 40 Toljevih žrtava.

¹⁵² Burić, D. (1996.), Masovne grobnice u Vinkovcima 1945. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 14, Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, str. 158. (Dalje: Burić, D. (1996.), br. str.)

¹⁵³ 2. rujna 1945. - *Komisija Gradskog NO Vinkovci napravila je popis pojedinih i masovnih grobnica u gradskoj okolici.* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 230.)

¹⁵⁴ Ivan Tolj, ustaški časnik, zapovjednik policije, kotarski predstojnik u Vinkovcima za vrijeme NDH. Bio je jedan od glavnih organizatora transporta slavonskih i srijemskih Židova u logore 1942. U Vinkovcima je organizirao sabirni logor za Židove na nogometnom igralištu Cibalia; internirao je preko 400 vinkovačkih Židova. Osuđen je od komunističke vlasti kao zločinac i krivac za stradanja i teror naroda na području vinkovačkog područja tijekom Drugog svjetskog rata, obješen od strane komunista nakon presude narodnog suda. (vidi: Bućin, R.(2021.), Transport upućen u Auschwitz iz Vinkovaca u kolovozu 1942. i sudbina srijemskih i bijeljinskih Židova za vrijeme Drugog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 616. – 617.)

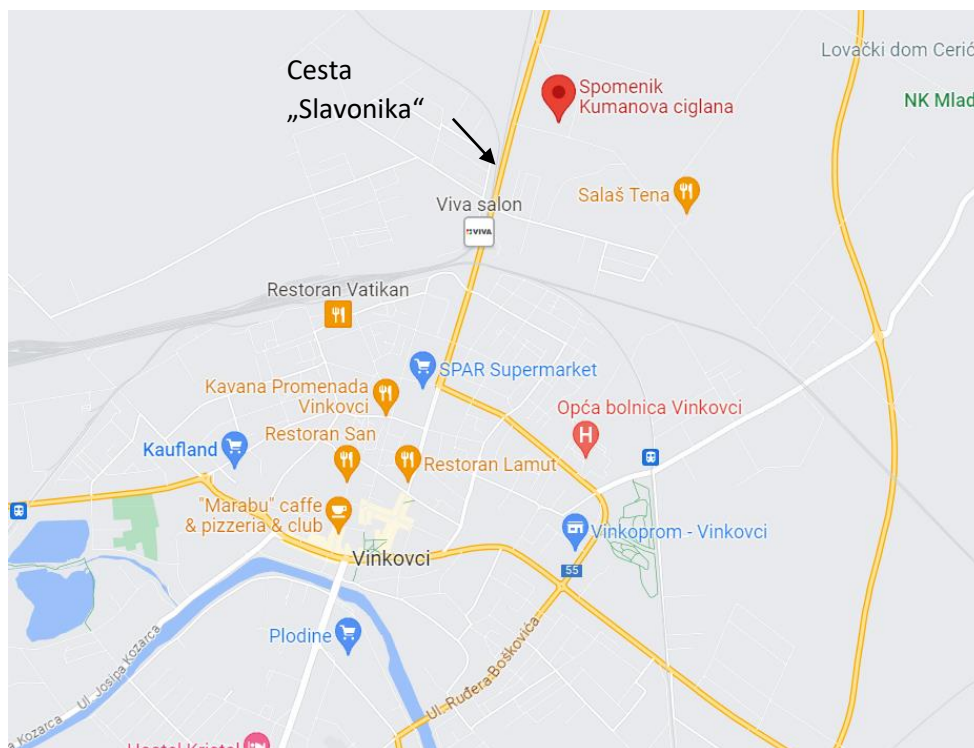
5. Rudina „Jošine“ pod šumom Vrapčan au blizini Švagerovog salaša u krateru od bombe zakopan je nepoznat borac.
6. U šumi Vrapčana, kako se ulazi od Jošina u lijevom uglu zakopano je 3 – 4 nepoznate osobe.
7. Između Brčke i Beogradske pruge produženje Daničić ul. kada se predje Brčka pruga kod Risovog vinograda na desnoj strani bili su rovovi protivionskih topova ima zakopano 10. po prilici nepoznatih osoba.
8. Na Žabnjaku ima u bašči ukopan jedan njemački vojnik.
9. Rudina „Keljenovci“ u blizini Risovog salaša u njivi (deteljini) ima zakopan nepoznat borac, po odjelu sudeć neki oficir.
10. Na granici Vinkovci – Nuštar sa desne strane u živici ima sahranjen nepoznati borac.
11. Od ciglane Kuman sa lijeve strane ceste preko preko puta stambene zgrade zakopan je borac za kojega već njegova rodbina zna.
12. Sa lijeve strane Daljske pruge u pravcu početka ciglane Kuman u sitnom bagremiku zakopan je jedan od Toljevih žrtava.
13. Sa lijeve strane Gaboške pruge udaljeno od pilane Slavije oko 5-600 m. Zakopana su 2 – 3 Nijemca.
14. Sa lijeve strane Daljske pruge po pr. kod 2 kim ima zakopan nepoznat borac.
15. Sa desne strane Daljske pruge ima zakopan nepoznati borac po pr. 2.5 kim. udaljen od stanice.
16. Kod prelaza Daljske pruge sa lijeve strane u blizini 3 stražare dva nepoznata borca.
17. Iz ciglane Kuman t.j. iz zimskog vrta Kuman u njivi ima zakopano oko 40 nepoznatih osoba.
18. Na ciglani Bosnić na nekoliko mjesta pokopani većinom žrtve Tolja i Njemaca.¹⁵⁵
19. Salaš Duke Takšić Kunjevci“ jedna žrtva ustaša (Dobriško) “¹⁵⁶

¹⁵⁵ Likvidacije grupa zatvorenika su se odvijale na ciglanama Khuman i Bosnić (Vidi: Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 98. – 136.)

¹⁵⁶ 2. rujna 1945. - Komisija Gradskog NO Vinkovci napravila je popis pojedinih i masovnih grobnica u gradskoj okolini. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 230. – 231.)

U navedenom popisu uočava se naglašavanje ustaških i njemačkih žrtava, dok se za žrtve partizanskih jedinica nazivaju nepoznatim osobama. U grobnici pod brojem sedam gdje je pokopano po prilici deset nepoznatih osoba smatra se po svjedočanstvima živih Vinkovčana da su to žrtve stradale tijekom križnog puta kroz Slavoniju i Srijem.¹⁵⁷

Na području grada Vinkovaca najpoznatija i najveća masovna grobnica nalazi se na gore spomenutoj Kumanovoj ciglani u bivšim tenkovskim rovovima na cesti „Slavonika“. Među žrtvama, kako se već govorilo, žrtve su ustaške¹⁵⁸ i komunističke vlasti. Točan broj likvidiranih od strane ustaške vlasti je u cijelosti nepoznat dok se o žrtvama komunističke vlasti može govoriti, no svakako tek o pretpostavljenim brojkama i identitetima pojedinih žrtava. Informacije o navedenoj grobnici danas se mogu pronaći jedino pretraživanjem informacija po internetu gdje isključivo pronalazimo informacije u različitim novinskim člancima.¹⁵⁹

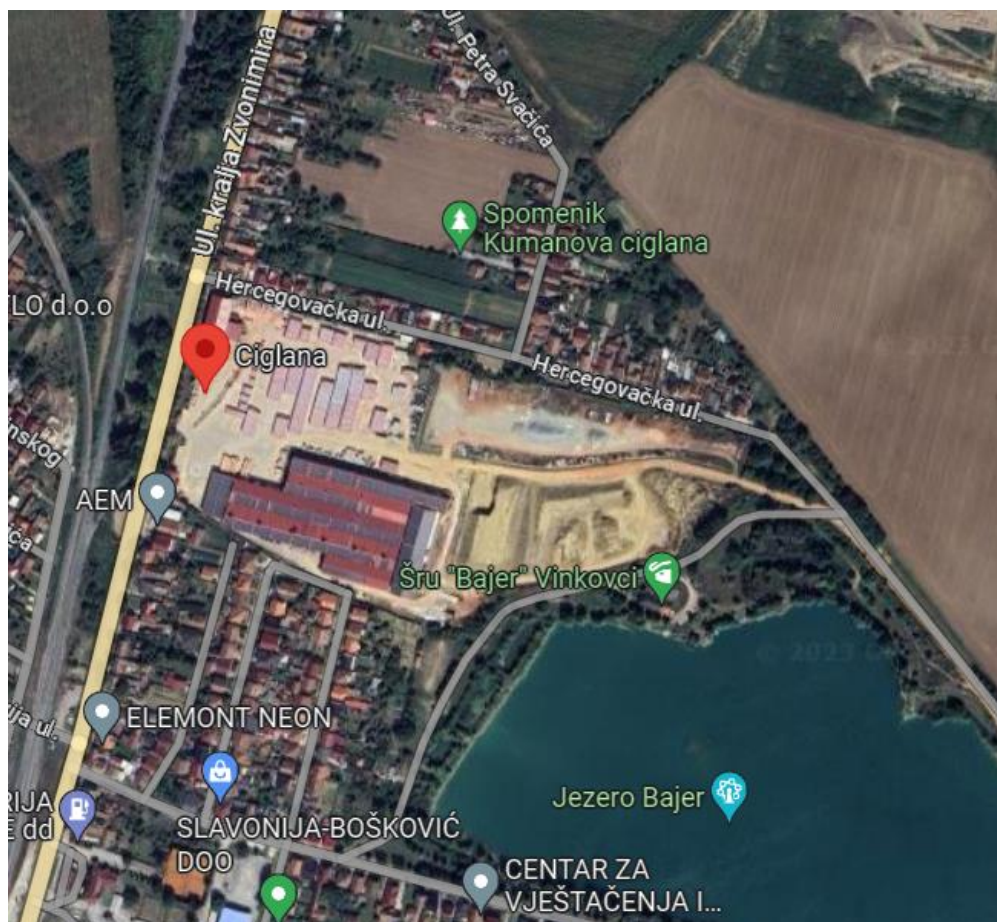

Slika 4. Oznaka spomenika žrtvama Kumanove ciglane u Vinkovcima

¹⁵⁷ Burić, D. (1996.), str. 160.

¹⁵⁸ Likvidacije grupa zatvorenika su se odvijale na ciglanama Khuman i Bosnić (Vidi: Korda, J. – Puškar, S. (1976.), str. 98. – 136.

¹⁵⁹ Vidi: <https://vinkulja.hr/tag/kumanova-ciglana/> ; <https://press032.com/vinkovci-odana-pocast-zrtvama-ubijenim-1945-na-kumanovoj-ciglan/> ...

Slika 5. Oznaka prostora Kumanove ciglane; vidljiva je oznaka spomenika žrtvama na Kumanovoj ciglani (njiva) i jezero Bajer koje se koristilo za iskopavanje gline

Datum kada su izvršene likvidacije na ovom prostoru nije samo jedan, u koliko se točno navrata pojedinačno ili skupno vršilo likvidiranje od strane komunističke vlasti, nije poznato. No smatra se kako su navedene likvidacije započele već pri ulasku partizanskih jedinica u grad i trajale nekoliko dana.¹⁶⁰ No, tijekom rujna 1945. godine grupa vinkovačkih građana moli Gradski NO da se dozvoli dublje pokopati mrtve na Kumanovoj ciglani, jer ih razvlače psi i prijete opasnost od zaraze.¹⁶¹

¹⁶⁰ Burić, D. (1996.), str. 161.

¹⁶¹ 19. rujna 1945. – Grupa vinkovačkih građana moli Gradski NO da dozvoli dublje pokopati mrtve na Kumanovo ciglani, jer ih razvlače psi i prijete opasnost od zaraze. (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 236. – 238.)

Donosi se prijepis molbe:

„*Gradskom N.O,*

VINKOVCI

Niže potpisanima po oslobodjenju Vinkovaca likvidirana su djeca, muževi, braća i td. te zakopana na Kumanovoj ciglani i to vrlo plitkom da pojedinačno vire pojedini dijelovi tijela, koje psi razvlače.

Kako nije čovječanski da tako ostane, a i opasnost je od zaraze, a mi bi pokušali svako svoga razpoznati i propisno sahraniti molimo naslov, da nam dozvoli odtrpavanje uz prisutnost zdravstvenog djelatnika naslova i pripomoć naslova.

U koliko nebi mogli razpoznati molimo, da nam se dozvoli navedena mjesta ograditi i jače zatrpati, a to uz pripomoć naslova.

Vinkovci, dne 19.IX.45.

- 1. Šimo Jovanovac*
- 2. Šen Ljubica*
- 3. Bođa Katica*
- 4. Marija Cvijanović*
- 5. Janja Janković*
- 6. Ana Smolčić*
- 7. Roza Rešić*
- 8. Franjo Petrinović*
- 9. Jelena Mravunac*
- 10. Ana Lombarović¹⁶²*

¹⁶² Ibid., str. 236. – 238.

U popisu pojedinih i masovnih grobnica navodi se 40 nepoznatih žrtava¹⁶³, kako daljnijeg objašnjena o njima ne postoje nije moguće utvrditi identitete navedenih žrtava, točne razloge njihove likvidacije niti jesu li to žrtve iz vremena ustaškog terora ili žrtve komunističke vlasti, isto tako nemoguće je reći jesu li te spomenute žrtve u srodstvu s gore navedenim osobama. Popis grobišta izvršen je tek u rujnu 1945. godine kao i navedena zamolba, točan datum likvidacije svih ovih osoba se ne može sa sigurnošću reći, ali smješta se u prve dane nakon zauzimanja grada od komunističke vlasti. U „Vinkovačkom listu“ iz kolovoza 1991. godine spominje se masovna grobnica na Kumanovoj ciglani u kojem se spominje donošenje cvijeća u tajnosti na spomenuto mjesto iako su to vlasti zabranjivale. Govori se o žrtvama i umrlima tijekom križnog puta od Dravograda do Makedonije, te o umrlim logorašima iz vinkovačkih poratnih logora. Navedeni članak nanovo donosi prijepis dokumenta o kojem se prethodno govorilo i poziva 10 potpisnika zamolbe da se jave i iznesu svoja svjedočanstva. Svjedočanstava nema ili nisu sačuvana, a što se tiče odgovora ili reakcije tadašnje komunističke gradske vlasti na zamolbu o pokopu žrtava, nije dobiven odgovor.¹⁶⁴

Istraživanjem fonda *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002.*, odnosno *Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002.* tek nekolicina kartona u sebi spominje Kumanovu ciglanu. Jedan od žrtava koji se spominje da je ubijen na tom prostoru je civil (zemljoradnik) A.F., Vinkovčanin, koji je ubijen 1945. godine i ostaci mu nisu pronađeni (grobница do danas nije otvorena). Po dolasku JA u Vinkovce zatvoren je u zatvoru s ostalim zarobljenicima u prostorima sudskog dvorišta gdje je čekao saslušanje. U zatvor mu se donosila hrana. Prema očevdima ubijen je na Kumanovoj ciglani („*Tu je bio iskopan grob i oni su streljani i bačeni u jamu*“), obiteljska kuća mu je tijekom njegovog pritvora bivala opljačkana, a obitelj iznova maltretirana. Razlozi za njegovo uhićenje i likvidaciju nisu poznati, smatra da je zbog njemačkog prezimena. O tome što se događalo kasnije može se vidjeti u svjedočenju žrtvine kćeri M.H. gdje navodi kako su na navedenom prostoru palili svijeće i da se osjetio neugodan miris, te da je vidjela kako viri ljudska noga u smeđim hlačama. Isto tako navodi kako im je OZN-a zabranila dolazak i govor o očevoj

¹⁶³ U navedenom dokumentu gore i žrtve Kumanove ciglane se nazivaju „nepoznatim osobama“. (vidi: Burić, D. (1996.), str. 160.)

¹⁶⁴ Vinkovački list, *Masovne grobnice na Kumanovoj ciglani*, br. 31., Vinkovci: Novinsko i radio – informativno društvo d.o.o., 2.8.1991., str. 9.

smrti.¹⁶⁵ L. A. je ubijen 21. svibnja 1945. godine nakon što je odveden iz vinkovačke bolnice gdje odveden od partizana i „ubijen na ciglani „Slavonki““ gdje se ostaci nisu smjeli iskopati. Podrijetlom je bio iz Otoka i bio je seljak, deklariran je kao domobran.¹⁶⁶ U spomenutom fondu, specifično 4.2.18. *Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji* (kut. 615.) ne mogu se pronaći informacije ni o jednom grobištu, masovnom ili pojedinačnom na području grada Vinkovaca, pa tako ni o Kumanovoj ciglani. Kostii žrtava Kumanove ciglane do današnjeg vremena nisu ekshumirane.¹⁶⁷

Osim spomenutih grobišta u Vinkovcima, mogu se spomenuti velika grobišta na područjima šume Vrbice u blizini Vođinaca i Novih Mikanovaca, jama u šumi Adica kod Vukovara, šuma Rastovica kod Županje, grobište u Štitaru kod Županje, područje Soljani – Drenovci, područje privatne njive na prostoru „Velike njive“, na glavnoj cesti iz Otoka u smjeru Privlake; sva navedena grobišta koja se nalaze u smjeru zauzimanja Slavonije i Srijema tijekom proljeća 1945. godine u smjeru Vinkovaca i Vukovara.¹⁶⁸

U nekoliko navrata spominje se neprijateljsko raspoloženje na području sela Novi Mikanovci i Vođinci od strane komunističke vlasti. U izvješću Kotarskog NO Vinkovci, Okružnom NO-u u Slavonskom Brodu stoji kako je na spomenutim područjima nakon oslobođenja navedenih područja velik broj bivših domobrana i Ustaša stavljen u istražni zatvor zbog čega se dodatno potpiruju informacije ustaške propagande da će partizani poklati i smaknuti sve ustaše, domobrane i istaknutije Hrvate. Povjerenje stanovništva tih sela od samih početaka nije prihvatljivo. Greške koje navode da su se dogodile na ovom području jest slučaj većeg broja ljudi koji su željeli stupiti u NOV-u, bivši domobrani koji su izbjegavali vojsku, ali i civili koji su istož

¹⁶⁵ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. *Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002.* (kut. 349.)

¹⁶⁶ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. *Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002.* (kut. 348.)

¹⁶⁷ U razgovoru s kolegom i profesorom mr. sc. Z.V. saznajem kako se za vrijeme djelovanja spomenute Komisije navode i obilježavaju grobišta u Vinkovcima od strane A.M. koji je zadužen od Komisije da ista dokumentira, no pristupom navedenom fondu, specifično kutiji 615. ne pronalazim spomenute dokumente. Gdje su spomenuti dokumenti? Postoje li ti dokumenti uopće? Isto tako spominju se samo grobišta navedena dalje u poglavlju. U knjizi Josipa Jurčevića „Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina“ također se spominju samo spomenuta gdje se za općinu Vinkovci veže isključivo grobnica u šumi kod sela Vrbica. O bilo kakvim grobištima na području grada Vinkovaca nema informacija. Zašto je tome tako, mogu se samo postavljati pitanja. (vidi: Jurčević, J (2012.), *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, str. 136. – 137.)

¹⁶⁸ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002., 4.2.18. *Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji* (kut. 615.)

htjeli pristupiti. Neke od navedenih ljudi su primili, dok su neke ubili u selu ili u njegovoj blizini što je dodatno izazvalo ne prihvaćanje nove vlasti.¹⁶⁹ U blizini Novih Mikanovaca i Vođinaca, u smjeru sjeverozapada prema Semeljcima, u šumi Vrbici JA je strijeljala 42 osobe u travnju 1945. godine (razne nacionalnosti; Hrvati, Talijani i dr.). Jedna od žrtava navedenog zločina je F.S. zarobljen je i ubijen na putu prema Vinkovcima pod optužbom da je ustaški bilježnik s njemačkim prezimenom.¹⁷⁰ Tijekom mitinga nove vlasti s lokalnim pukom obaviješteni su kako je krivnja isključivo na njima zbog njihovog ranije držanja zbog čega nova vlast u tim selima nije mogla dobiti ljude i organizirati tijela kojima su se njihove jedinice mogle obratiti po dolasku i saznati „pravo stanje sela“. Kakvo je to pravo stanje, ne navodi se.¹⁷¹

Tijekom zauzimanja Otoka u travnju 1945. godine, zaostali u povlačenju 10 ili 11 njemačkih vojnika predalo se bez oružja partizanskim jedinicama te bivaju streljani po naređenju komesara („nekog Srbina“) iz Mirkovaca, pokraj Vinkovaca. Grobište se nalazi na privatnoj oranici u vlasništvu pokojnog A. L. u ulici bana Josipa Jelačića (jama veličine 1m x 2m). 13. travnja 1945. godine u šumi Rastovici kod Županje ubijeno „dvadesetak“ mladića, u isto vrijeme u selu Štitar ubijene su 23 osobe. Na potezu Soljani – Drenovci uz današnju srpsku i bosansku granicu ubijeno je oko 60 osoba. U svibnju 1945. godine u šumi Adica kod Vukovara ubijeno je između 30 i 40 ljudi među kojima je policajac S.H. Navedeni podaci utvrđeni su od strane *Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002.*, no grobišta nisu detaljno istražena i nema podataka o ekshumaciji spomenutih žrtava niti se svi njihovi identiteti mogu utvrditi.¹⁷²

¹⁶⁹ 22. lipnja 1945. – *Kotarski NO Vinkovci šalje izvješće Okružnom NO-u Sl. Brod o političkoj situaciji na području kotara* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 39. – 40.)

¹⁷⁰ HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002., 4.2.18. Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji (kut. 615.)

¹⁷¹ 22. lipnja 1945. – *Kotarski NO Vinkovci šalje izvješće Okružnom NO-u Sl. Brod o političkoj situaciji na području kotara* (vidi: Dokumenti kotarske i gradske Vlasti Vinkovaca..., str. 39. – 40.)

¹⁷² HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002., 4.2.18. Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji (kut. 615.)

5. Zaključak

Prvi mjeseci nakon dolaska komunističke vlasti na prostor Slavonije i Srijema obilježile su razne vrste represije i zločina nad svim onima koji su deklarirani kao narodni neprijatelji. U tu skupinu su spadale Ustaše, domobrani, Nijemci, razni drugi politički neprijatelji, pa tako i civili među kojima su bila djeca, žene i starci. Svrha takvih procesa bilo je uspostavljanje i učvršćivanje vlasti, ali i odmazda nad pojedinim skupinama zbog nedjela i događanja tijekom ustaškog terora i Drugog svjetskog rata. Prve mjesece pri samom kraju rata obilježene su Bleiburškom tragedijom čije su kolone prošle svoj križni put kroz Slavoniju i Srijem. Posebnu sudbinu doživjeli su pripadnici njemačke nacionalne manjine. Vrste represije koje su se istaknule su konfiskacija imovine, oduzimanje građanskih prava, pa i osnovnih ljudskih prava, razne vrste psihičkog i fizičkog maltretiranja, internacija u logore, te brojni primjeri pojedinačnih i masovnih likvidacija gdje se o broju žrtava još uvijek ne može govoriti, gdje se pojedina mjesta ukopa još uvijek ne priznaju ili uopće ne mogu pronaći. Analizom ponajviše korespondencije organa vlasti može se stvoriti slika o događajima neposredno prije kraja rata i nakon rata na novom prostoru gdje se može pokazati postojanje obrasca o načinima zauzimanja i preuzimanja vlasti u gradovima i selima na ovom području koji su na mnogim primjerima vrlo slični i jednaki kroz upute donesene od strane najviših organa vlasti u državi. Mjesni i oblasni organi vlasti su spremno i vrlo temeljito provodili navedene odluke pritom, kako smo vidjeli na pojedinim primjerima, po svojim pravilima i na svoju ruku.

Donoseći sliku općeg stanja u Slavoniji i Srijemu, poseban fokus stavljen je na događaje na području grada Vinkovaca i njegove okolice. Praćenjem razvoja komunističke vlasti u Vinkovcima, pa tako i savezničko bombardiranje Vinkovaca donosi jasan prikaz važnosti Vinkovaca kao glavnog prometnog, poglavito željezničkog, čvorišta koji je odigrao veliku ulogu u sukobima tijekom Drugog svjetskog rata, ali i ukazuje na njegovu važnost kod komunističkih vlasti da isti zauzmu. Upravo zauzimanje Vinkovaca probojem srijemskog fronta ukazalo je na pobjedu jugoslavenskih odreda i partizanskih jedinica na području Slavonije i Srijema.

Strahote koje su se dogodile nakon zauzimanja Vinkovaca 13. travnja 1945. godine ili kako se može čuti u narodu „*vinkovački petak trinaesti*“ obilježile su građane ovoga grada u nekoliko generacija, kao mrlja koja stoji u njihovoj povijesti o kojoj se ne voli govoriti.

Kako smo već spomenuli, vrste represije koje su se istaknule i na ovom primjeru slavonskog grada su uhićenja i presude narodnim neprijateljima i pretpostavljenim narodnim neprijateljima, apsolutna kontrola propagande (pretežito ustaške), uspostava logora za njegove stanovnike, konfiskacija imovine, upitne presude, pojedinačne i masovne likvidacije. Jasno i precizno uspostavljanje vlasti u prvim danima nakon zauzimanja jasno prikazuje odlučnost i kontrolu nove vlasti na ovom prostoru. Količina korespondencije između mjesnih odbora, NO Vinkovci s višim organima vlasti i sadržaj istih opet donosi prikaz stanja u gradu i koliko je ta vlast čvrsta zbog razvoja komunističke vlasti na ovom prostoru još od 1941. godine. Zauzimanjem grada i djelovanjem u istom od strane stranih ljudi, 48. makedonske divizije i 21. srpske divizije dovelo je do tako velikih strahota, te se postavlja pitanje bili rukovodstvo vlasti da je sastavljeno od domaćih ljudi iz grada poduzelo takve mjere represije nad svojim ljudima; susjedima, prijateljima, poznanicima, rodbini i slično ili je to bila taktika vlasti kako bi se ista provela među građanima grada?

Radni logor u ciglani „Bohn“, odnosno ciglani „Dilj“ te vršenje likvidacija na području njive kod Kumanove ciglane prati uzorak ponašanja i postupanja ustaške vlasti na ovom prostoru prije preuzimanja iste od strane komunista. Ponavljanje obrazaca u mnogim slavonskim mjestima tijekom komunističke vlasti, pa tako i u Vinkovcima pokazuje komunističku vlast kao strogu funkcionalnu i ustrojenu vlast, iako biva obilježena velikom količinom okrutnosti što je počinjeno od same vlasti, što od onih koji su iskoristili tu vlast u svoje svrhe.

U Vinkovcima se po svojoj brojnosti istaknula njemačka nacionalna manjina koja je živjela na ovom području, ali i velik broj njemačkih vojnika koji su se ovdje nalazili u procesu povlačenja s najvećeg europskog čvorišta. Možemo se pitati je li upravo broj njemačkih jedinica na ovom području zbog prometnica i željeznice doveo do tako velike represije nad njemačkom nacionalnom manjinom na ovom području? U logor, osnovan prvenstveno za internaciju Nijemaca, internirani su svi koji su bili pripadnici njemačke nacionalne manjine, deklarirani kao Nijemci ili njemačkog prezimena i tretirani kao kolektivni krivci za strahote počinjenje na ovim prostorima za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Škrta količina izvora, svjedočanstava i literature na ovu temu ne mogu donijeti jasnu sliku o događajima, pritom misleći prvenstveno na zločine koji su učinjeni od strane komunističke vlasti na ovom području. Razlozi zašto je tome tako mogu se samo nagađati. Pretraživanjem fonda

Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002. i nedostatak informacija o zabilježenim grobnicama na području grada Vinkovaca, pritom misleći prvenstveno na Kumanovu ciglanu i ljude kojima su životi završili na tom prostoru, opet otvara pitanje gdje se oni nalaze i zašto se o tim žrtvama ne govori, jednako onako kako se zabranjivalo govoriti u ono vrijeme kada su se zločini dogodili, od strane OZN-e obiteljima žrtava. Nakon više od 70 godina od spomenutih događaja Šimo Jovanovac, Šen Ljubica, Bođa Katica, Marija Cvijanović, Janja Janković, Ana Smolčić, Roza Rešić, Franjo Petrinović, Jelena Mravunac, Ana Lombarović, njihovi rođaci, prijatelji i potomci, javnost Vinkovaca općenito, ali i istraživači danas nisu dobili odgovor na to što je s likvidiranim žrtvama na prostoru grada Vinkovaca, koliki je njihov broj i koja im je krivnja zbog čega su im oduzeti životi.

Prvenstveni cilj ovog rada bilo je donijeti kompletnu sliku o represiji i zločinima na području grada Vinkovaca od strane komunističke vlasti s fokusom na (gotovo) zaboravljene žrtve Kumanove ciglane. Cilj je bio donijeti saznanja o identitetima tih žrtava i njihovom broju, kako ne bi bili samo skup anonimnih žrtava. To nije bilo moguće. No otvorila su mnoga druga pitanja, saznanja (i probuđen interes) o kojima će se nadamo moći govoriti u nekoj doglednoj budućnosti kada se veo tajne s arhivskih izvora napokon podigne i kada će se o ovome govoriti kao o povijesti, a ne kao teorija zavjere kakve možemo pročitati u lokalnim novinama ili usmena predaja koju poskrivečki slušamo od preživjelih žrtava, njihove obitelji i potomaka. Bez obzira na koji način su se te žrtve deklarirale, koja im je nacionalna, politička, rasna, spolna, dobna pripadnost ni što su činili za svoga života ne znači da ne zaslužuju svoje mjesto u povijesti kao žrtve jedne vlasti i njezinih agresora. Oni ne bi trebali uopće biti žrtve, biti likvidirani zbog ciljeva neke vlasti, u ovom slučaju komunističke, ali i ciljeva raznih drugih pojedinaca.

Iako prvotni cilj rada nije ispunjen, može se reći kako je ispunjen cilj otvaranja pitanja o ovoj temi i koja će jednom dobiti svoj odgovor, pa tako i konkretan pisani trag u vinkovačkoj povijesti.

6. Bibliografija

1. Akmadža, M., *Crkva i država. Dopisivanje i razgovori između predstavnika Katoličke crkve i komunističke državne vlasti u Jugoslaviji. Svezak I. 1945 - 1952.*, Zagreb: Društvo za povjesticu Zagrebačke nadbiskupije „Tklačić“/ Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008.
2. Akmadža, M. – Josipović – Batorek, S., *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje / Đakovo: Đakovačko – osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2012.
3. Barić, N. (2013.), Mjere vlasti Nezavisne Države Hrvatske za pripremu i provedbu evakuacije Slavonije i Baranje (jesen 1944. – proljeće 1945.), *Scrinia Slavonica*, br. 13./1., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 157. – 180.
4. Bućin, R.(2021.), Transport upućen u Auschwitz iz Vinkovaca u kolovozu 1942. i sudbina srijemskih i bijeljinskih Židova za vrijeme Drugog svjetskog rata, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 2., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 611. – 659.
5. Burić, D. (1996.), Masovne grobnice u Vinkovcima 1945. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 14, Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, str. 157. – 161,
6. Erceg, S. – Turković, A. (2016.), Folksdojčeri u poslije ratnoj komunističkoj Jugoslaviji, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih humanističko – društvenih znanosti*, br. 8., Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, str. 102. – 108.
7. Geiger, V. (ur.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja (1944. – 1946.)*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, 2006.
8. Geiger, V. (ur.), *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska (1944. – 1946.)*, ur. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Slavonski Brod, 2006.

9. Geiger, V. (2006.), Logori za folksdojčere u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 38./3., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 1081. – 1100.
10. Geiger, V. (2008), Josip Broz Tito i sudbina jugoslavenskih Nijemaca, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 40./3., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 801. – 818.
11. Geiger V. (2008.), Logor Krndija 1945. – 1948. godine: pokazatelji o broju, starosnoj, rodnoj i zavičajnoj strukturi logoraša i žrtava, *Historijski zbornik*, br. 61/2., Zagreb: Društvo za Hrvatsku povjesnicu, str. 351. – 375.
12. Gieger, V. – Josipović Batorek, S. (2014.), O provođenju odluke komunističkih vlasti iz 1945. o uklanjanju grobalja i grobova „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ u Slavoniji i Srijemu, *Scrinia Slavonica*, br. 15./1., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 291. – 316.
13. Grahek Ravančić, M. (2008.), Na Križnom putu kroz Slavoniju, *Scrinia Slavonica*, br. 8./1., Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, str. 301. – 316.
14. Grahek Ravančić, M. (2009.), Logori Križnoga puta u Hrvatskoj 1945., *Logori, zatvori i prisilni rad u Hrvatskoj/Jugoslaviji 1941. – 1945., 1945. – 1951.*, Znanstveni skup, ur. Jurčević, K., Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 167. – 181.
15. *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. 3., br. 1., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 10. veljače 1945.
16. *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. IV., br. 2., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 17. veljače 1945.
17. *Graničar: Tjednik za Srijem*, god. IV., br. 5., Vinkovci: Vojno operativno zapovjedništvo Iztok, 10. ožujak 1945.
18. Jurčević, J., *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, 2012.
19. Jurčević, J. (2012.), Osnovne značajke presuda jugoslavenskih vojnih sudova u Hrvatskoj 1944. i 1945. godine, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, br. 21./4. (118), Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 1007. – 102.

20. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991. – 2002., sumarni inventar, signatura fonda: HR – HDA – 1944., izradili Danijela Marjanić, Milan Pojić, Zagreb, 2007.
21. Korda, J. – Puškar, S., *Vinkovački kraj na putu u slobodu i socijalizam 1895. – 1945.*, Vinkovci: Skupština općine OK SKH i SUBNOR Vinkovci, 1976.
22. Landeka, M. (ur.), *Dokumenti kotarske i gradske vlasti Vinkovaca od 1945. do 1947. godine*, Osijek: Državni arhiv Osijek, 2007.
23. Petković, D. (2001.), Progon Nijemaca u Vinkovcima 1945. godine. Epilog jedne etničke zajednice, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, br. 18/2000., Vinkovci, str. 157. – 161.
24. s. M. Radičević, E. (2011.), Djela milosrđa sestara sv. Križa u vinkovačkoj bolnici 1895. – 1949., *180 godina vinkovačke bolnice*, ur. Jurković, M., Landeka, M., Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske Vinkovci; Opća bolnica Vinkovci, str. 163. – 171.
25. Vinkovačke novosti, br. 29., Vinkovci: Novinsko i radio – informativno društvo d.o.o, 23. srpnja 1982.
26. Vinkovački list, br. 31., Vinkovci: Novinsko i radio – informativno društvo d.o.o., 2.8.1991.
27. Virc, Z., *Pregled povijesti Vinkovaca*, Vinkovci: Kulturno informativni centar Privlaka, 1988.

Arhivski izvori

1. HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 347.)
2. HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 348.) HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 - 2002., 2.1.18. Istraživanje ratnih i poratnih žrtava, Žrtve s područja Vukovarsko – srijemske županije, 1991 – 2002. (kut. 349.)
3. HR – HDA – 1944. Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava Drugog svjetskog rata 1991 – 2002., 4.2.18. Istraživanje grobišta, Grobišta u Vukovarsko – srijemskoj županiji (kut. 615.)

Mrežne stranice

1. Bleiburg. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
Zadnje pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8154>)
2. Graničar (tjednik), Wikipedia
Zadnje pristupljeno 18.08.2023. ([https://hr.wikipedia.org/wiki/Graničar_\(tjednik\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Graničar_(tjednik)))
3. Koncentracijski logori. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
Zadnje pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32708>)
4. Kulturbund, Proleksis enciklopedija
Zadnje pristupljeno 12.07.2023. (<https://proleksis.lzmk.hr/33152/>)
5. Križni put. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
Zadnje pristupljeno 2. 6. 2023. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34099>)
6. Potsdamska konferencija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
Zadnje pristupljeno 16. 5. 2023. –<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49799>)
7. Školski rječnik hrvatskog jezika
Zadnje pristupljeno 16.8.2023. (<https://rjecnik.hr>)
8. <https://vinkulja.hr/tag/kumanova-ciglana/> - zadnje pristupljeno 23.8.2023.
9. <https://press032.com/vinkovci-odana-pocast-zrtvama-ubijenim-1945-na-kumanovoj-ciglani/> - zadnje pristupljeno 23.8.2023.

7. Popis ilustracija

- Slika 1. Jurčević, J. (2012.), *Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina*, Zagreb: Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, str. 23.
- Slika 2. Korda, J. – Puškar, S. (1976.), *Vinkovački kraj na putu u slobodu i socijalizam 1895. – 1945.*, Vinkovci: Skupština općine OK SKH i SUBNOR Vinkovci, str. 430.
- Slika 3. Landeka, M., *Dokumenti kotarske i gradske vlasti Vinkovaca od 1945. do 1947. godine*, Osijek: Državni arhiv Osijek, 2007., str. 170.
- Slika 4. Lokacija spomenika žrtvama Kumanove ciglane, Google karte – zadnje pristupljeno 23.8. 2023. (<https://goo.gl/maps/YrqRFMcMBeQv4Bfq6>)
- Slika 5. Lokacija Kumanove ciglane – satelitski pregled – zadnje pristupljeno 23.8.2023. <https://goo.gl/maps/UZhQvN4Gr1jtKjwe6>

8. Popis kratica

- AVNOJ – Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
- CK KP – Centralni komitet Komunističke partije (Jugoslavije/ Hrvatske)
- DFJ – Demokratska Federativna Jugoslavija
- FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija
- JA – Jugoslavenska armija
- KNOJ – Korpus narodne obrane Jugoslavije PO – Partizanski odredi
- KPJ/H – Komunistička partija Jugoslavije/Hrvatske
- MUP FD Hrvatske – Ministarstvo unutarnjih poslova Federalne Države Hrvatske
- NDH – Nezavisna Država Hrvatska
- NOB – Narodnooslobodilačka borba
- NOV – Narodnooslobodilačka vojska
- NOO – Narodnooslobodilački odbor
- NR Hrvatska – Narodna Republika Hrvatska
- OZN-a – Odjeljenje za zaštitu naroda
- SSSR – Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
- v.r. - vlastoručno
- ZAVNOH – Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije

Sažetak / Summery

Komunistički zločini na području grada Vinkovaca

Nakon uspostave komunističke vlasti na području Slavonije i Srijema zabilježeni su brojni oblici represije i zločina među kojima se ističu križni putevi kroz ovaj prostor iz smjera Bleiburga. Pod novom vlašću dolazi do odluka o uklanjanju „okupatora“ i „narodnih neprijatelja“ među koje su spadali ustaše, domobrani, Nijemci, Talijani, Mađari, razni politički neprijatelji, vojnici i civili s ciljem učvršćivanja svoje vlasti na tom prostoru. Oblici represije i zločina koji su se istaknuli jesu konfiskacija imovine, zatvaranje u logore, prisilni rad, razna druga maltretiranja, ali i pojedinačne i masovne likvidacije. Posebnu skupinu koja se istaknula jesu Nijemci i njihova sudbina na području Slavonije i Srijema. U fokusu ovog rada je praćenje razvoja komunističke vlasti na području grada Vinkovaca kroz pregled tijeka probijanja srijemskog fronta, evakuacija Srijema s naglaskom na zauzimanje vinkovačkog područja. Vinkovci bivaju zauzeti od strane partizanskih jedinica 13. travnja 1945. godine. Nakon osvajanja grada, partizanske jedinice odmah su započele s jakom represijom uspostavljati svoju vlast što je započelo unositi nemir i strah među stanovništvom, istovremeno započinje progon Nijemaca. Analizom dokumenata, ponajviše povremenih i mjesečnih izvješća nižih organa vlasti višim, novinskih članaka, ostale stručne literature te pregledom kartona žrtava i upisnika grobišta s priložima donesen je pregled i tijek represije i zločina koji su izvršeni na području grada Vinkovaca od strane komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata.

Ključne riječi: komunistički zločini, partizani, ustaše, Nijemci, Vinkovci, Kumanova ciglana, logor, folksdojčeri, represija

Communist crimes in the Vinkovci city area

After the establishment of the communist government in the area of Slavonia and Srijem, numerous forms of repression and crimes were recorded, among which the Ways of the Cross through this area from the direction of Bleiburg stand out. Under the new government, decisions were made to remove the "occupiers" and "enemies of the people", which included the Ustashe, Home Guards, Germans, Italians, Hungarians, various political enemies, soldiers and civilians with the aim of consolidating their power in that area. The forms of repression and crimes that stood out are the confiscation of property, imprisonment in camps, forced labor, various other mistreatments, but also individual and mass liquidations. A special group that stood out were the Germans and their fate in the area of Slavonia and Srijem. The focus of this paper is the monitoring of the development of the communist government in the area of the town of Vinkovci through an overview of the breakthrough of the Srijem front, the evacuation of Srijem with an emphasis on the capture of the Vinkovci area. The Partisan forces seized the town of Vinkovci on the 13th of April 1945. After conquering the city the Partisans immediately began to establish their rule with a strong repression which caused unrest and dread among the population, while simultaneously the persecution of the Germans began. From the analysis of the documents, mostly periodic and monthly reports from the lower authorities to the higher authorities, newspaper articles, other professional literature, as well as by reviewing victims' records and cemetery registers with attachments, an overview and course of repression and crimes committed by the Communist government after the Second World War in the area of the town of Vinkovci is presented.

Key words: communist crimes, partisans, Ustaše, Germans, Vinkovci, Kuman brick factory, camp, Volksdeutsche, repression

Zahvale

Zahvaljujem mentoru izv. prof. dr. sc. Mladenku Domazetu na svoj stručnoj pomoći, savjetima, usmjeravanju i potpori tijekom pisanja ovog rada, ali i na svemu naučenom tijekom studija na Odsjeku za povijest na Filozofskom fakultetu u Splitu. Isto tako, puno hvala mr. sc. Zlatku Vircu na svoj pomoći u literaturi i izvorima. Zahvaljujem se također osoblju Gradske knjižnice i čitaonice Vinkovci i osoblju Ogranka Matice Hrvatske u Vinkovcima.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Lea Fabijan, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanjama magistra/magistrice povijesti i povijesti umjetnosti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 22. rujna 2023.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: Lea Fabijan

Naslov rada: Komunistički zločini na području grada Vinkovaca

Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti; Hrvatska moderna povijest

Vrsta rada: Diplomski rad

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje): Mladenko Domazet, izv. prof. dr. sc.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

/

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Mladenko Domazet, izv. prof. dr. sc.

Aleksandar Jakir, prof. dr. sc.

Edi Miloš, izv. prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti* (NN br. 119/22)).

Split, 22. rujna 2023.

Potpis studenta/studentice:

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.